

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(16)

Київ 2007

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Савєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Поляков О. М., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Криклій А. С., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Горбатенко В. П., д-р політ. наук, проф., Кирилюк Ф. М., д-р філос. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, проф., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Охременко О. Р., д-р психол. наук, Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Онишук Л. А., д-р пед. наук

Юридичні науки

Бабкін В. Д., д-р юрид. наук, проф., Коваленко В. В., д-р юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Стеценко С. Г., д-р юрид. наук, проф., Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф.

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М43 Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

Вип. 2(16). — 2007. — 244 с. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-837-9

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки і менеджменту, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, у якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, менеджменту, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-966-608-837-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Коваль О. В. Система антикризового управління підприємством	64
Шостак Л. Б. Проблеми енергозабезпечення розвитку України	5	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	68
Солопенко Р. І. Методика економічного обґрунтування управлінських рішень на авіаційному підприємстві	13	Головатий М. Ф. Підготовка молодшої політичної еліти як дієвий засіб розвитку політичного консенсусу	68
Рябченко І. М., Волков Д. О., Клімбовська А. В. Характеристика комплексної спеціалізованої інформаційної системи управління інженерними мережами на прикладі систем подачі й розподілу води	19	Бідзюра І. П. Території багатонародної країни, політична нація і політичний центр: роздуми “на полях” елітологічної концепції В’ячеслава Литинського	74
Щокін Р. Г. Індексний аналіз прибутковості недержавного вищого навчального закладу	23	Варзар І. М. Ще раз про генезисно-історіологічний та ролево-функціональний погляди на феномен політичної нації у багатонародній країні	81
Захожай В. Б., Казак О. О., Кім М. І. Аналіз пропорційності розвитку інвестиційної діяльності	31	Храмов В. О. Державна політика у фокусі політичної легітимності: Мислєдіяльність інтерпретація	89
Рябченко І. М., Грєчухін О. В., Свиридов С. О. Теоретичні засади аварійного управління системами подачі й розподілу води	37	Хижняк І. А. “Українське питання” на завершальному етапі Першої світової війни (1917–1918 рр.)	93
Солопенко Р. Р. Вплив релігійних поглядів на прийняття управлінських рішень у системі кадрового менеджменту підприємства	41	Гольцов А. Г. Вплив геополітики Заходу й Російської Федерації на політичні процеси в Україні	102
Вассуф Саміх Муса Державне управління якістю медичної допомоги у контексті оцінки професійних правопорушень	46	Зайченко Л. М. До генези і сучасного стану концепції політичного технократизму крізь призму політичної етнології	108
Сивальнева Е. И. Экономическая сущность понятия “малый бизнес”	51	Лясота А. Є. Концепція етноменшинського лібералізму як компонента науки політичної етнології: історіологія і теорія проблеми	116
Ашуров Векил СНГ: пути усиления интеграции	55		
Новодворський Я. В. Маржа безпеки як концептуальна основа прийняття рішень щодо операцій з інструментами у глобальному інвестиційному середовищі	62		

Загоруй Г. В.

Політолого-етнологічні конструкти
у побудові та логіці функціонування
політичної і соціальної систем
багатонародної країни 128

Козлова О. М.

Деякі проблеми генерування
і функціонування народного менталітету
у політолого-етнологічній призмі 135

Ларченко М. Л.

Політолого-етнологічні синтези
з аналізу конкретики етнополітичних
конфліктів у політичній історії
від "весни народів" середини ХХ ст.
до початку ХХІ ст. 144

Храмов О. В.

Український конституціоналізм
і Конституція Речі Посполитої
від 3 травня 1791 року 156

Антонюк О. В., Антонюк О. Л.

Теоретико-методологічні засади
етнополітичного менеджменту 160

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ ..... 167**Коломінський Н. Л., Львовичкіна А. М.**

Екологія як чинник формування
ментальності українців 167

Туриніна О. Л.

Реалізація ідей Н. Л. Коломінського
у дослідженні особистісно-професійного
розвитку майбутніх психологів 171

Шопша О. Л.

Оптимізація соціально-психологічного
клімату в колективі театру як проблема
психологічної теорії та практики 174

Хомич Г. О.

Психологічні особливості впливу
депривуючої ситуації на особистість підлітка 179

Винославська О. В.

Особливості соціально-психологічного
клімату випускної кафедри
технічного університету 182

Вакуліч Т. М.

Психологічні чинники запобігання
інтернет-залежності підлітків 188

Бахов І. С.

Психологічні особливості розвитку
мнемічної діяльності студентів
у процесі навчання англійської мови 193

Чупріна М. О.

Організаційна культура
в особистісному вимірі 200

Блохіна І. О.

Вплив етичних атитюдів керівника
вищого навчального закладу
на розвиток організаційної культури 205

Кононець М. О.

Проблеми психології моральності
в українському бізнесі 210

Москальов М.

Про необхідність підготовки майбутніх
менеджерів до управління змінами
в організації 214

Федченко В. А.

Психологические особенности управления
процессом формирования профессиональной
культуры будущих авиационных
специалистов 218

Королёва К. А.

Влияние тренинга личностного роста
на уровень самоактуализации
с учетом возрастного фактора 221

ЮРИДИЧНІ НАУКИ ..... 226**Павленко В. В., Семаков Г. С.**

Поняття службових злочинів 226

Рябенко С. Д.

Звичай як джерело права власності
в Київській Русі 231

Павленко В. В.

Нормативно-правове забезпечення
функціонування державної служби 237

Відомості про авторів 241

УДК 329.78.001

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПІДГОТОВКА МОЛОДОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЯК ДІЙОВИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО КОНСЕНСУСУ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 68–73

Розглянуто актуальні питання формування молодшої національної еліти не як етнічного феномена, а як обов'язкового елемента становлення національної держави. Наукова постановка проблеми ґрунтується на аналізі сучасного стану еліти України, у тому числі молодшої.

В Україні ніколи за усіх часів не бракувало кращих провідників нації, еліти взагалі — політичної, економічної, духовної, адміністративної чи будь-якої іншої. Скоріше така еліта за різних обставин у минулі століття не могла реалізуватися ні у власних, ні у загальнонаціональних інтересах, сповна послугувати інтересам свого народу. Якщо це так, то логічним є питання, чи маємо ми таку національну еліту в Україні сьогодні і чи може вона цілком слугувати всім нам, національній державі, яку творимо вже шістнадцять років. На нашу думку, поки що такої еліти ми не маємо, бо по-справжньому загальнонаціональною еліта стає тоді, коли вона усвідомлює, дотримується і всіляко намагається зберегти національні традиції, культуру, мову, духовні орієнтири і цінності, розвинути їх у подальшому; скерована на поглиблення національно-демократичних ідей, їх утвердження і подальший розвиток; у кризових ситуаціях суспільного розвитку свідомо бере на себе відповідальність за реальний стан справ у суспільстві.

Справжня національна еліта в Україні лише формується, а поки що в органах керівництва державою, обласних, районних, міських адміністраціях, радах, політичних партіях і об'єднаннях переважають люди середнього і старшого віку, а за професійною ознакою економісти та юристи. Вкрай мало серед них педагогів, психологів, соціологів, а головне — професійних менеджерів-управлінців, людей, що спеціально підготовлені до управління. У зв'язку з цим надто слабкими є і самі апарати управління, державні адміністрації, які зі зміною керівника-лідера фактично змінюються якщо не повністю, то на половину — це незаперечний факт. Про яку спадкоємність стратегії, тактики, досвіду, культури управління, вирішення державно-господарських проблем тут може йтися?

У національній державі провідна верства еліти має бути не лише професійно підготовленою, а й яскраво вираженою, характеризуватись за етнічною, національною ознакою, бо інакше вона обов'язково буде перебувати осторонь ос-

новних інтересів титульної, провідної нації. А відтак серйозно постає проблема як відбору, так і професійної підготовки еліти, налагодження механізму її функціонування в інтересах держави. Йдеться передусім, зрозуміло, про молоду еліту України.

Чому ми не маємо сьогодні по-справжньому національної еліти, у тому числі молоді? Відповідь на це питання слід шукати не лише у сучасному стані українського соціуму, в умовах, що обґрунтовують наше життя, а в нашій історії, що сягає багато століть. У колишніх Росії, СРСР, Україні (у складі СРСР), на відміну від інших країн, ніколи не було так званого “урядового”, правлячого класу, який спеціально підбирається, готується і використовується для управління державою, хоча урядовці, бюрократи поціновувалися і в Російській імперії.

Зазначимо, що тут є і проблема соціального характеру. По-суті, елітарність значною мірою пов’язана з духовною творчістю, а така творчість, у свою чергу, завжди була та є зумовлена існуванням і діяльністю саме владарюючого класу. Згідно з Платоном, державні функції можуть успішно виконуватися лише аристократами, які до того ж отримали спеціальну освіту і виховання. Ремісники, селяни і раби, на його думку, мали виконувати лише другорядну, “чорнову роботу”. Свою “ідеальну державу” Платон протиставляв демократії, в якій здійснюється влада “сильного звіра” — черні, демосу [3, 16–17]. Зрозуміло, що в роки більшовицької ідеології подібні тези, навіть видатних учених, філософів, взагалі не цитувалися, їхні думки не враховувались, коли йшлося про існування країн.

Після жовтневого перевороту 1917 року в Росії влада дісталася так званим пролетаріату і селянству зовсім не випадково, а цілком продумано і планомірно, і це мало винятково унікальні наслідки для всієї колишньої царської імперії. Відомий ідеолог консервативного крила батьків-засновників США А. Гамільтон з подібного приводу писав: “У суспільстві є окремі і численні, більшість. Перші багаті, у них хороше походження. Другі — маси народу. Кажуть: голос народу — голос божий. Але це не так. Народ мінливий, підвладний хвилюванням, він рідко судить вірно. Дайте їм (масам. — М. Г.) волю і вони будуть гнобити не багатьох” [22, 20].

Фактично подібну ситуацію ми мали в Росії після 1917 р., коли під гаслом “Ми університетів не закінчували” люмпени нищили інтелігенцію, власну еліту в ім’я світлого “соціалістичного”,

“комуністичного” майбутнього. Жорстоко критикуючи революційні сили, що повстали проти влади еліти, Ніцше писав: “Немає нічого страшнішого варварського стогону рабів, які навчилися дивитися на своє існування як на певну несправедливість і таких, що вчиняють дії до того, аби помститися за себе і за всі попередні покоління” [13].

Радикальним, але максимально об’єктивним щодо оцінки інтелігенції був видатний російський історик В. Ключевський, коли зазначав, що росіяни, на відміну від західноєвропейських народів, “не вміють стояти за закон”, тому що вони — нація спостерігачів, але не соціальної дії: “Ми музиканти, — писав він, — що відвикли грати через звичку розмірковувати про музику” [17, 444]. Може, це дещо й образне висловлення, але воно не позбавлене сенсу визначення.

Сучасна українська еліта, якщо про неї говорити в цілому і предметніше, сформувалася переважно із представників радянського та дещо пострадянського періодів існування СРСР і новітньої України. Тож природно, що фактично до сьогодення часу вона мало, а в багатьох випадках абсолютно не зацікавлена у формуванні молоді еліти, до того ж національної української, оскільки переважно живе і конкурує в рамках своєрідного закритого кланово-корпоративного клубу. Виняток тут становлять поодинокі спроби окремих лідерів привести в політику хіба що власних дітей, що скоріше є прикладами своєрідної династичної політико-елітарної діяльності. Синів і дочок відомих політиків з кожним роком стає все більше у всіх гілках влади — і на загальноєвропейському, і на місцевому рівнях. А найголовніше — правляча еліта в Україні, як вже зазначалось, здебільше не є українською: ні за своїм етнічним походженням, ні за якостями, ні за інтересами, які переслідує. Яка ж вона тоді? Українській еліті характерна надто швидка трансформація, мімікрія за політичними уподобаннями та орієнтаціями. Вона не лише строката, а й мало прогнозована у своїй поведінці, безвідповідальна перед своїми партіями, народом, а тому легко переходить від одного політичного табору до іншого. Коли йдеться про строкатість української еліти, то мається на увазі її розподіл за характером:

- *тоталітарна еліта* — еліта монопольної авторитарної влади;
- *ліберальна еліта* — еліта більш демократичної влади;
- *домінантна еліта* — еліта демократичної орієнтації;

- *демократична еліта* — тяжіння до сильної законодавчої, виконавчої, судової влади, їх розподілу та врівноваження.

Але найбільш точно можна говорити про домінування в Україні саме тоталітарно-ліберальної еліти, яка складається з колишніх партійно-комсомольських (КПУ, ЛКСМУ) працівників — функціонерів і тих, хто має пряме відношення до соціально-ринкової, підприємницької діяльності, до бізнесу. Щоб упевнитися у такому твердженні, достатньо зробити хоча б споглядальний аналіз складу Верховної Ради, уряду, місцевих органів виконавчої влади України. Так, лише у Верховній Раді України п'ятого скликання налічується тринадцять найбагатших олігархів України. Найбільше багатих людей у Партії регіонів, у блоці Юлії Тимошенко¹.

Українську еліту майже неможливо класифікувати сьогодні за відповідними науковими критеріями і підходами, які зазвичай використовують спеціалісти. Так, окремі політологи, зокрема В. Полохало, наполягають на тому, що стосовно України треба вести мову, мовляв, про так звану “псевдоеліту” і що це явище, притаманне більшості тоталітарним і неототалітарним суспільствам. З такою точкою зору важко погодитися, бо тоді доведеться визнати, що справжньої політичної еліти у сучасній Україні взагалі немає. Більш логічною є, на нашу думку, точка зору відомого історика О. Субтельного, який стверджує, що з 1991 р. в Україні сформувалися і діють такі основні типи політичних еліт: правляча; опозиційна; молода (що лише формується); регіональна і міжрегіональна [18]. Не вдаючись до кількісного чи якісного аналізу кожної з цих груп політичних еліт України, зазначимо, що найбільш помітними з них є правляча та опозиційна. А щодо молодой (не лише за віком) української еліти, то вона з початком незалежності України формувалася і гуртувалася як здебільше носій національно-культурних ідей і цінностей, але поступово надто помітним явищем для українського політичного життя стало не стільки формування нової національної політичної еліти, діяльність якої максимально відповідала б соціальним і політичним викликам новітньої країни, скільки пристосування старої еліти до нових умов життя, а головне — прагнення господарювання. Для долі творення національної держави це мало чи не вирішальне значення. Так, більшість української еліти з перших років незалежності України досить своєрід-

но сприйняли точку зору, що еліта, мовляв, не може бути бідною. Таке гасло спричинило швидке і потужне зрощування політики та економіки. Відтак, у середовищі української еліти все більш помітним явищем виявилися кланово-корпоративний принцип і характер діяльності. Це була і є сьогодні надто загрозлива ситуація не лише для соціально-економічного розвитку України, а для її долі взагалі. Справа в тім, що український бізнес (у нашому контексті — еліта), як і раніше, намагається сьогодні не стільки нагромадити капітали та інші статки власними зусиллями і працею, скільки робить це переважно за рахунок перерозподілу державного бюджету, лобіювання власних економічних інтересів через законодавчу базу, за рахунок вивозу і розміщення капіталів за кордоном. Зрощування політики і бізнесу стало найпомітнішим явищем України в добу національного державотворення.

Досить слушною є думка стосовно сучасної української еліти відомого українського вченого-управлінця Г. Щокіна, який зазначає, що після руйнування тоталітарної системи кадрова робота в Україні взагалі була кинута напризволяще, у вир недорозвинутого політичного ринку, коли на хвилі популізму, використовуючи демократичні процедури, до влади подекуди прийшли демагоги, які виявилися спритнішими за минулих представників компартійної еліти [21, 135]. Зрозуміло, що соціальній стабільності української держави це аж ніяк не сприяє.

Недоліки української, особливо загальнонаціональної, еліти багато в чому криються в її гіпертрофованому прагматизмі, одномірності. Багато представників еліти “дориваються” до влади, як до самоцілі, але, лише здобувши владу, намагаються задатися доленосним питанням: задля чого вона їм потрібна?

Для сучасної української еліти будь-якого рівня характерний киевоцентризм з ледь помітним поділом на київську, донецьку, дніпропетровську і трохи харківську еліту, хоча суттєвої різниці між цими групами визначити майже неможливо. Скажімо, якщо колишній компартійний еліті (України, СРСР) були притаманні такі головні риси, як комчванство, самовпевненість, відірваність від народу, невміння спілкуватися з ним, то ці риси перебрала на себе і сучасна українська еліта. До її рис додалися економічна сила, безкультур'я, байдужість і жорстокість. Не поціновується навіть найвища людська цінність — життя. А відтак, знецінені моральність, духовність, кращі людські якості.

¹ Див.: Блик. — 2007. — 8 черв.

Якщо вести мову про найважливішу ознаку, якої бракує сучасній українській еліті у концентрованому вигляді, то це державницька відповідальність за свої практичні дії, низький рівень загальної і політичної культури. Видатний традиціоналіст, класик українського консерватизму В'ячеслав Липинський свого часу наголошував, що політична культура — це глибоке усвідомлення елітою свого не просто класового, а передусім національного інтересу, активна творча діяльність щодо його реалізації у процесі служіння своїй державі та у здобутті політичної влади. Для багатьох представників нинішньої української еліти, між тим, здобуття влади є самоціллю, егоїстичним, але не державницько-національним устремлінням. Коли б це було навпаки, то Українська держава не лише була б справді національною, але повстала би власним громадянам і світові принципово в іншій якості.

Соціальна практика наочно підтверджує, що формування національної еліти не може бути якимось спонтанним, довільним, неорганізованим процесом. Тут можна виокремити дві складові цього складного і багатоаспектного явища, коли до того ж ідеться про формування нової, молодшої еліти. Перша пов'язана із загальносуспільними, основними засадами формування еліти у будь-якій державі: це система освіти, особливо гуманітарної, та тієї, що стосується створення спеціальних елітарних навчальних закладів, і широкий молодіжний рух як специфічна теоретико-практична школа підготовки еліти, управлінських кадрів.

Друга складова характеризується наявністю цілеспрямованої державної політики підготовки національної еліти. Тут маємо визнати, що наявність у новітній Україні кількох навчальних закладів, що іменують себе елітарними, широка мережа факультетів політології, соціології та психології, зовсім не ставлять на меті завдання справді формувати національну еліту, як це робиться на спеціальних факультетах у таких відомих університетах, як Сарбона, Кембридж чи Оксфорд. У цих або їм подібних навчальних закладах, як то було колись у Вищих партійних школах, створених КПРС, КПУ, в Академії суспільних наук при ЦК, КПРС, підготовка еліти велася цілеспрямовано, за підтримки і стимулювання з боку держави. Те ж саме можна сказати і про молодіжний рух. У багатьох країнах нова національна еліта здебільше виростає з молодіжних організацій, діяльність яких не те, що підтримується законодавчо, але навіть фінансується державою. Це вигідно ще й

тому, що за рахунок молодіжного руху держава полегшує собі завдання виховання молоді взагалі. Для цього держава, її органи активно фінансують молодіжні проекти і програми, регіональні та загальнонаціональні молодіжні заходи. За подібною схемою досить помітно і результативно в колишньому СРСР діяли комсомол, піонерська організація, які і були школою майбутньої комуністичної еліти.

З перших років незалежності України дитячий, молодіжний, жіночий рухи також почали інтенсивно розвиватися, а звідси і була надія, що вони посядуть помітне місце у суспільному житті України як дійові форми виховання, соціалізації молодого покоління, підготовки нової політичної еліти. Цього, на жаль, не сталося: вже після 1996 р. дитячий, молодіжний і жіночий рухи, позбавлені необхідної підтримки та стимулювання з боку держави, майже згорнулися. Не стали відчувати суттєві потреби у створенні молодіжних крил, осередків і політичних партій в Україні, саме тому майже немає молодих політичних лідерів у сучасній Україні.

Тепер щодо специфічних засобів державної політики, спрямованої на формування молодшої національної еліти.

У багатьох країнах (європейських, скандинавських) законодавчо регулюється віковий склад (у тому числі жіноча когорта) парламентів, урядів, місцевих органів влади, використовуються різні системи квотування, які роблять політику, державну службу, управлінську сферу більш доступною для молоді. Нагадаю, що до складу Верховної Ради України за усі скликання у незалежній Україні входило не більше 5–19 народних депутатів віком до 28 років (молодіжний вік в Україні), майже не було жодного міністра до 28 років, а Президентом України може стати людина, якій, як відомо, виповнилося 35 років. І справа тут не в тому, щоб мати молодих політичних, державних, громадських лідерів, а в тому, щоб забезпечити право молодих людей претендувати на такі посади і соціальний статус.

Оскільки молода еліта об'єктивно потрібна в усіх сферах суспільного життя, як закономірна засада їх поступального розвитку, то подібний аналіз легко здійснити, скажімо, щодо освіти, науки, культури, будь-де, але статистика та якісні показники в Україні не налаштовуватимуть на оптимістичну ноту. Наголосимо, що саме масове відчуження молоді від владних функцій, суспільно-політичного життя серйозно деформувало її свідомість до 1991 р., породило розчарування в

одних і викликало невдоволення політичною системою у других.

Підсумовуючи викладене, акцентуємо увагу на найголовнішому.

По-перше, у концентрованому стані, в об'єднанні навколо головних національних інтересів, ми української національної еліти на сьогодні ще не маємо, хоча провідні, унікальні представники титульної нації є у будь-якій сфері нашого суспільного життя.

По-друге, коли ми ведемо мову про національну еліту, то маємо пам'ятати про складні та неналагоджені у найкращий демократичний спосіб взаємини еліти і народу. В Україні політична еліта не є, як те необхідно для забезпечення суспільного розвитку країни, позакласовою соціальною групою, що виражає інтереси суспільства в цілому. Насправді це верхівка владарюючого класу, яка управляє суспільством лише заради існуючої підтримки соціальної системи, до того ж верхівка значною мірою формальна.

Відтак, нинішня українська еліта своїми рисами, якостями, формами багато в чому антинародної діяльності потужно спричиняє народження відповідної української бюрократії, яка, ще за висловом К. Маркса, вважає себе кінцевою метою держави і виражає сукупний інтерес владарюючого класу, тобто тієї самої еліти. Коло, як кажуть, замикається.

Молода українська еліта, яка значною мірою могла би забезпечити соціальний і політичний консенсус, соціальну стабільність, сьогодні лише формується. Це тривалий і складний процес, прискорити і підвищити ефективність якого могли б лише конкретні дії держави, її вплив на це, зокрема, через освіту, науку та ін.

Література

1. Аристотель. Политика. Соч. — М.: Политиздат, 1970. — Т. 4. — 485 с.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М.: Изд-во ПРИОР 1993. — 451 с.
3. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г., Старостин А. М. Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М.: Изд-во ПРИОР, 1999. — 301 с.
4. Бердяев Н. А. Философия неравенства. — М.: Россия, 1990. — 522 с.
5. Головатий М. Ф. Професія політик. — К.: Парламентське вид-во, 2000. — 125 с.
6. Головатий М. Ф. Соціологія політики. — К.: МАУП, 2003. — 261 с.
7. Головатий М. Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2006. — 400 с.
8. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення. — К.: Академпрес, 2003. — 85 с.
9. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства // Україна і світ на зламі тисячоліття. — К.: Генеза, 1999. — 431 с.
10. Делюга В. Общество, кадры, элита: Польша — 80-е годы. — М.: Политиздат, 1993. — 391 с.
11. Макиавелли Н. Избр. соч. — М.: Политиздат, 1982. — 537 с.
12. Малькова Е. П., Фролова М. А. Массы. Элита. Лидер. — М.: Рекорд, 1992. — 385 с.
13. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. — М.: Полис, 1990. — 343 с.
14. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 791 с.
15. Пряхников Н. С. Психология элитарности. — М.: Полис, 2000. — 491 с.
16. Скалковский К. А. Современная Россия. Очерки нашей государственной и общественной жизни. — СПб.: Астория, 1889. — 351 с.
17. Скалковский К. А. Наши государственные и общественные деятели. — СПб.: Астория, 1891. — Т. 9. — 511 с.
18. Субтельний О. Україна. Історія. — К., 1993.
19. Феофан Прокопович. Слово о власти и чести царской // Феофан Прокопович. Соч. — М.; Л.: Астория, 1961. — 487 с.
20. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л.: Аст-ролябія, 2005. — 487 с.
21. Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К.: МАУП, 2000. — 491 с.
22. Dye T. Whos Running Amensa, — New Jersey, 1978.

У політологічному аспекті проаналізовано стан сучасної української еліти, її вплив на процеси державотворення. В новітній Україні має місце болісний, довготривалий процес формування принципово нової еліти, якій ще бракує легітимності, національного характеру, більшої відповідальності перед народом.

В политологическом аспекте проанализировано состояние современной украинской элиты, ее влияние на процессы развития государства. В новейшей Украине идет болезненный, долговременный процесс формирования принципиально новой элиты, которой еще не хватает легитимности, национального характера, большей ответственности перед народом.

The present paper analyzes, in terms of political science, the status of the contemporary Ukrainian elite and its influence on the State building and developing processes. Modern Ukraine experiences a painful, long-standing process of forming fundamentally new elite that lacks as yet legitimacy, national character, and greater responsibility with respect to the people.

Надійшла 30 травня 2007 р.

ТЕРИТОРІЇ БАГАТОНАРОДНОЇ КРАЇНИ, ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ І ПОЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР: РОЗДУМИ “НА ПОЛЯХ” ЕЛІТОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ В’ЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 74–80

Акцентовано увагу на значенні території проживання людей та їхні почуттях до неї, що робить кожного з нас патріотом — найціннішим “будівельним матеріалом” для створення у будь-якій країні політичної нації. Розкривається сутність геополітичної, етнополітичної, політико-громадянської та політико-патологічної компонентів творення української нації.

Понятійний сленг “політична нація”, що охопив полісемічне явище, — породження напружених політико-кратологічних колізій часів Великої англійської революції XVII ст. За три з половиною століть у це поняття стали вкладати багато різно-сенових речей, таких як соціоісторичні коріння, етнополітичні переплетіння, елітно-кадрові структурності, партійно-електоральне підґрунтя, міжнародно-зовнішньополітичні суміжності, громадсько-ексцитативний “матеріал”, державно-управлінське начало. Реагувати на подібну мозаїчність ліпше за П. О. Сорокіна, напевно, важко. “У цю філософічну ідіому, — писав він, — можна втиснути будь-який зміст, — зокрема, і Бога, і сатану” [14].

Але деякі воістину святі речі до того переліку не увійшли. Мовимо про (1) територію проживання людей та (2) їхні почуття до неї, що (3) роблять кожного з нас патріотом, (4) найціннішим “будівельним матеріалом” для створення в будь-якій країні політичної нації. Вдумаємось в один із божественних текстів про країну/територію побутування/батьківщину із давньоіндійського епосу “Махабхарата”. Авеста, яка щойно повернулася із Землі, говорить Заратустрі: “Для кожного народу я зробила країну дорогою його серцю, — якою б вона непривабливою не була, бо ж то є його батьківщина” [7, 298].

Наскільки відомо, у вітчизняній традиції ледь не вперше (хіба що після С. Оріховського-Роксоляна, XVI ст.) на ці матерії звернув увагу В. Липинський. Найакцентніше маємо на увазі його рефлексії у зв’язку із 130-річчям Великої французької революції 1789 р. на позицію В. Парето щодо “елітних лисиць та левів”, які, раз покинувши рідні місця, більше до них не повертаються. З цього приводу у 1920 р. він зазначав: аби Україна не перетворилася на передреволюційну Францію кінця XVIII ст., об’єктивно поділену на “прихильників старого порядку” (тобто на переривистий ланцюг охлократичних периферійних людностей) та на “якобінських надто революціонарників, які ведуть в умоглядне далеке”, — повсюдно треба збудити до життя “територіальний патріотизм місцевих людей в усіх куточках країни” [11]. До цієї плідної концепції ми ще повернемося.

В. Липинський відомий також як зачинатель вітчизняної *політичної елітології*. Він обстоював ідею про те, що “невід’ємним атрибутом будь-якого суспільства є наявність вищого привілейованого прошарку, здатного подолати деструктивні тенденції в країні та державі” [10, 476]. Він виокремив *три типи політичних еліт*, кожний з яких мав дві характеристичні ознаки — “силу” та “авторитет”. Із аналізу основних джерел В. Липинсь-

кого впливає, певно, цілісна характеристика цих трьох типів еліти. Давайте пороздумуємо “на полях” класика.

1. **“Охлократична еліта”**, як правило, “прив’язана” до певної території, провінції країни, зрідка — до окремої етнолюдної. Вона — низовонародна, малопросвітна, не самоорганізована, не самостійна у суспільно-політичних прагненнях, не консолідована програмними засадами якоїсь партії чи громадської організації. У цієї не обмеженої жодними політичними критеріями та організаційними рамками максі-верстви людей, які лише ситуативно і тимчасово опинилися у статусі “цілісної” (скажімо, під час виборів, мітингу, перепису, опитування тощо), важко визначити її “силу” та “авторитет” у благопозитивному значенні цих слів, оскільки в неї немає стійких ідеалів і ціннісних орієнтацій, суспільно усвідомлених прагнень, чітких і благородних політичних цілей. Здебільше це пояснюється тим, що у майново-економічному сенсі — це справді люмпенське дно збіднілого та кризового суспільства. Тому й самі ці “маси” складаються з “верхніх кіл найнижчого соціального дна” (О. Горин), тобто з деградантських груп і декласованих маргіналів. Під цей “елітний тип” підходять “безідейні” та “безідеальні” “скінхеди” і “бохенхеди”, “братчики” і бомжистські “польові командири” із “Громадських загонів” В. Луценка.

В. Липинський спеціально не обумовлював, щодо акцентної територіальної генези цього елітного типу, а тому ми вільні самі додумувати питання. Гадаємо собі так. “Охлократичну еліту” (усвідомленим чином відходимо від класика і беремо цей сленг у лапки) найзакономірніше можуть “породити” періодично кризові титульні території будь-якої багатонародної країни. Тут ілюстрантами можуть бути “братчики”, члени “Пора” та луценківські “загони”, які найакцентніше являють собою люмпенізовані групи “шахтарських кримінал-інвалідів”, “летючих антибізнесових експропріаторів” і вже згадані “скінхеди” й “бохенхеди” із перманентно кризових російськомовних етнорегіонів Сходу і Півдня країни.

У класика про це не сказано, і ми мусимо самі подумати, а якою є та кратологічна площина, де аплікуються “при владі” охлократичні елітники. Мабуть, тією площиною є районні центри, робочі містечка, селища районного підпорядкування і пересічні села. І на той раз політико-правовий бік питання самовимальовується у досить “лякаючих фарбах”. Наприклад, у так званих списках “Пори” на перлюстрацію “антипомаранчевих кад-

рів” значилося від 300 до 500 тис. “ворожих елементів”. Восени 2005 р. Президент В. А. Ющенко називав лише 28 тис. подібних “ворогів”, яких на той момент було — як мінімум — знято з роботи і замінено “надійними помаранчевими кадрами”. В обласних ЗМІ Сходу і Центру у тому ж 2005 р. повідомлялося про те, що в багатьох містах обласного підпорядкування та районних центрах заступниками відповідних голів держадміністрацій з гуманітарної роботи призначено/обрано випускників технікуму радянської торгівлі, ПТУ, музучилищ чи “престижного перукарського факультету” “культуніверситету імені Поплавського”. Воістину тривожними є наступні аспекти питання: наскільки легітимним — у правоетичному та політико-конституційному сенсах — є склад тих “народних” обранців, висуванців і делегатів низового рівня, які волею дистрофної ситуації, політичної екстремі та охлократичних натовпів опинилися у владних структурах знизу доверху та у парламентсько-представницьких радах усіх територій і рівнів? А їхні законні та підзаконні політико-управлінські рішення, — наскільки вони є правомочними на соціумо- і державотворчому просторі історично багатотериторіальної та поліетнічної країни? Це, поки що, запитання без відповідей.

2. **“Демократична еліта”**, як правило, представляє “здорові середні верстви цивілізованого середньозаможного європейського люду” — це воеводський рівень у Польщі, комітатський в Угорщині, провінційний в Австрії, земельний в Німеччині, губернський в Росії [12]. Так зазначав класик в уже цитованій праці. Для сьогочасної України — у суто адміністративно-економічному сенсі — це рівень європейського середнього класу. Тут будь-який класик 20–30-річної давнини не відшукає адекватну істину нашої ситуації. Офіційної статистики немає, а “блукаюча народна творчість” вважає, що майнова стратифікація країни є наступною: 15 % — найбідніші (це соціальна база “охлократичної еліти”); 60 % — бідні, 20 % — середньобагаті (це наш “середній клас”); 5 % — супербагаті. Останні 25 % (20 + 5) — це і є “класократична еліта”, про яку мова попереду. А ось 60 % “маленьких українців обласного рівня” — це і є соціальна база “демократичної еліти”.

Порозмірковуємо над цими цифрами. У США та ще в кількох країнах між “бідними” і “середнім класом” законодавчо закріплена “стадія проміжних виборів” (“праймеріз”), на якій “просіюється” охлократичний елемент, не даючи йому можли-

востей формування середніх і верхніх структур політичної влади. У нас подібного “ситечка” немає, тому “низові охлократи” безперешкодно впливають на “середній” і “верхній” класи. Особливо під час політичних виборів та у кризових ситуаціях перші виступають у ролі “покупного матеріалу”, а другі — “покупців”. Ось звідки у нас беруться платні вибори і “платні мітинги”. Звідси у нас виникло ледь не унікальне у світі явище — *“простонародний і олігархічний політичний популізм”*, який рельєфно проявився під час парламентських виборів 2006 р. [3].

Цей різновид популізму — результат застосування і “демократами”-елітниками, і “підкуповуваними народними масами” так званої *інструменталістської діалектики*, коли “гарні цілі” в політиці забезпечуються “поганими засобами”. Носіїв орієнтацій подібної діалектики Гегель у бесіді з Гете (18 жовтня 1827 р.) називав “людьми розумово травмованими” [7, 548]. Напевно, йшлося про травмованість не стільки у біофізіологічному сенсі, скільки у політико-психологічному сенсі. А тому серед “народно-демократичних елітників” дуже важко одразу і швидко розібрати, “хто є вірний син Вітчизни, а хто вже точно сучий син” (Б. І. Олійник).

Можна лише посперечатися з того приводу, а звідки, з яких територій (регіонів), історичних провінцій, конкретних місцевостей найбільше приїжджають у Київ для участі в акціях “платної популістської демократії” представників цього різновиду елітизму. За нашими спостереженнями, найбільшу кількість фальшивих патріотів (“синів Вітчизни”) презентують західноукраїнські регіони, а зі Сходу, Півдня та Центру найбільше приїжджають “політико-психологічно травмовані маси протестантів”. Це лише підтверджує закономірність: “середній клас слугує базою партій правого ґатунку, а бідний клас — лівих партій” [16, 303]. Під цей “елітний тип” адекватно підходить “добре організована громадсько-активницька база” по-маранчевої революції 2004 р. Напевно, тому так швидко розвіялися так звані “ідеали Майдану”, “зародки зрілого громадянського суспільства”, “нові риси політичного владарювання” та інші цінності й орієнтири. Деякі риси цього різновиду елітизму продемонстрували “два майдани” в Києві у квітні-травні 2007 р.

3. **“Класократична еліта”**, за **В. Липинським**, — найвища елітистська група в політиці. Маючи на увазі і кількісні, і якісні параметри питання, він цю групу називав ще “політико-правлінською аристократією”. Її автентичною со-

ціальною базою класик називав найзаможніший (у економіко-культурницькому сенсі) та найсамоорганізованіший (у суто кратолого-політичному сенсі) “продуктивний клас у політиці”. Судячи з усього, лише представники цього, справді елітного класу мають моральне право формувати всі кадрові осередки вищих структур політичної влади: 1) управлінський механізм; 2) парламент; 3) уряд; 4) судочинську систему [11, 64–65]. Такою, у синтезі, є думка-оцінка В. Липинського стосовно цієї елітної групи у середньотиповому європейському суспільстві.

Але, гадаємо, класик був би надто розчарований станом справ у сьогоденній Україні. Найдивнішою для нього, напевно, виявилася б “якісна структура” правлячого політикуму: а) президент давно не є “правителем”, а управляє разом з парламентом, до того ж останній його участь випереджає у діях, але він цього або не розуміє, або не хоче з цим миритися, а тому об’єктивно перетворився з гаранта непохитності конституційного ладу країни на “гаранта нестабільності” всієї кратологічної конструкції [5]; б) міністри апріорі оголошують себе “професіоналами-реформаторами”, а на практиці діють як маргінальні революціонери з анархістською зіркою на лобі: “після мене — хоч потоп!”; в) 350 мільйонерів (із 450 народних обранців!) у парламенті, обраному 75 % найбіднішим і “просто” бідним народом; г) чотиристадійний суд (загального призначення, арбітражно-господарський, вищий та конституційний) в елементарних професійно-правничих та юридично-етичних питаннях проявляє себе то половинчастим “політичним езекутором”, то “цілком слухняним виконавцем” чийхось доручень, то “доцільним інтерпретатором” якихось зовнішніх політичних впливів, — за таких умов хто б збагнув подібного викривлення благородної ідеї класократичної аристократії сторічної давнини!.. Та й кого і що ці “аристократи” представляють на політичній арені такої специфічної країни? — Ані історичні території, ані традиційні провінції, ані бодай щойно “нарізані” адмініюдиниці, ані забутого народу, — буквально нікого і нічого, окрім себе, чийсь бізнесові потреби, політико-ситуативні запити та групові інтереси. Напевно, мав рацію один діаспорний українець, який нещодавно подібну “імітацію політичної незалежності” назвав словами М. П. Драгоманова: “пропащий час”...

“Імітаційний натяк” не полишає у спокої... Староросійський учений (політолог, правник) і дипломат Ф. Ф. Мартенс у 70-х роках XIX ст. вималював “модель нормальної європейської

цивілізованої країни”. На його думку, це різноманісна, багатотериторіальна, різнокліматична, поліетнічна та мультикультурна країна “з історично сталим населенням у провінціях, із мудрим політичним керівництвом у центрі, з продуманим правоадміністративним устроєм та динамічною політичною нацією у надбудові” [13, 39–40]. Зразками подібної країни називалися Австро-Угорщина, Франція і Нідерланди, а гіпотетично — Німеччина, Італія і Румунія. Перечитали написане, і серце забилося: адже Україна мала всі шанси стати подібним зразком... Але у суто дослідницькому сенсі нас тут хвилює лише діалогія “території багатонародної країни — єдинокраїнова політична нація”. І знову — про серце своє: адже ж і тут у нас були всі шанси...

Втім, скажуть нам, чому “шанси були...”, — вони вже зреалізовані! Відомий автор-ініціатор “концепції регіонального грінджолізму”, політик і політолог М. В. Томенко, з посиланням на В. Липинського, вважає, що “вже *остаточно сформовано сучасну українську політичну націю*, в основі якої лежать принципи територіального патріотизму та поваги людей до себе як до громадян країни...” [8]. Така смілива констатація — суміш прожекторського романтизму, теоретичного невігластва і пристрасної партійно-політичної окомилуваності. З великої множинності компонент феномена “єдинокраїнова політична нація” до уваги — і то “у зредукованому вигляді” — взято лише дві — “територіальний патріотизм” (у класика — продовження: “...людей, які усвідомлюють себе частиною великого цілого — країни”) і “політична громадянськість (ця компонента взагалі понятійно “недооформлена”). Але нас тут зацікавила лише теоретична істина про політичну націю у призмі обговорюваної елітологічної концепції В. Липинського.

Коротко про ту “множинність компонент” феномена “єдинокраїнова політична нація”. Із тої “множинності” вибираємо лише чотири одиниці, саме ті, на які акцентувалися першоавтори концепції “політична нація” — угорські політологи та політики другої половини XIX ст. Ф. Деак і Й. Йотвюш. Вони здійснювали свій аналіз у координатах своєрідного “трикутника”: (1) етноадміністративна територія (провінція) країни; (2) партійно-політична система країни; (3) центральний правлячий політикум країни [18, 129–131; 19, 112–113]. До речі, вони ж вводять до обігу і поняття “політична нація” і “правлячий політикум”. В іноземному (румунському) дослідженні натрапляємо і на цікаве прояснення генези “кон-

цептуального шляху Деака — Йотвюша” — “шляху від територіально-провінційної політичної громади до центральних політичних кіл цілої країни”. “Політична громада” — то є пошукувана нами “територіальна політична еліта”. Виявляється, що той шлях торують “політичні партії та продуковані ними ідеї та програмні теорії” [20, 60–62]. Звідси можна умовиводити: у зазначеному вище “трикутнику”, тобто у просторі між політичною державою і громадянським суспільством, як човник постійно курсують “групові союзи єдинодумних та єдиномислячих однопартійців” (В. І. Ленін), що й самі політичні партії народжуються “в провінціях” (“на територіальних периферіях країни”), а не, як у нас “призначаються зверху”, та ще й створюються “під конкретних лідерів”.

Повернемось до своєї теми та її першого інтерпретатора — В. Липинського. Доводиться констатувати, що наш класик, хоча й жив і творив 35–40 років після означених угорців, досить близько підійшов до їхньої концепції, але... не “перестрибнув” через неї. І ще одна відмінність: угорці орієнтувалися на реальну багатонародну дуальну монархію, а наш класик мав на увазі... Україну часів Б. Хмельницького — П. Орлика, плекаючи про себе надію на те, що вона колись перетвориться... на моноетнічну монархію. Залишимо минуле минулому і, в найлапідарнішому варіанті, розглянемо ці компоненти.

1. *Геополітична компонента*. Країна — це географічна площа, на якій розміщено народонаселення. Сама ж ця площа є сукупністю кількох менших за розміром просторів, заселених або окремими етнолюностями, або сегментами великого титульного народу-етносу, який дав своє ім’я країні і всім її територіям, ландшафту і природі, державі і суспільству, навіть шельфу та водному і повітряному просторам. Далі. Країна — це синтез територій (провінцій), які, може статися, колись теж були, нехай і маленькими, але все ж незалежними і самодостатніми країнами, “обрамленими” своїми державами.

Оці “першоокуменні заселенці” якоїсь території, є її першопріоритетні патріоти, а усі інші заселенці є напівпатридними жителями, які, може статися, взагалі побутують на цій території за прагматичним принципом *ubi bene, ibi patria*. Отже, на будь-якій периферійній території живуть дві групи “місцевих патріотів”, етнокультурний світогляд яких ситуаційно прояснюється приказкою про кулика, який хвалить своє болото. Вони аж ніяк не “рівноправно” створюють єди-

нокраїнову політичну націю, а лише елімінують із свого середовища для неї елітні кадри.

2. *Етнополітична компонента*. Переважна частина країн світу (із понад 200 членів ООН) є багатонародними, серед них і Україна. Різні території поліетнічної країни є конкретними “геолокусами буття” конкретних *народів-етносів* (перше виділене поняття належить І. М. Варзарю, друге — Ю. В. Бромлею). Із 4 тис. народів-етносів планети [15, 43] лише невелика їх частина із самого свого народження і до сьогодення мешкає на одному й тому ж геолокусу місці, більша ж частина народів “перебуває на вічній та нескінченній дорозі” (Ю. Фучик).

Тривалий час дослідники не могли визначити ані “геопротяжність” тої дороги, ані позначити “крупні етапні зупинки” на тій дорозі. В українській науці це завдання — на рубежі 80-х і 90-х років ХХ ст. — вирішив І. М. Варзар. Протяжну довжину тої дороги він назвав “етнометисизаційною міграцією народів”, а зупинкові етапи назвав потрібно: а) *етноплацентою* (це територія, де конкретний народ-етнос з’явився на світ Божий, природно, перебуваючи при цьому на соціоцивілізаційних стадіях *роду і племені*); б) *етнооікуменою* (це територія, де цей народ-етнос, увійшовши в етнометисизаційні, сімейно-шлюбні, зв’язки з іншими народами, спільно створює новий народ-етнос, який уже перебуває на соціоцивілізаційній стадії *народності*); в) *етнокультурним ареалом* (це вже цілісний терен якоїсь країни, етнокультуру якої створюють кілька народів-етносів, тим самим модифікуючись у вищу соціоцивілізаційну стадію *нації*) [1, 96, 128–134, 137]. Свої понятійні новації автор проілюстрував на прикладах поляків (етнометисизація ляхів з-під Полтави та полян з-під Києва із прибалтійськими ледзянами, боричами, кашубами та ін.), угорців (чия етноплацента започаткована в Індії, етнооікумена — у Приоб’ї, а етнокультурним ареалом і геолокусом створення нації виявилася Паннонія у центрі Європи), фіннів, естів, перм’яків, євреїв, арабів та інших народів-етносів. Лише одного винятку припускався він — українців: вони, мовляв, і виникли, і синтезувалися, і стали єдиною нацією на одному й тому ж геолокусі над Дніпром [1, 129]. Це констатація 1992 року. А вже наприкінці 90-х років вперше були опубліковані дослідження видатного вченого С. П. Шелухіна, який ще у 20-роках ХХ ст. доводив, що у нинішніх українців є три генезисних геолокуси (Присередземноморська Франція, Наддніпрянщина і Тмутараканщина), три народнівських осередки (Галичина, Київщи-

на і Слобожанщина) і один етноареал — “від Дону до Сяну” [6]. Таке “територіальне різномайття”, безумовно, впливає на процес формування сьогodнiшньої єдинокраїнової політичної нації. Отож, звідси випливає, як мінімум, два концептуальних висновки. По-перше, висновок за В. Липинським. Вважаючи “істинно українськими” лише території Галичини, Волині, Брацлавщини, Київщини та Чернігівщини, — землі із монархічними (княжими, королівськими та гетьманськими) традиціями політичного правління, — він гадав, що й всекраїнова еліта “мусить бути суб’єктивно укомплектованою” за рахунок етнолюдських ресурсів тих п’яти провінцій, а також за рахунок “діаспорян із цих місць”. Цікаво зазначити, що приблизно у подібній же етнополітичній тональності намагалися “розбудовувати національну країну-державу” ліберальні романтики початку 90-х років ХХ ст. — шляхом “штучного ініціювання еміграційно-міграційних потоків: діаспорних українців — в Україну, а з України — якомога більше “етнічних чужинців”...” [2, 294].

По-друге, всекраїнова політична нація об’єктивно мусить “інкадрувати” до свого складу кадрові елементи та етнокультурні фарби від усіх етнотериторій, інакше поступово розпочнеться процес ерозії лав всекраїнового правлячого політикуму. Один із “секретів” ерозії “помаранчевих лав” і доведення країни до “квітневих конституційних потрясінь” 2007 року полягає у тому, що “гринджолівсько-трипільські патріоти” з початку 2005 р. — про себе і веломовно — дедалі настійніше проголошували “донецьких” та інших “білосиніх замоскалених недоукраїнців” “незграбним і тимчасовим домішком” до “великого Українського народу” (з великої літери). Політична історія багатонародної країни подібних помилок не прощає...

3. *Політико-громадянська компонента*. В історії будь-якої країни політична нація ніколи не корелюється з фізичним масивом народонаселення тої країни. Хоча подібні сумні ескапади в нашій новітній політичній історії, на жаль, вже мали місце [4]. У зв’язку з чим і підкреслюємо: політична нація — це політико-якісний, а не демографіко-кількісний феномен.

Але цілком абстрагуватися від кількісних вимірів феномена не слід. Ще на початку ХІХ ст. постало конкретне щодо цього запитання: хто ж то саме, які людські верстви “конкретно” складають політичну націю? (Вже зазначалося, що до 60-х років ХІХ ст. самої вербальної формули цього феномена ще не існувало.) Одним з перших наважився чітко відповісти італієць А. Росміні. У

1836 р. в книзі “Філософія громадянського суспільства” він стверджував: “реальним субстратом [політичної] нації” є дві групи “політично мислячих і свідомо діючих у політиці людей” у будь-якій країні: 1) “свідомі платники податків”; 2) “свідомі учасники усіляких політичних виборів”. А тому він доходив висновку, що саме на них у будь-якій країні “уряд і мусить спрямовувати своє служіння в громадянському суспільстві” [9, 282–313].

Про подібну “буденну прозу” політико-економічного життя, наскільки відомо, класик В. Липинський майже нічого не говорив, тим більше в апікації до периферійних територій великої країни. А ми, наш сучасний правлячий політикум забувати про це не маємо права. Бо ж неозброєним оком видно: бідні, кризові та “дотаційні” території (регіони, місцевості, господарські об’єкти та ін.), як правило, неподаткоплатоспроможні, політично пасивні, або ж активні... лише “за гроші” бізнесовських членів правлячого політикуму. Адже, відомо, що елементом всеукраїнової політичної нації є партійні кадрові структури зверху донизу, а тому підкреслюємо: на “дистрофно-катастрофних” територіях відсутні справжні “політико-партійні осередки”. Як наслідок, подібні “вандейські провінції” для всеукраїнової політичної нації — не актив, а пасив, у ліпшому разі — гнилий та негнотивний патерналістський ситуатив. “Дайте...”, “Підтримайте...”, “Подумайте про нас...” — ось що найчастіше лунає в бік політичного центру країни із подібних “політичних глибинок”...

4. *Політико-партіологічна компонента.* Політична нація на будь-яких своїх сутнісних рівнях складається, як правило, із партійців, тобто з активно зорієнтованих і свідомо діючих у політиці людей. Чи може абстрактно взята територія бути плідним, невичерпним та “екологічно чистим” кадровим джерелом всеукраїнової політичної нації, якщо вона економічно відстала, політично атрофована, непросвітна і має занедбану, “місцеву” соціальну систему? А чи бути їй “надійним форпостом політичної незалежності країни”? А “зрілим осередком політичної безпеки держави”? Відповідь В. Липинського відома: “національно незрілі люди — гнила територія — периферійна країна...” Не полишає враження, що це сказано саме про нас, бо ж Україна впевнено стає “периферійною країною”, тобто маргіналізованою, а реалізовувати волення Гімну “Боже, нам Україну храни...” під силу лише зрілій всеукраїнової політичній нації.

Чи замислюються над цими матеріями на політикумних висотах? Поки що не видно. А тре-

ба. Якщо реалістичніше вдумуватись у підтексти зондованих вище запитань, у “верхах” мали б збагнути небезпеку — для себе ж! — надто частого проведення виборів, невмотивованої зміни логіки оподаткування населення, корекції енерготарифів, “покращення” моделі виборчої системи, волонтарної комплектації партосередків і парт-списків та ін., особливо ж у колізіях, коли йдеться про “місцеві справи реальних місцевих людей”. Бо ж бідний і непросвітний люд (вище ми вже зазначали: це 75 % українського люду сьогодення) завжди побутовує у відомому діалоговому контексті: — Чому бідний? — Бо ж дурний!.. — А чому дурний? — Бо ж бідний... Коло замкнулося.

Одна надія — на те, що колись всеукраїнової політична нація — на усьому обширі нашої великої за територією країни — настільки змужніє, що розірве та ліквідує зазначене кляте коло. Нині ж існуючий “кістяк” політичної нації поки що на-тужно намагається відповісти на своє ж запитання: “Хто винний?” А давно вже час відповідати на інше запитання: “Що і як робити далі?” І лише тоді стане можливою постановка стратегічного волення: “Коли ж настане світлий день?”

Література

1. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К.: Школяр, 1994.
2. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К.: Фада ЛТД, 2003.
3. Варзар І. Підсумки виборів-2006: Чому ми опинилися в популістському полоні? // Вісн. Центральної виборчої комісії. — 2006. — № 2. — С. 97 — 102.
4. Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К.: ЮрінКОМ, 2006. — Т. 2. — С. 336.
5. Гарант нестабільності, или Серийный Ющенко // Киевский телеграф. — 2007. — 27 апр. — 3 мая.
6. Гетьманчук М. М., Турчин Я. Б. Політико-правові погляди та державотворчі позиції С. П. Шелухіна. — Л.: Світоч, 2006. — Розд. 5.
7. Грановская Р. М., Никольская И. М. Защита личности. Психологические механизмы. — СПб.: Наука, 1999.
8. Є нація на основі територіального патріотизму // Голос України. — 2007. — 12 січ.
9. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — К.; Л., Світотч, 2003.
10. Кресина І. О. Липинський В’ячеслав (Вацлав-Вікентій) Каземірович // Юридична енциклопедія / Гол. ред. Ю. С. Шемшученко. — К.: Юрінком, 2001. — Т. 3.

11. Липинський В'ячеслав. Україна на переломі. 1657 — 1659 // Укр. іст. журн. — 1992. — № 1. — С. 63 — 65.
12. Липинський В'ячеслав. Україна на переломі. 1657 — 1659 // Укр. іст. журн. — 1992. — № 2. — С. 19 — 20.
13. Мартенс Ф. Ф. Международное право цивилизованных стран: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 1.
14. Сорокин Питирим. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992.
15. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: Поліс, 2003.
16. Хэйвуд Э. Политология: Учебник / Пер. с англ. Г. Воделазова. — М.: Социс, 2005.
17. Эккерман И. П. Разговоры с Гете в последние годы его жизни: Пер. с нем. — М.: Наука, 1986.
18. Fischer E. Österreich 1848. — Wien, 1946.
19. Iorga N. Histoire des roumaines et de leur civilization. — București, 1922.
20. Lovinescu E. Istoria civilizației romane moderne: In 2 vol. — București, 1925. — Vol. 1.

Через призму елітологічної концепції В'ячеслава Липинського подана цілісна характеристика трьох типів еліти: охлократичної, демократичної і класократичної, визначене її місце у творенні української політичної нації.

Через призму элитологической концепции Вячеслава Липинского представлена характеристика трех типов элиты: охлократической, демократической и классократической, определено ее место в становлении украинской политической нации.

Through the prism of the elite-studying concept of Viacheslav Lypynsky, the present article describes three types of elite: ochlocratic, democratic, and classocratic and its place in coming-to-be of the Ukrainian political nation.

Надійшла 30 травня 2007 р.

І. М. ВАРЗАР

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ІЩЕ РАЗ ПРО ГЕНЕЗИСНО-ІСТОРІОЛОГІЧНИЙ ТА РОЛЕВО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОГЛЯДИ НА ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ У БАГАТОНАРОДНІЙ КРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 81–88

Феномен політичної нації досліджено у генезисно-історіологічних, етноструктурних і ролево-функціональних вимірах. Суб'єктами-носіями історичної місії політичної нації у багатонародній країні виступають всеукраїнського масштабу політичні партії титульного народу-етносу та етнополітичні партії меншинських народів регіонального масштабу. Визначена специфіка буття політичної нації у багатонародній країні: вона об'єктивно мусить бути етнополітичною.

Я далеко не вперше звертаюся до теми політичної нації. У різний час та з різної нагоди я розглядав феномен політичної нації в усіх зазначених у назві цієї статті вимірах і з “локалізацією” проблеми саме у лоні багатонародної країни. Цього разу викладені нижче дослідницькі рефлексії теми зумовлено двома приховано взаємопов'язаними, але різносенсовими фактами піврічної ретроспекції. По-перше, 22 січня 2007 р. з нагоди Дня Соборності Президент України В. А. Ющенко барвисто переконував країну в тому, що у нас існує “єдина” та “стабільна” політична нація [12], — неначе задля того, аби, по-друге, три місяці потому — у ході аправової дезавуації раніше встановленої (8 грудня 2004 р. і свого часу визнаної ним реальністю) форми політичного правління країною фактично спростувати січневу констатацію і стверджувати щось цілком протилежне... А це вже означає, що в кризовій ситуації у країні або справді відсутня зріла (“єдина” та “стабільна”) політична нація, або вона все-таки є, але лише у “шматкових ланках” і “регіональних сегментах”, якими можна волюнтарно маніпулювати. Бо ж їм, за яскравою приказкою наших сусідів, “не до жиру — быть бы живу”.

Адже ж відомо: політична нація є верхньою верствою, самоорганізованою та незалежною від держави, зрілого і самодостатнього громадянсь-

кого суспільства, тому зміна форми правління, коригування моделі державного управління (деякими!) суспільними справами, модифікація типу політичного режиму, трансформація конституційного ладу та перегляд зовнішньополітичних векторів держави — всі ці політико-правові сувереніабелізми є прерогативою лише єдинокраїнової політичної нації, а не окремих владних гілок, кратологічних інститутів чи ситуаційних груп політичних партій. Пригадаймо, принагідно, травневий 2005 року прецедент у Франції та Нідерландах: коли “дозорні ланки” політичних націй у цих країнах дізналися про те, що досить сильним вітчизняним державним організаціям із надр Євросоюзу збираються нав'язати якийсь “суперінтердержавний дах”, дибки збурилися всі наявні низові соціальні інституції на чолі з досвідченими репрезентантами відповідних ланок політичних націй, і “задум Страсбурга” було зірвано... А у нас? Що “світить” країні після 30 вересня на тлі того, що в ній відбулося 2 квітня? Аніякої ясності. Та все тому, що у нас ще відсутня жадана “єдина” і “стабільна” політична нація, — “вона ще на шляху становлення такою” [10].

У зв'язку з цим спробуємо в цій статті у черговий раз сконцентруватися на вузлових теоретичних питаннях *тривалого процесу конституації політичної нації саме за умов багатонародності*

будь-якої країни. І якщо нам так дуже хочеться, зрештою, опинитися у лавах розвиненої, самозлагодженої та органічно об'єднаної Європи, то мусимо відповісти, як мінімум, на наступні запитання: 1) Кого і що мали колись та й сьогодні мають на увазі під “політичною нацією”?; 2) До яких історико-політичних звершень закликали колись та й сьогодні кличуть політичну націю як динамічного суб'єкта і соціумо- та державотворчого фактора?; 3) Які ж євроуроки ми не засвоїли, ще перебуваючи “у себе, вдома”? Спробуємо відшукати на них відповіді.

Першогенези “предметної” постановки ідеї політичної нації криються у теоретико-політичному арсеналі Великої Французької революції кінця XVIII ст., загносеологічний “секрет” питання — у факті “розщеплення” феномена людини на а) “політичного громадянина” і на б) “слабосильного філістера”, а феномена народної маси країни — на а) “політично мислячу та активну спільноту” і на б) “юрбу аполітично налаштованих майнових і духовних пауперів-клош”. Ясна річ, прогресивні керманічі революції спиралися на отих “політичних громадян” і “політично мислячу спільноту”. Чим і підказано (принаймні, мені) ідею: у звивах політичної історії всіх країн і народів політична нація — не константна, а досить динамічна величина. І з цим фактом мали б рахуватися теоретичні творці та практичні реалізатори концепцій державної політики в усіх сферах і галузях суспільного життя у будь-якій країні, а у багатонародній країні — і поготів.

Повернемося до французів рубежу XVIII–XIX ст. Це їм, політично (і, що найважливіше, свідомо!) активним особам і спільнотам була адресована знаменита “Декларація прав людини і громадянина” від 26 серпня 1789 р. Самим поняттям “політична нація” тоді ще не оперували, але ідея цього політичного феномена з того часу поступово стала поширюватись та зміцнюватись в умонастроях, політичних концепціях і писемних джерелах дійових осіб Великої Французької революції та особливо серед її історіологів-аналітиків А. де Сен-Симона, Ж. Мішле, А. де Токвіля, А. Росміні, Гегеля та навіть в їхнього сучасника у Східній Європі — в українця І. П. Котляревського.

Усіх цих інтелектуальних велетнів примушувала замислюватися третя стаття “Декларації...”: “Джерело повної суверенності (країни та її народу. — І. В.) походить суто з нації. Ні група людей, ні індивід не може вживати владу, яка явно не походить з нації”. Етноісторичний зміст поняття

“нація” відомий просвітній Європі ще з початку XVIII ст. — з численних праць Дж. Віко, Вольтера, Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Дідро з енциклопедистами. Але тут кидалося в очі інше: “Декларація...” надала поняттю “нація” явно політико-владарне, кратологічне значення. А тому запобіжно поставало й запитання: Чи всі соціальні прошарки демографічного масиву народу “виділяють” зі свого середовища людський “матеріал” для складання тої “сувереніабельної сили”, під якою й малася на увазі політична нація? А може, лише окремі прошарки цілком складають оту політичну націю? Вперше ці історіологічні нюанси висвітлено у книзі французького історика і політолога рубежу XIX–XX ст. Огюстена Кошена “Малий народ і революція” (у російському перекладі 2004 р.). Звернімо увагу: отой “малий народ” і є ерзацом політичної нації.

На зазначеному тлі спробуємо далі зупинитися на деяких “аспектах” і “нюансах” питання про співвідношення етноісторичної і політичної націй, та акцентуватися при цьому на таких матеріях, яких українська політолого-етнологічна думка та етнополітична історія останніх століть, на жаль, не ставили до обговорення. За нас це зробила просвітня Західна Європа на тлі історіологічного осмислення досвіду Великої Французької революції кінця XVIII ст. Над цими матеріями одним з перших у Європі замислився Анрі де Сен-Симон. У 1802 р. (у “Листах женецького жителя до сучасників”) він називає згадану яковинську “сувереніабельну верству” “верхнім класом людей”, який “крокує під прапором прогресу людського духу і складається з учених, художників та усіх інших людей, які поділяють ліберальні ідеї” [15, 215]. Ця верства інтелектуально мислячих людей має домагатися того, аби у суспільстві встановився такий соціально-політичний лад, за якого “духовна влада перебуває в руках учених, а світська — в руках власників”. А ось влада обирати всіх правителів, управлінців, суддів та адміністраторів “має перебувати в руках усього народу...” [15, 216]. Саму ж політичну націю (не вживаючи самого цього поняття) великий мислитель акцентує “верхнім і світлим головою та ділами класом” будь-якого суспільства [15, 219]. Напевно, не є випадковим і той факт, що після Сен-Симона в латиномовних країнах політичну націю найчастіше стали називати “політичним класом”, а в Угорщині та у німецькомовних країнах (уже з ініціації Ф. Деака, К. Реннера та О. Гаммера), окрім, як власне “політичною нацією”, — ще й “політично самозорганізованим класом”.

Після ватерлоовської поразки “імператора імператорів”, масштабніше та з якоїсь історичної дистанції осмислюючи наслідки Великої Французької революції кінця XVIII ст., А. де Сен-Симон доходить вже й певно сумного висновку: в результаті глибинних потрясінь у товщі народного етномасиву “воюючої з усім навколишнім світом країни” “на поверхню, як піна, став виповзати простолюду”, “клас-невіглас”, який “заволодів усією владою і внаслідок своєї нездатності до суспільного управління призвів до голодування серед достатку” [15, 218–219]. Хто є той “простолюду”? Це теж еліта народу, але не верхніх просвітніх щаблів, а вже “донної частини” етноісторично змішаного народонаселення. Такого висновку дійшов А. де Сен-Симон у 1819 р. (есе “Притча”). Потім до цього сумного висновку він додає лише такі “деталі”: це елітне “дно пригніченого суспільства” своєю непросвітністю і політичною апатією зумовлює піднесення на п’єдестал політичного управління суспільними справами тих “вантажів-проводирів”, сумна доля яких у збентеженому і неструктурованому суспільстві — “убогість духу, забобони, лінощі, жага до хвилиnnих задоволень”. Унаслідок бодай і короткого періоду “панування донного політичного простолюду” у суспільстві мало-помалу встановлюється “порядок, за якого в усіх родах занять *ні на що не здатні люди управляють людьми здібними...*” [15, 227]. А за таких умов, зазначає мислитель у “Катехизисі промисловців” (1823–1824 рр.), курс бодай найпрофесійнішого уряду країни “перебуває у безпосередній суперечності з цілком позитивними прагненнями нації” [15, 231]. У цьому ж передсмертному творі А. де Сен-Симон прямо акцентується на *кратологічне призначення політичної нації* та ще й на необхідність здійснення нею владарних функцій на якісному, політико-професійному рівні: “...Загальне політичне прагнення переважної більшості суспільства полягає в тому, аби нею управляли якомога здібніші люди, притому таким чином, щоб суспільний спокій був би цілком забезпечений” [15, 230–231]. (Я був би дуже здивований, якби ці ремінісценції двохсотрічної давнини нічого та нікому не нагадували із “арсеналу” нашої постмайданової обстановки 2004 — 2007 років...)

Але й після подібних “деталізацій” не до кінця зрозумілим залишалося питання про те, хто саме зі складу всіх народних верств об’єктивно долучається до лав політичної нації та яких при цьому вживає конкретних соціумо- і державотворчих “заходів”, спрямованих на допомогу владі у справі урядування суспільними справами. До-

сить вичерпно висвітлив це питання мало відомий у нас італієць Антоніо Росміні у шеститомній праці “Філософія права” (1828–1836 рр.). Останній том — “Права у громадянському суспільстві” (1836 р.) — просто “начинений” гостро актуальним матеріалом, де розглядаються й досі злободенні для нас і зовсім не “дрібні” запитання:

1) До якої історико-соціологічної межі допустимо ототожнювати або ж сутнісно диференціювати дві пари різносенсових феноменів — “нація — народ” і “громадянське суспільство — політична держава”?

2) Хто то є, з політико-соціологічної та правової точок зору, “політичний громадянин” — “просто житель”, пересічний “член суспільства” чи “першоцеглина” у фундаменті політичної нації?

3) Чому в окремих і досить розвинених країнах далеко не всі дорослі люди визнаються правоспроможними політичними особами, а тому не можуть мати політико-електоральне право?

4) У чому саме проявляється політико-конструктивна роль громадянина у двох соціолого-політичних виокремлених процесах — у соціумотворенні та у державотворенні?

5) Які прошарки самої верстви політичної нації мають пряму управлінську аплікацію до справ державних, а які — лише до справ громадсько-самоврядних?

Кваліфіковані і повчальні для нас роздуми на ґрунті цих матерій і розгорнув А. Росміні. Він зарахував до аутентичного складу (французької у даному разі) політичної нації дві категорії політичних громадян: 1) “тих, які сплачують податки”; 2) “тих, які фактично мають право політичного голосу”. У суто державотворчому сенсі, підсумовував він, політична нація “означає більшість з тих громадян, оподаткованих чи неоподаткованих, але таких, що фактично голосують...” Зрештою, це саме та верства економічно самодостатніх і політично активних громадян, “щодо яких уряд мусить спрямовувати своє служіння в громадянському суспільстві” [6, 308, 309].

Отже, навіть із такого поверхового аналізу колізій навколо французької “Декларації прав людини і громадянина” впливає кілька “працюючих” на політичну науку і політичну сучасність висновків:

1. Не будь-яка людина є політичним громадянином, а лише та, котра свідомо та активно “веде діалог” з політичною державою, економічно (через систему оподаткування) і політично (через систему політичних виборів) бере участь у соціумо- і державотворчих процесах.

2. Політичні громадяни — індивідуально і групами, ситуативно і цілеосмислено — складаються у верстви, що слугують “будівельним матеріалом” для різновагомої в різних історичних ситуаціях єдинокраїнової політичної нації.

3. Політична нація ані фізично, ані функціонально не прямо і не безпосередньо корелюється з етноісторичною нацією. А тому вона не є її репрезентацією перед державою, а є об’єктивним соціально-економічним породженням громадянського суспільства у цій країні.

4. Політична нація фактично є верхньою верствою зрілого громадянського суспільства, з-поміж кадрово-людського середовища якої в усьому цивілізованому світі вербуються різнопрофільні еліти, які — в комбінаціях і взаємонапластуваннях — синтезуються у *правлячий політикум конкретної країни*.

5. Уряд будь-якої країни є одночасно і “висуванцем” політичної нації, і її “рекомендаційним слугою”, і колективним політичним менеджером цього громадянського суспільства.

Повернемось знову до ретроспекції. Своєрідним апофеозом розглянутих колізій можуть слугувати два летючих афоризми на одну кратологічну тему: а) афоризм Ш.-Л. Монтеск’є: “Кожний народ достойний своєї участі” (із записних книжок 1729 р.); б) афоризм сардинського дипломата Ж. де Местра (приватний лист із Росії від 27 серпня 1811 р.): “Кожний народ має таке врядування, на яке він заслуговує” [1, 271]. Звідси міг би впливати контекстний висновок: якою є у даній країні політична нація, таким і є над її народом державно-політичне врядування. Сюди ж, напевно, підходить і сакраменція М. Жванецького: Ми заслуговуємо мати завтра такий уряд, який має нас сьогодні...

Наполеонівські війни і реформи, що ґрунтувалися на “Кодексі Наполеона”, докорінно змінили, “переорали” Європу. З того часу корпус публічного врядування суспільними справами у будь-якій європейській країні став складатися з *чотирьох механізмів політичного владарювання країною*, або ж, за сучасною термінологією, — з чотирьох “гілок політичної влади”: 1) управлінської; 2) урядової; 3) законодавчої; 4) судової. Кадровий склад цих кратологічних механізмів (або гілок) синтезується у “корпус публічного врядування народними справами” (за М. М. Сперанським, 1819 р.), який наприкінці XIX ст. К. Реннер назвав “правлячим політикумом”. За логікою всіх згаданих європейських мислителів, політикум і є найкваліфікованішою професійною та функціо-

нально найактивнішою верствою політичної нації конкретної країни.

За Новітнього часу ключові кроки у проясненні справи, та ще й у дуже показовий транзитний період між Лютневою та Жовтневою революціями в Росії 1917 р., зробив ще молодий на той час російський соціолог П. О. Сорокін, комі за етнопоходженням. У книзі “Проблема соціальної рівності” (Петроград, 1917 р.) він цілком вирішив два завдання, які лише нещодавно постали перед нашою наукою:

1) з’ясував історико-соціологічну логіку співвідношення етноісторичної нації та політичної нації;

2) визначив коло тих історико-політичних і етносоціологічних факторів, які сприяють формуванню самого феномена політичної нації, а що найважливіше — “предметно зумовлюють її включення у ситуаційну дію”.

Етноісторична нація в будь-якій країні, писав П. О. Сорокін, “являє собою складне і різнорідне соціальне тіло, — подібно до “бутерброду” у хімії, — тіло, яке розкладається на кілька соціальних елементів і спричинене їх сукупною дією” [11, 250]. Окремо взята людина може й не усвідомлювати своєї приналежності до якоїсь конкретної етноісторичної нації, “вона, так би мовити, “автоматично” є євреєм, поляком чи малоросом” — “за сукупністю простих і загальних умов буття (релігія, мова, класовість, економічний стан та ін.), у різних формах, що виступають на арені суспільного життя” [11, 250]. Такі політичні події, як війна або революція, “розщеплюють” подібні “бутерброди”, розкладаючи їх на окремі елементи і частини. Що невдовзі й сталося з такими “соціальними тілами”, як “свята і непорушна у віках Велика Русь”, “австро-угорська міжнаціональна сполука навіки”, або ж навіть і героїчна, але недовготривала УНР.

Якісно інша справа — політична нація. Вона, за П. О. Сорокіним, є “єднанням політичних людей... за своїми соціальними функціями або соціально-політичними ролями”; це таке “політичне тіло”, що виступає одною цілісністю “лише у випадку, коли його частини діють в одному напрямку і мають на меті одні цілі” [11, 248]. Якщо в етноідентифікаційних контекстах свідомісний фактор (“усвідомлення людиною свободи свого етновибору”) не відіграє великої ролі, то в контекстах із політичною нацією свідомісний фактор — обов’язковий атрибут будь-якої самоідентифікаційної чи — тим більше! — функціональної ролі людей і груп. І тільки тому вони й називають себе

“єдиномислячими та єдинопідючими суб’єктами”. У цьому зв’язку П. О. Сорокін і зазначає: сама по собі політична нація є “*усвідомленням (людьми та політичними групами. — І. В.) своєї приналежності до певного політичного тіла*, зумовленим різними причинами — релігійними, економічними, правовими, єдністю мови, історичною традицією та ін.” [11, 247]. (А у нас? У нас ці різносенсові “тіла” найчастіше... просто ототожнюють.)

Залишалася лише “дрібниця” — визначити коло тих “політичних тіл”, які зумовлюють політико-психологічні “поштовхові” зрушення і просування у людських середовищах і спільнотах, відкрystalізовуючи структурні “елементи” і контурні фігурації всередині майбутньої політичної нації. У цитованих вище контекстах П. О. Сорокін вирішив і це завдання. Серед цих “тіл”, встановив він, є як “матеріально-уречевлені”, кадрово-людські елементи (*держава* — як політичний інститут і чиновницький апарат управлінців, *громадянське суспільство* — як сукупність свідомо активних людей, лояльно налаштованих до держави і чинного політико-правового поля країни), так і подійні явища (*війни, революції, “народно-плебісцитарні зсуви”, стихійні катаклізми*). До честі нашої сьогоденної науки скажемо: до переліку цих “політичних тіл” (щоправда, не завше у прямому зв’язку з феноменом політичної нації) нещодавно були зараховані також партієтворення (А. О. Білоус, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа), кратолого-модернізаційні реформації (В. П. Горбатенко, О. М. Карпов), електоральні кампанії (А. М. Пойченко, С. Г. Рябов), міжнародно-правові інституції (В. Г. Буткевич, І. І. Лукашук).

Висновки з усього викладеного впливають досить позитивні та такі, що й сьогодні здатні динамізувати пошукову наукову думку:

1) було з’ясовано сутнісне співвідношення між етноісторичною і політичною націями: першу визнано “етносоціальним тілом”, другу — “організаційно-політичним тілом”;

2) стосовно політичної нації було винайдено кілька “орієнтаційних стрижнів”, навколо яких синтезуються елементи її майбутньої структури. Ті стрижні, у свою чергу, виявилися подвійного характеру: а) соціально-державницького (це здебільше соціально-політичні процеси, акції та кампанії); б) історико-подійного характеру (війни, революції, реформи, плебісцитарні акції, стихійні катаклізми); 3) з’ясувалося, що етноісторичні нації “виокремлюють” зі свого середовища специфічні *структурні елементи майбутніх політичних націй* — партійні та громадські угру-

повання. Залишалося з’ясувати, а чи стосується це етноменшин у компонентах багатонародних країн;

4) у революційну епоху розвитку окремих країн політична нація виступає певним еквівалентом *політичної армії* і своєрідною надбудовою над *соціальною базою* революції в даній країні. Переможна політична революція, як правило, кардинально змінює компоненти соціально-політичного ладу країни (форму держави, тип політичного режиму, форму політичного правління, модель державного управління), а отже, і функції та ролі політичної нації. Можливо, лише у подібному теоретичному дискурсі правомірно говорити про “народження” в Україні наприкінці 2004 р. “помаранчевої політичної нації Майдану”.

Сучасний етап насунувся на нас непомітно... Доводиться відверто констатувати, що після розпаду СРСР у розглядуваному сенсі ми пішли фальшивим шляхом і самооманливим манером, — неначе всупереч приказці “не числом, а вмінням”: не якісними, а кількісними критеріями стали ми “міряти” тут свої євроцивілізаційні кроки зі створення в Україні єдинокраїнової політичної нації. Сигнал і тональність були “задані зверху”, і ледь не на перших же кроках суверенізаційного шляху. Так, виступаючи 12 січня 1993 р. в ізраїльському парламенті, Л. М. Кравчук без вагань констатував: титульні українці разом із етнонацменшинами “складають одну політичну націю — український народ” [4]. І пішло-поїхало... Цю елементарну помилку — у дещо змодифікованій формі — ми бачимо у Преамбулі нової Конституції України 1996 р. Подібний “натурально”-кількісний підхід до “фізичного масиву” політичної нації чимось нагадує “методологію мислення” мультіківської мавпочки, яка папугами “вимірювала” довжину тіла удава. В тій же приблизно “методології” міркував нещодавно один солідний вчений, маючи намір адекватно істині оцінювати історико-соціологічний ефект національної революції 1917–1920 рр. Він констатував: та революція тим і значуща, що “перед усім світом заявила про Україну як про політичну націю” [5]. Тут, напевно, зафіксовано інший момент об’єктивної істини: не країна сама по собі є цілісною політичною нацією, а політична нація в ній, на зовні помітних стадіях її політичної історії, є настільки рухливою та значущою, що й саму країну ззовні ж помічають як рельєфну одиницю політичної арени світу.

Не досить пощастило у нас і питанню про аксіологію *суто етноісторичного змісту політичної нації у багатонародній країні*. Хоча позитивні

щодо цього акценти та просування є... Ось кілька лапідарно викладених прикладів:

а) інаугураційна промова Л. Д. Кучми в парламенті 19 липня 1994 р. Поняття “політична нація” не вживається, воно у підтексті, але алармістська думка чітка: *доля політичної нації — в руках меншинських, не-українських народів*, і якщо її не вдасться створити у найоперативніших темпах, врахувавши потенціал усіх народів-співвітчизників, сама історія загрожує “глибоким розколом у нашому суспільстві і крахом ідеї української державності” [7, 9]. Бо ж, мовляв, Україна для всіх цих народів — рідна мати...;

б) півроку потому, 13 лютого 1995 р., екс-Президент виступає на міжрегіональній нараді у Львові, але акцентний перст вказує... на центр. Поняття “політична нація” теж відсутнє, воно подається лише у контекстному сенсі. Думка ж прозора: *доля політичної нації — в руках системи державної етнополітики*. “Україна не є однорідною ні за станом розвитку економіки в регіонах, ні за політичними орієнтаціями, ні за релігійними і навіть етнічними ознаками. Загроза розлому України на частки є реальною”. Зберегти цілісність країни можна двома способами — “оздоровленням економіки” та “об’єктивним врахуванням у державній політиці всіх сучасних реалій в Україні...” [7, 66]. Чи враховували в центрі розмаїття зазначених регіональних реалій? Якби ж то...;

в) на початку XXI ст. екс-Президент став заглиблюватися у думках у теоретико-методологічні підвалини питання: вже замало дбати про просту політичну націю, прийшов час масштабніше замислюватися над створенням в Україні сучасної, як у Європах, “модерної політичної нації”. Думка вже націлена на етнорегіони багатонародної країни: *доля єдиної політичної нації залежить від стану справ не лише у центрі країни, а й на її периферіях*. “У контексті системної роботи з формування *модерної української політичної нації*, — говорив Л. Д. Кучма на торжествах з приводу 12-ї річниці Незалежності України 23 серпня 2003 р., — нам належить розробити і впровадити Державну програму міжрегіональної інтеграції” [8].

Про те, наскільки успішно виконується ота “програма міжрегіональної інтеграції”, ми так і не дізналися. Зрештою, як не дізналися і про те, чи далеко ми просунулись у справі реалізації найважливішої в обговорюваному контексті найновітньої установки екс-Президента: “реалізація ідеї творення української політичної нації...”

має відобразити природні права як українського етносу, так і національних меншин” [9, 14–15]. Звідси випливала й концептуально цінна думка: всяк суціль в Україні народ-етнос має “природне право” на участь у творенні єдинокраїнової політичної нації, як на нижніх, так і на верхніх щаблях політиконаціотворення, як у справі творення громадських і політичних організацій та партій, так і у справі творення і ситуативного реформування правлячого політикуму. Приблизно у цій же тональності написано теоретично багатющі праці колективу різнопрофільних фахівців під керівництвом В. С. Крисаченка: “Українська політична нація: генеза, стан, перспективи” (К., 2003 р.) та “Український соціум” (К., 2005).

Помаранчевий етап політичної історії України нових проривів у теорію і практику нашої проблеми не позначив. Хіба що нюансно до неї підійшов. “Ми, українці, є різними, — говорив Президент В. А. Ющенко 6 квітня 2005 р. у конгресі США. — Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою... Усі громадяни України, якого б вони не були походження, будуть рівними у суспільстві, де можливості відкриті для всіх” [14]. А чи склалася вже з-поміж цієї спільноти модерна політична нація? Про це ми ще не скоро дізнаємось...

Ризикуючи потрапити у тенета перефразованої французької приказки про людину, яка не соромиться виглядати нескромною або ж помирати від скромності, про свій внесок у проблематику політичної нації “пунктирно” зазначу лише наступне. У своїх різноформатних працях останнього двадцятиліття я дійшов таких висновків:

1) у багатонародній країні політична нація об’єктивно мусить бути (і називатися) *етнополітичною*;

2) *меншинський народ-етнос — теж є етнополітичним суб’єктом*, хіба що нижчого потенційного рівня, аніж титульний народ-етнос країни. Головне для нього “апробаційне поле” — творення місцево-регіональної системи самоврядування, місцево-регіональних політичних еліт і місцево-регіональних осередків всекраїнового масштабу політичних партій і громадських організацій;

3) абсолютно та у усьому рівних між собою народів у природі просто не буває. У зв’язку з чим здійснено спробу дати *триступеневу градацію меншинських народів-етносів*: а) *домінуючі*; б) *рецесивні*; в) *маргінальні*. Політиконаціотворчі потенції цих груп меншинських народів-етносів, природно, теж різні;

4) здійснено спробу теоретично обґрунтувати феномен буття *нового етнополітичного суб'єкта* — *етнополітичних партій* як представників зазначених груп етноменшинських народів та як специфічних елементів єдинокраїнової політичної нації у багатонародному суспільстві;

5) свого часу висунуто пропозиції щодо *оновлення структури і модернізації державотворчих функцій центрального етнополітичного відомства* із численними акцентами на принарощування його потенцій у плані створення і “вдосконалення на марші” єдинокраїнової політичної нації [2, 50, 293 — 296, 298–300; 3, 39–56];

6) у найостанніший час, здається, вдалося посприяти зміщенню акцентів у справі загальноаксіологічної оцінки самого феномена політичної нації — з кількісно-демографічного на політико-ідентифікаційний рівень. У недавньому офіційному виданні (щоправда, з “глухим” посиленням на мене [13, 249]) те зміщення акцентів подано у такій редакції: українська політична нація, що лише формується, — це “спільнота, яка гуртується навколо певних цінностей і розвиває власну політичну ідентичність” [13, 87].

Звісно, як і раніше, я свій внесок вважаю лише прелімінарним підходом, та й таким, що кличе колег до співпраці і масштабніших, ніж досі, роздумів на непересічну тему, аби дати адекватні відповіді на виклики поточного політичного часу та перспективи, що дедалі ускладнюються. І якби там, на “політикумних висотах”, до подібних конструктивних “імпульсів знизу” прислухалися б, — упевнений: загальнокраїнова справа зрушила б з місця. Оскільки ж той “діалог” ще й не розпочато, то залишається приєднатися до закликів ремінісценції класика: “... А нам своє робити!”

Література

1. Ашукин Н. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения. — М.: Наука, 1960.
2. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К.: Фада-ЛТД, 2003. — 592 с.
3. Варзар І. Проблема політичної нації в класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях // Політологічні та соціологічні студії: 36. наук. пр. — Т. 3. — Чернівці: Букрек, 2005. — 308 с.
4. Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнессету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2 (22), Янв.
5. Євтух В. Осмислюючи історію, аналізуючи сучасність // Уряд. кур'єр. — 2004. — 13 трав.
6. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — Л.: Світоч, 2003.
7. Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи (1994–2000). — К.: Українські пропілеї, 2000. — 508 с.
8. Незалежність України і виклики сьогодення. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому дванадцятій річниці Незалежності України 23 серпня 2003 р. // Уряд. кур'єр. — 2003. — 27 серп.
9. Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. — К., 2003.
10. Проблема наздогнати час у контексті національної недалекоглядності. Виступ Голови Верховної Ради України Володимира Литвина на сесії Загальних зборів НАН України 29 квітня 2004 р. // Голос України. — 2004. — 14 трав.
11. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. — М.: Наука, 1992. — 340 с.
12. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 р. // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. — <http://www.president.gov.ua>
13. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку. Експертна доповідь / Відп. ред. В. І. Тищенко. — К., 2007. — 68 с.
14. Україна — США: час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат конгресу США 6 квітня 2005 р. // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.
15. Утолический социализм: Хрестоматия / Под общ. ред. А. И. Володина. — М.: Мысль, 1982.

Політична нація розглядається у потрійному ракурсі: а) як динамічна, а не константна величина; б) як якісно-політичний, а не кількісно-демографічний феномен; в) як політологемна синтеза активних представників усіх народів-етносів країни, а не “зібрання посланців менших братів” при титульному народові поліетнічної країни. Виявлено історіологію класичної концепції політичної нації від часів Великої Французької революції кінця XVIII ст. на терені “наполеонізованої Європи” і до початку XXI ст. суто на терені України. Докладно розглянуто питання про специфіку побудови і буття політичної нації у багатонародній країні.

Политическая нация рассматривается в тройном ракурсе: а) как динамическая, а не константная величина; б) как качественно-политический, а не количественно-демографический феномен; в) как политологемный синтез активных представителей всех народов-этносов страны, а не “собрание посланцев младших братьев” при титульном народе полиэтнической страны. Выяснена историология классической концепции политической нации со времен Великой Французской революции конца XVIII в. на просторах “наполеонизированной Европы” и до начала XXI в. сугубо на территории Украины. Подробно рассмотрен вопрос о специфике построения и бытия политической нации в многонародной стране.

Political nation is considered in the triple aspect: a) as a dynamic, and by no means constant notion, b) as a qualitative-political, but not qualitative-demographic phenomenon and c) as a politologemic synthesis of all nations-ethnic groups, and not “conglomerate of the representatives of the minor brothers” in a political country bearing the name of the titular nation. In the work the historiology of classical conception of political nation dealing with the period of time starting from the period of the French Great Revolution of the end of the XVIII century backgrounded by the events of the “napoleonized Europe” up to the first decade of the XXI century with Ukraine as background was revealed. The question of particularities of construction and existence of political nation in a multi-peoples country is thoroughly studied.

Надійшла 17 липня 2007 р.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У ФОКУСІ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ: Миследіяльністьна інтерпретація

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 89–92

Здійснена миследіяльністьна інтерпретація державної політики як процесу вироблення суспільного порядку на основі конституції, шляхом адекватної реалізації головних засобів забезпечення політичної легітимності.

Державна політика потребує врахування високого динамізму суспільних процесів, які характеризуються швидкою зміною ситуацій, невизначеністю, непередбачуваністю, кризовим станом як самих подій, так і їх наслідків, що спостерігається у політичній реальності сучасної України. Це вимагає поглиблення пізнання політичної реальності, для чого може прислужитися реалізація методу миследіяльністьної інтерпретації державної політики з урахуванням досягнень сучасної “теорії політичної легітимності” [2].

Актуальність цієї проблеми має теоретичне і практичне значення для вирішення проблеми латентної кризи легітимності державної влади і політичної легітимності Конституції в Україні. Взаємодія і взаємозв'язок, які ми спостерігаємо, між кризою політичних структур і процесів, з одного боку, і кризою політичної легітимності Конституції — з іншого, зумовлені в Україні тим, що зростаючий динамізм трансформації політичної системи суспільства пов'язаний як з посилюючої економізацією політичних рішень, що виявилось у загостренні політичної боротьби за ключові посади в державі та її політичний курс, так і з політичною кризою верхів, частину яких не влаштовує перспектива створення парламентської республіки на широкій демократичній основі політичного конституціоналізму. Головним джерелом цієї кризи є гостра суперечність між національними (суспільними) інтересами та низькою якістю сучасної української політичної системи, державної політики. Передусім ця криза ґрунтується на відносинах відчуження між суспільством і політич-

ною системою, яке чітко виражено у конфлікті між вищими органами державної влади.

Відносини відчуження беруть початок з радянських часів. Українська політична система за роки незалежного існування тільки модернізувала це відчуження, яке у повний голос заявило про себе невдалою спробою здійснити державний переворот (2001), “помаранчевою революцією” (2004), подіями 2007 року, які лише поглибили кризу політичної легітимності інститутів держави, Конституції України, що виникла з моменту їх створення. Наявна ситуація свідчить про нагальну потребу дати характеристику головних засобів забезпечення політичної легітимності державної влади, конституції, які також є головними засобами державної політики.

В умовах політичної та конституційної кризи, що характеризує політико-правову реальність України, значно активізувалися партійно-політична комунікація, політична кооперація і пошук збалансованих рішень політичних сил. Усі ці політичні процеси здебільше обирають форму політичного ринку з характерними ринковими відносинами між попитом і пропозицією, які опосередковуються не тільки і не стільки грошима як узагальненим символічним засобом (медіумом) комунікації, скільки мовою, інститутом державної влади, державним управлінням, “духом держави”. Завдяки цьому соціально-політичні взаємодії (інтерації) в суспільстві характеризуються своєю особливою, самостійною якістю, характерною для політичного ринку, — відносинами попиту і пропозиції, важливою складовою яких є гроші. Це дає

можливість по-новому інтерпретувати державну політику, зважаючи на необхідність забезпечення політичної легітимності конституції.

Гроші є ресурсом і символічним стимулом, з допомогою якого у сфері дій можна спонукати депутата, політика, державного діяча, взагалі політичного суб'єкта економічними преференціями, що мають певний грошовий еквівалент. Політична історія дає багато свідчень щодо вірності цього ствердження. Так створення Євросоюзу бере початок не в ініціативних політичних рішеннях з боку політиків Франції та Німеччини, а в секретному плані, що був розроблений та реалізований державним департаментом США. Він передбачав стимулювання грошима дій політиків цих країн, що спочатку сприяло створенню Європейського об'єднання вугілля та сталі (1951), яке з часом, шляхом об'єднання з іншими інтеграційними інститутами Європи, перетворилось у політичний союз — ЄС (1992–1993).

Другим головним засобом забезпечення політичної легітимності державного устрою та Конституції є мова. За допомогою цього засобу можна добитися від політичного суб'єкта відповідного розуміння або через нього постає можливість таких політичних феноменів, як символічна влада і символічний капітал, через які розкривається сутність символічної державної політики [3, 101–103].

Мовний вплив є узагальнюючим засобом асоціювання, з допомогою якого у сфері дій цього засобу можна спонукати політичних суб'єктів, які володіють коопераційними здібностями, до співпраці та партнерства, або навпаки.

Третім системоутворюючим засобом забезпечення політичної легітимності державного устрою та Конституції є інститут державної влади як складової змісту державної політики. З її допомогою можна примусити політичних суб'єктів, які керуються раціональними мотивами, підкоритися, навіть коли підпорядкування йде врозріз з їх намірами або наштовхується на їх пряму протидію. Така можливість має позитивну перспективу для своєї реалізації, коли інститут державної влади має у своєму розпорядженні достатньо ресурсів для здійснення своїх намірів або планів відповідно до норм діючої Конституції.

Четвертим, специфічним і дуже важливим засобом забезпечення політичної легітимності державного устрою та Конституції є державне управління, яке реалізує державну політику, базуючись на конституційних принципах.

П'ятий засіб, під яким розуміємо “дух держави” [1, 315], — “це позитивні знання, позитивні

почуття та позитивні оцінки членів суспільства існуючої політичної системи” [2, 215].

Політична легітимність державного устрою, Конституції, за Гегелем, отримує свою тотожність з “духом держави”.

Гроші, мова, державна влада, державне управління, “дух держави” символічно співвіднесені з товарами і послугами, розумінням і згодою, співробітництвом і підтримкою, пануванням і підпорядкуванням. Однак з двох боків можливі незалежні одна від одної варіації. У цьому полягає причина того, що всі узагальнюючі символічні засоби комунікації (медіуми) знаходяться під впливом ціннісних коливань. Скільки політичних товарів і послуг, скільки розуміння і порозуміння, яке співробітництво і підтримка, які рішення та готовність підпорядкуватися можуть бути отримані, досягнуті та реалізовані з допомогою тої або іншої суми грошей, з допомогою тої або іншої, оформленої в мові, аргументації, з допомогою того або іншого символічного капіталу, тої або іншої форми використання державної влади, державного управління та “духу держави” — завжди залишається питанням відкритим, оскільки відповідь на нього може визначатися ситуативно, а тому завжди є спокуса для політичного суб'єкта діяти поза рамками правового поля, тобто порушувати Конституцію. Мало того, у будь-який час можуть виникати ціннісні коливання та їх деформація, що може трансформувати ідею і свідомість розумного щодо державної політики у питаннях державного будівництва тою мірою, якою воно розвинуто в українського народу. Народ повинен чітко розуміти, що державна політика, державний устрій відповідають його праву, конституційним положенням. Інакше вони можуть мати лише зовнішній характер, а внутрішня сутність не матиме ні значення, ні цінності.

Для державної політики це означає, що вона буде більш складною і більше зазнаватиме криз, якщо динамічніше і швидкіше змінюватиметься кон'юнктура ринків, як це відбувається в галузі економіки, а також за рахунок того, що в політичній сфері все більший динамізм отримують міжпартійна конкуренція, політична комунікація, політичне співробітництво і підтримка, а також процеси прийняття політичних рішень і лобізм у стінах Верховної Ради, Кабінету міністрів і Секретаріату (або канцелярії) Президента, які пов'язані з “духом держави”. Державна політика і державний устрій не можуть бути продуктом тільки вільних зусиль політичних суб'єктів, які реалізують на практиці абстрактні моделі. Вони

мають відповідати тій головній ідеї, що віками живе у глибинах свідомості народу.

Щоб добре зрозуміти всю складність державної політики, потрібно уточнити її поняття у фокусі сучасного розуміння політичної легітимності, яка, на нашу думку, є основною характеристикою її змісту, тією характеристикою, що інтегрує всі засоби і спрямовує їх на забезпечення національних (суспільних) інтересів.

Зазначимо, що існуючі визначення поняття “державна політика” є деякою підміною предмета визначення — власне політики з її цілями і методами здійснення і цілковитим ігноруванням її основного питання: чи легітимна ця політика, чи відповідає вона “духу держави”? Можна стверджувати, що інтерпретація державної політики без урахування політичної легітимності державної влади, особливо політичної легітимності Конституції, взагалі не є конструктивною, оскільки виходить за рамки демократичної парадигми права. Легітимною державна політика буде тільки тоді, коли інститут державної влади має демократичну, правову, конституційну природу, тобто базується на конституційних положеннях.

За європейською традицією демократична державна влада потребує дієздатних і правомочних судів, наявності демократичних процедур, політичної системи, універсальний інститут (держава) якої формує суспільний порядок, що ґрунтується на конституційних положеннях і методах правління.

Підкреслимо, що під *сучасною державною політикою розуміємо процес вироблення суспільного порядку на підставі конституційних положень, шляхом адекватної реалізації основних засобів забезпечення політичної легітимності*.

Таке визначення поняття державної політики дає змогу стверджувати, що як соціально-політичний, організаційно-правовий і культурно-цивілізаційний феномен вона об’єктивно існує незалежно від того, як трансформуються інтереси тих чи інших соціальних груп, конкретні цілі та пріоритети уряду, державних органів, чи відповідають їх дії Конституції. При цьому потрібно чітко розуміти, що сучасна (демократична) державна політика ґрунтується на політичній легітимності державного устрою, на Конституції. Тому свідоме ігнорування або порушення конституційних норм деформує політичну легітимність Конституції, тобто є специфічним проявом політики бонапартизму.

Будь-який бонапартистський прояв впливу окремих державних органів на суспільство та його компоненти, незалежно від того, позитивний він чи негативний, подобається він нам або ні, будемо розглядати як результат здійснення конкретної державної політики, навіть коли справжні автори або натхненники цієї політики перебувають за межами цієї країни, бо вони сприяють цим порушенням норм права, передусім конституційних норм. У разі порушення норм конституції або взагалі її ігнорування державна політика є нелегітимною і недемократичною. Тоді її можна інтерпретувати як *удавану*, як таку, що є відображенням західної моделі державної політики із суспільними реаліями в умовах кризи політичної легітимності конституціоналізму нової незалежної держави.

Зауважимо, що державну політику неможливо зводити тільки до прийняття відповідних законів, указів Президента України, постанов Кабінету міністрів. Ця політика в рамках держави здійснює свій певний вплив на суб’єкти політичного ринку та його інституції, що управляють змінами і розвитком країни і регіонів, завдяки використанню широкого спектра різноманітних засобів органами державної влади і державного управління. Досить часто між центральними органами державної влади і регіональними виникають непорозуміння, оскільки не враховується специфіка конкретного регіону на конкретному етапі розвитку країни.

Зазначимо, що конституційний державний устрій України вимагає здійснювати державну політику не тільки у формально визначеному правовому полі, а й з урахуванням наявної економічної, демографічної, соціальної, культурної та політичної ситуації, що склалася в кожному регіоні країни, політичного клімату в державі, міжнародного клімату, характеру відносин зі стратегічними партнерами та ін.

Література

1. Гегель Г. Философия права. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
2. Дибиров А.-Н. З. Теория политической легитимности. — М.: РОССПЭН, 2007. — 272 с.
3. Політологія / За заг. ред. В. О. Храмова. — К.: ІПК, 2007. — 482 с.

Мислєдїяльнїсна інтерпретація державної політики здійснена у фокусі політичної легітимності. В Україні має місце латентна криза легітимності державної влади, політичної легітимності Конституції. Політична легітимність забезпечується такими основними засобами, як гроші, мова, інститут державної влади, державне управління, "дух держави".

Мыследеятельностная интерпретация государственной политики осуществлена в фокусе политической легитимности. В Украине имеет место латентный кризис легитимности государственной власти, политической легитимности Конституции. Политическая легитимность обеспечивается такими главными средствами, как деньги, язык, институт государственной власти, государственное управление, "дух государства".

The public policy is interpreted in terms of mental activity from the perspective of political legitimacy. Ukraine is now facing a latent crisis of legitimacy of the public authorities, political legitimacy of the Constitution. Political legitimacy is ensured through the following principal means: money, language, institution of public power, public administration, and "spirit of the State".

Надійшла 12 червня 2007 р.

І. А. ХИЖНЯК

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

"УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ" НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1917–1918 рр.)

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 93–101

Розглядаються проблеми виходу України на міжнародну арену, зокрема аналізуються українсько-російські взаємовідносини з Антантою й державами Четвертного союзу. Висвітлюється діяльність Української держави гетьмана П. Скоропадського. У системному форматі подається "українське питання", яке знову з'явилося на порядку денному європейської політики, а українська дипломатія зробила свої перші кроки на міжнародній арені.

У результаті Першої світової війни 1914 року було принципово змінено всю систему міжнародних відносин. Розпалися три потужні імперії, які визначали базові тенденції у розвитку європейської підсистеми міждержавних відносин: Німеччина не витримала важкої ролі лідера у Четвертному союзі, така ж доля спіткала і Австро-Угорщину, а Росія стала заручником зовнішнього "іміджу" своєї могутності. Поява на сході континенту нових держав означала закладання фундаменту нового типу взаємовідносин, коли почали виокремлюватись не тільки регіональні, а й групові та двосторонні аспекти взаємодії держав як структурні рівні міждержавної системи. Серед них з'явилась і нова незалежна Українська держава, яка до цього пройшла складний шлях історичного розвитку — від Центральної Ради та Української Народної Республіки, Української держави гетьмана П. Скоропадського, Української Народної Республіки доби Директорії, а також Західноукраїнської Народної Республіки до сьогоденного періоду незалежності. Таким чином, Україна могла б претендувати на роль держави, яка діяла як субрегіональна підсистема. Проте в межах наших хронологічних рамок (до кінця Першої світової війни) ми, на жаль, не можемо вживати це визначення здебільше через історичну незрілість, а тому і нездатність українського питання мати остаточні риси системності: набут-

тя історичної сталості та формування достатньо високого рівня розвитку. Однак, незважаючи на це, український феномен все ж спробував зробити свої перші кроки на міжнародній арені.

Початковий досвід незалежної України пов'язується з діяльністю Центральної Ради і бере свій відлік з березня 1917 р., часу її утворення і безпосередньо пов'язаний з результатами лютневої революції в Петрограді. Умовно зовнішньополітичну діяльність в українській історіографії поділяють на три етапи: відносини з Росією в період бурхливих подій революції та громадянської війни; взаємини з країнами Антанти, які всі зусилля спрямовували на перемогу в Першій світовій війні; зв'язки з Німеччиною та її союзниками, які шукали можливості припинити бойові дії на Східному фронті і у такий спосіб послабити своїх противників.

Отже, перший етап зовнішньополітичної діяльності незалежної України брав свій початок від моменту створення Центральної Ради до середини листопада 1917 р. В цей час фактично всі дипломатичні зусилля української влади були спрямовані на встановлення взаємовідносин з Росією. Впродовж другого етапу розгорталася діяльність зі створення Української Народної Республіки (УНР), що тривала до початку січня 1918 р. Саме в цей період практично почалася самостійна міжнародна діяльність УНР. Головною її метою було

насамперед одержання позитивної реакції з боку таких держав Антанти, як Велика Британія та Франція. Третій етап тривав від початку січня до квітня 1918 р. Це був час вимушеної переорієнтації зовнішньої політики на Німеччину, тобто час, коли було проголошено IV Універсал Центральної Ради.

Перший етап, де пріоритет надавався українсько-російським відносинам, розпочався з моменту повернення із заслання М. Грушевського. Саме завдяки його особистому впливу Центральна Рада переорієнтувала традиційну культурно-націоналістичну налаштованість соціально-політичних настроїв кінця XIX — початку XX ст. на рух за націоналістично-регіональну незалежність України від Російської імперії. Саме цим і пояснювалась головна зосередженість на спробах знайти спільну мову спочатку з Тимчасовим урядом, а потім і з більшовицьким Раднаркомом з нехтуванням при цьому створення постійного інституалізованого зовнішньополітичного забезпечення (запровадження установи або спеціалізованого у міжнародних справах відомства). Спрацьовувала також міфологема про солідарність з російськими демократами та їх вірність засадам інтернаціоналізму.

У період між травнем і липнем 1917 р. Центральна Рада проводила активні і складні перемовини з представниками Тимчасового уряду з приводу угоди про рівень владних повноважень українського уряду та територіального “охоплення” його компетенції. Однак російська сторона в особі спеціально відряджених представників Тимчасового уряду категорично відмовила Центральній Раді в усіх її пропозиціях, пояснюючи це відсутністю у них спеціальних юридичних повноважень, а також вказуючи на неспроможність Центральної Ради представляти “інтереси всього українського народу”. І це при тому, що Тимчасовий уряд у межах своїх компетенцій вже визнав незалежний статус Польщі й Фінляндії. Таким чином, можна стверджувати про цілковите небажання практично всіх політичних сил в Петрограді надати Україні право на самостійне незалежне державотворення.

Така рішуча і непоступлива позиція Тимчасового уряду була негативно сприйнята всіма прошарками українського суспільства і сколихнула сильні почуття етнічної самосвідомості та національної гідності. Ситуація ще більше загострилася після заборони міністра у військових справах Тимчасового уряду О. Керенського проводити в Києві загальновійськовий з'їзд. Це примусило

Центральну Раду в односторонньому порядку вдатися до кроків, спрямованих на захист власної автономії. У результаті цього 23 червня 1917 р. Центральна Рада оприлюднила I Універсал. Серед його основних положень було проголошення фактичної автономії України, декларування суверенності українського народу, щоправда, без відокремлення від Росії. А через кілька днів Центральна Рада розпочала створення інституційної структури нового автономного формування. Був запроваджений центральний орган виконавчої влади — Генеральний секретаріат під головуванням В. Винниченка. До складу уряду також увійшов Секретаріат міжнаціональних справ на чолі з С. Єфремовим, який на початку займався залагодженням міжетнічних суперечностей. Трохи згодом, восени, коли це відомство очолив О. Шульгін, серед нової української керівної верхівки поширилася думка про необхідність переорієнтації діяльності Секретаріату міжнаціональних справ на сферу міждержавних відносин [7, 164–168].

Тепер уже перед Тимчасовим урядом постала дуже непроста альтернатива: або погодитись з пропозиціями Центральної Ради, або, вдавшись до відмови, перейти у стан конфронтації. Тимчасовий уряд обрав третій шлях: став застосовувати політику постійних затягувань і зволікань з вирішенням питання української автономії.

11 липня 1917 р. до Києва прибула делегація Тимчасового уряду, в яку входили О. Керенський, І. Церетеллі та М. Терещенко. У результаті перемовин, що тривали кілька днів і в яких з українського боку брали участь М. Грушевський, В. Винниченко і генеральний секретар у військових справах С. Петлюра, був розроблений основний зміст угоди, де одержали розвиток основні положення II Універсалу Центральної Ради від 16 липня 1917 р. Насамперед Центральна Рада повинна була поповнитись представниками національних меншин і таким чином стати “єдиним найвищим органом революційної демократії в Україні, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю”. Найвищим крайовим органом влади Тимчасового уряду в Україні був визначений Генеральний секретаріат. Проте ні його повноваження, ні їх розподіл між Генеральним секретаріатом та Тимчасовим урядом не були чітко окреслені; не було ніяких уточнень з приводу території, на яку мала валідність (термін існування) влада українських структур; остаточне вирішення питання щодо автономії України відкладалось до проведення загальноросійських

Установчих зборів. Хоча навіть такий формат угоди з українського питання в результаті призвів до виникнення політичної кризи в Тимчасовому уряді у Петрограді.

Проте нагальність подальшого уточнення системи державного управління в Україні стала головною метою української делегації, яка прибула в середині липня у Петроград на чолі з В. Винниченком. Крім нього до складу делегації увійшли Х. Барановський і М. Рафес. Українська делегація привезла із собою “Проект статуту вищого управління України” — документ, в якому визначались владно-територіальні пріоритети майбутнього українського державоулаштування: Генеральний секретаріат мав стати виконавчим органом, підзвітним Центральній Раді. Також передбачалося поширення його владних повноважень на дев’ять українських губерній: Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Харківську, Херсонську, Чернігівську і Таврійську [2, 131–195; 8, 4–32].

Результатом довготривалих перемовин з урядом О. Керенського стало фактичне анулювання і цілковита відмова як від київських домовленостей, так і від київського проекту.

В період із серпня по жовтень 1917 р. ситуація в Росії продовжувала все більше загострюватись, а Центральна Рада вимушена була дедалі згортати свої взаємовідносини з Петроградом, хоча при цьому питання про автономію все ще залишалося беззмінно відкритим. За ініціативи Центральної Ради 21–28 вересня в Києві було скликано з’їзд народів Росії, на якому було прийнято ще одне рішення про федеративний устрій майбутньої незалежної держави. На з’їзді у виступі М. Грушевського був конкретно артикульований політичний ідеалізм, який закликав розцінювати федеративні відносини з Росією не як “шлях до самостійності”, а як дорогу “до федерації Європи і в майбутньому — до федерації всього світу”¹. Керманічі національного руху за незалежність так і не змогли до кінця оцінити ступінь підступності, українофобії та шовіністичної налаштованості політичних діячів з Петрограду. Недостатньо адекватною виявилась і оцінка ступеня демократичності і перспектив шляхів майбутнього розвитку Росії. Перебіг подальших подій підтвердив рівень згубності зволікання Центральної Ради з остаточним розривом зв’язків з Росією та історичний трагізм таких дій.

Так, більшовицький переворот у Петрограді 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. серйозно ускладнив відносини між Україною і Росією. До того ж комуністична доктрина та її гасла пролетарської та класової єдності розцінювали національний рух в Україні як реальну перешкоду на шляху до перемоги світової революції. Тому конфронтація між Центральною Радою та більшовиками стала невідвратною.

Водночас встановлення влади Рад у Петрограді дуже вплинуло на реальні кроки Центральної Ради, яка вдалася до проведення чіткої демаркаційної лінії між більшовизацією у Петрограді і подальшим встановленням української державності. 20 листопада було офіційно оголошено про підготовлений варіант III Універсалу Центральної Ради, в якому було проголошено встановлення Української Народної Республіки (УНР). Під владою Центральної Ради і Генерального секретаріату знаходилися всі дев’ять губерній. Крім того, Центральна Рада все ще перебувала в полоні ілюзій відносно реального майбутнього УНР “без одділення від Російської федерації і збереження її єдності” [6, 340–343].

Інерція конфлікту між владою в Україні і більшовиками була досить потужною. І він почав переходити на рівень відвертої ворожості. Формально віддаючи належне прагненням української сторони до самостійного державотворення в реальності, ще Ленін у “Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради” настійно вимагав, щоб український уряд відмовився від створення несприятливого режиму для організації загального фронту. А це означало вимогу виконувати розпорядження РНК і не виконувати наказів С. Петлюри, тобто не пропускати через Україну військові частини, які прямували на Дон і на Урал для створення там антибільшовицьких контрреволюційних озброєних з’єднань, а також припиняти всі спроби роззброєння червоних загонів в Україні. Строк виконання ультиматуму становив 48 годин. Після відхилення Центральною Радою цього дипломатично некоректного документа частини Червоної армії, якими командував В. Антонов-Овсієнко, розпочали наступальні операції. Так розпочалася війна між владою в Україні і владою Рад. З точки зору системності це повинно було розглядатись як збройний конфлікт між структурними рівнями новоствореного міждержавного порядку.

Провал у політиці налагодження відносин з Росією примусив Центральну Раду змінити

¹ Див.: Сучасність. — 1988 — № 9. — С. 87.

пріоритет у зовнішній політиці в бік дипломатичного вектора. Зосередження на налагодженні стосунків з владними структурами у Петрограді призвело до втрати шансу реалізації зовнішньополітичної діяльності на інших напрямках. До того ж керівництво Центральної Ради переважно дотримувалось соціалістичних ідеологічних переконань.

Наприкінці літа 1917 р. тогочасний секретар у міжнародних справах О. Шульгін зробив перший, хоча і дуже несміливий крок, — намагався налагодити взаємозв'язки з країнами Антанти під час своєї зустрічі в Петрограді з послом Франції в Росії Ж. Нулансом.

Перше офіційне звернення до урядів країн Антанти відбулось 9 грудня, коли О. Шульгін у вигляді ноти повідомив своїх контрагентів про те, що Генеральний секретаріат має повноваження повноцінного і незалежного уряду і на базі Секретаріату міжнаціональних справ. Про це також офіційно повідомив на засіданні Центральної Ради 26 грудня 1917 р. В. Винниченко.

У цей період базовим завданням українського уряду в сфері міждержавних відносин був пошук зв'язків і одержання міжнародної підтримки. Йшлося про надання зовнішньої військової та фінансової допомоги для зміцнення позицій Центральної Ради і прийняття контрзаходів проти можливої агресії з боку більшовицької Росії. Проте внутрішньополітична боротьба в Центральній Раді з приводу встановлення пріоритетів у зовнішньополітичній орієнтації суттєво ускладнювала вимір остаточного вектора політичної опції (вибору): на держави Антанти чи на Німеччину та її сателітів. У лавах українського політикуму була багато тих, хто перебував у наївному переконанні в тому, що в особі Німеччини Україна має надійного союзника для забезпечення становлення свого незалежного статусу.

“Бенефіс” появи Центральної Ради на міжнародній арені мав досить невдалу дебютну стадію. Головним принципом у міжнародній політиці УНР був обраний загальний мир “без анексій і контрибуцій”. Це дуже нагадувало більшовицькі гасла і вже зовсім не викликало довіри в Антанти і США, які вступивши у Першу світову війну. Крім того, делегати Центральної Ради на перемовинах з представниками Антанти в Яссах у грудні 1917 р. стали на позицію відмови від участі у погашенні частки боргів царського уряду, що також йшло в руслі вимог більшовиків, а тому нічого крім конче негативної реакції у західних союзників не викликало.

З точки зору формування системних передумов створення майбутнього багатопольярного світового порядку дії тогочасного українського уряду могли розглядатись як акції на структурному рівні, в межах якого кожна дійова особа мала прагнути збільшити свої можливості, надаючи перевагу методам переговорів перед методами війни.

Важко зрозумілою виглядала активність Центральної Ради у своїх вимогах юридичного визнання Антатою української державної незалежності за умов продовження нею бойових дій проти Німеччини. До того ж для головних країн — учасників Антанти поява Центральної Ради навесні 1917 р. залишилась фактично непомітною. А розуміння базових цілей українського руху за незалежність, як це було у випадках національної боротьби за свою свободу у чехів або поляків, на Заході було взагалі відсутнє. І як доповнення до повного збереження унітарної єдності Росії як союзника, що було головною цільовою настановою держав Антанти в роки Першої світової війни, “українське питання” розглядалось лише як внутрішня проблема самої Росії.

Однак у середовищі західних політиків і дипломатів усе ж не було одностайної єдності щодо повного ігнорування “українського питання”. Час від часу і тут лунали голоси підтримки незалежного державотворення в Україні. Так, посол США в Росії Д. Френсіс висловив своє розуміння і підтримку зусиль Центральної Ради [9, 312–315]. Але такі підходи, на жаль, не стали визначальними. Та й українська дипломатія не спромоглася одержати від них бажаних результатів.

Після більшовицького жовтневого перевороту в Петербурзі і практичного виходу Росії з війни інтерес Антанти до України посилювався. Поступово, коли вже стало очевидним, що радянська Росія остаточно вийшла зі стану військового протистояння з Німеччиною, Україна ставала для Антанти об'єктом виняткової важливості [10, 283–400]. Проте в реальності Україна аж ніяк не була тією силою, що була у змозі протистояти країнам Четвертого союзу. Непевності додавала ще й стратегічна невизначеність Центральної Ради щодо Антанти або союзу Центральних держав. До того ж серйозні економічні проблеми, відсутність боєздатних агентів та їх антивоєнна пропаганда, а також і відверта відраза у широких соціальних верств від подальшого продовження війни — все це стало нездоланим гальмом для подальшого розгортання військового потенціалу України. В результаті Центральна Рада, зробивши свій вибір

на користь мирних перемовин з представниками Четвертного союзу, розірвала зв'язки з державами Антанти.

На відміну від країн Антанти, Центральні держави досить швидко звернули увагу на справжню вартість українського чинника. Це сталося після перших же перемовин з радянським урядом Росії. Саме тоді Німеччина та її союзники зрозуміли той ступінь важливості, коли конче необхідно було мати український козир у відносинах з Петроградом. Більше того, країни Четвертного союзу виявили прихильність у своїй реакції на ноту Центральної Ради від 24 грудня 1917 р. і заявили про своє бажання бачити делегацію УНР на мирних перемовинах у Бресті.

А вони почалися там 22 грудня 1917 р. між радянською Росією і Німеччиною. Перший же крок голови більшовицької делегації Л. Троцького, який полягав у заяві, що саме його делегація є повноважним представником усіх народів Росії, мав відверто провокативний характер. Відповіддю Центральної Ради була нота протесту. В ній, зокрема, підкреслювалось, що тільки вона має повноваження виступати від імені українського народу і захищати його інтереси. Хід у відповідь держав Четвертного союзу був практично миттєвим. Швидко надійшло адресне запрошення делегації Центральної Ради для безпосередньої її участі у перемовинах. І 6 січня 1918 р. делегація Центральної Ради офіційно приєдналася до брестських перемовин. До її складу входили В. Голубович (голова), М. Левицький, М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк та ін. Це була перша дипломатична місія нової Української держави. Повноваження нового учасника перемовин були без зволікань підтверджені країнами Четвертного союзу і вимушено представниками російського Раднаркому. Відзначимо, що починаючи з 4 січня 1918 р. під час попередніх консультацій між обома сторонами представники української делегації досить вдало використовували суперечності між більшовицькою Росією та Центральними державами. У стані останніх не було єдності з приводу “українського питання”. Австро-Угорщина не погоджувалась ні на передавання Буковини і Галичини, ні на відокремлення Холмщини. При цьому претензії Центральної Ради на польсько-українські землі вміло використали представники німецької делегації для того, щоб чинити тиск на австрійську делегацію, яка внаслідок нестійкого становища Австро-Угорщини була значно більше Німеччини зацікавлена в укладенні миру з Росією.

Складності у “польсько-українському питанні” були частково пов'язані з тим, що німецьке верховне командування заперечувало проти передавання кому б то не було польських земель і наполягало на їх повному приєднанню до Німеччини. З точки зору голови німецької делегації фон Кульмана йшлося про один з варіантів, який, не включаючи польську територію на пряму до складу Німеччини, дозволив би останній мати там необмежений вплив.

Розуміючи, що перемовини складаються невигідно для більшовицької Росії, Троцький 18 січня 1918 р. запропонував 10 днів перерви і терміново вирушив до Петербургу. А радянські війська пришвидшили вторгнення на територію України і вже стояли майже на підступах до Києва. У критичній ситуації в ніч на 25 січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила свій IV Універсал, за яким УНР проголошувалась незалежною і суверенною республікою. Центральна Рада декларувала своє бажання “жити у згоді і злагоді” з усіма сусідніми державами.

28 січня делегація УНР знову почала роботу в пленарних засіданнях на конференції у Бресті. На цей раз позиція Троцького була на межі самовпевненості та агресивності. Він заявив, що більша частина України знаходиться під контролем харківського Народного секретаріату — “кишенькового” петроградського радянського уряду, створеного у грудні 1917 р. — і що саме він є справжнім представником інтересів України. Але представники Четвертного союзу продовжували притримуватись свого головного курсу: були підтверджені повноваження делегації саме УНР. Таким чином, перемовини між УНР і Німеччиною, а також Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією перейшли в режим активної інтенсифікації, а в ніч на 9 лютого 1918 р. був підписаний сепаратний мир. Згідно з цим документом, Берлін і Відень офіційно погодились вважати Раду єдиною легітимною владою в Україні і зобов'язувались надавати їй підтримку у боротьбі проти радянської влади. Рада брала на себе зобов'язання постачати Центральним державам продовольство і стратегічну сировину. Гарантією виконання договору послужила згода УНР на розміщення німецьких військ в Україні. Питання про Холмщину з її змішаним польсько-українським населенням відкладалося до проведення там референдуму. В секретному додатку до договору Австро-Угорщина зобов'язувалась створити в Галичині автономну українську область. Але вже наступного дня війська більшовицької армії під командуванням

М. Муравйова захопили Київ і розпочали там масовий терор.

Щоб підвести правову базу під вступ армії Німеччини на українську територію, 18 лютого 1918 р. між УНР та Центральними державами було підписано військову угоду. Того ж дня німецькі війська розпочали наступ і вже 2 березня захопили Київ. Разом з ними до столиці повернулась і Центральна Рада. Одночасно з Києва виїхали всі представники Антанти і США. В кінці лютого німецько-австрійські війська захопили практично всю територію України, а 17 березня Мала Рада ратифікувала Брестський мирний договір.

В українській історичній літературі і зараз триває дискусія відносно доцільності укладання сепаратного миру між Центральною Радою і Четвертним союзом. Існують полярно протилежні погляди: одні оцінюють укладений мир як “найкращий вихід із поганої ситуації” і навіть як “велике досягнення Центральної Ради”. Інші наполягають на тому, що підписання сепаратного миру посилює антиукраїнські настрої в країнах Антанти і США. Саме це, на їхню думку, і завдало непоправної шкоди українській справі на міжнародній арені [4, 124–125, 144–145].

Але факт є факт. Вимушений крок Центральної Ради призвів до розриву з Антантою, а потім цей факт постійно використовували антиукраїнські сили для дискредитації руху за незалежність у Західній Україні. А в історичному плані шлях, обраний в січні 1918 р. Центральною Радою, виявився помилковим. Після поразки Четвертного союзу на чолі з Німеччиною у Першій світовій війні подальша доля України, а також і нових країн Центральної і Південно-Східної Європи стала вирішуватись Великою Британією і Францією.

Наступний етап розвитку української незалежної держави припадав на роки дипломатичної діяльності гетьмана П. Скоропадського, який прийшов до влади внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. Новий керівник почав приділяти набагато більше уваги міжнародній політиці і створенню української дипломатичної служби, ніж це робили його попередники. Суттєво розширився і діапазон зовнішньополітичної діяльності України. Зокрема, у Києві було акредитовано 11 зарубіжних місій: Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії, Дону, Польщі, Румунії, Фінляндії, Кубані, Азербайджану та Грузії. 10 дипломатичних представництв з України було направлено за кордон: до Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії, Дону,

Фінляндії, Швейцарії, Румунії, Кубані та Швеції. Було навіть призначено склад дипломатичної місії до Польщі, але з її відправленням навмисно не поспішали, зважаючи при цьому на українсько-польські територіальні суперечності. І взагалі запланована місія так і ніколи не була відряджена до Варшави. Був покладений початок формування консульської служби. Також було проведено реорганізацію Міністерства закордонних справ з метою підвищення ефективності його роботи. Незначний період його очолював у складі уряду України М. Василенко. Проте 20 травня міністром був призначений громадський і державний діяч, професійний історик Д. Дорошенко. Він пробув на цій посаді до 14 листопада 1918 р. [5].

Зазначимо, що проведення зовнішньополітичної діяльності здійснювалось у далеко непростих умовах. Одержавши владу практично з рук німців, уряд Скоропадського мав досить обмежений простір для політичних маневрів і певні обмеження у виборі зовнішньополітичних пріоритетів. І тому цілком закономірним було спрямування одного з дипломатичних векторів у бік держав Четвертного союзу.

Відносини Української держави з Центральними державами були далеко не обопільно рівноцінними: з Болгарією та Туреччиною — досить нейтральні і майже задовільні; певною мірою недовірливі з Німеччиною, але такі, що не переходять межі цивілізованого двостороннього розуміння; з Австро-Угорщиною — досить суперечливі, конфліктні, щедро приправлені взаємними претензіями. Але пріоритетними були, безумовно, відносини з Німеччиною та Австро-Угорщиною.

П. Скоропадський докладав усіх зусиль, щоб одержати якомога більшого зиску від могутності та політичного впливу Німеччини з метою збереження української державності і недопущення ніяких агресивних дій ззовні. Зі свого боку Німеччина на повну потужність використовувала як заборону гетьману Скоропадському формувати регулярні частини національної армії, так і своє перебування на території України для того, щоб щільно контролювати її внутрішню та зовнішню політику. І тільки з наближенням до кінця Першої світової війни і відповідно з послабленням Німеччини тиск на Скоропадського зменшувався, а рівень його самостійності помітно підвищувався.

Значною віхою у відносинах між двома країнами став візит гетьмана П. Скоропадського 4–18 вересня 1918 р. до Німеччини, який був організований відповідно до всіх протокольних формальностей з дотриманням необхідних дип-

ломатичних почестей щодо глави дружньої держави. Гетьман Української держави мав зустрічі з імператором Вільгельмом II і рейхсканцлером Г. Гертлінгом. Зокрема, він погодив з керівництвом Німеччини також лінію українсько-російського кордону й домовився про визнання Криму автономною частиною Української держави. Іншим питанням стала доля 35 кораблів Чорноморського флоту, які так і не були потоплені більшовиками в Новоросійську, а тому згідно з умовами Брестського миру між Росією і країнами Четвертого союзу стали власністю останніх. Після тривалих перемовин П. Скоропадському вдалось домогтися в Німеччині повернення Україні частини флоту (одного лінкора, одного крейсера, 11 міноносців, кількох підводних човнів та ін.). Внаслідок цього Українська держава створила підґрунтя для формування власного флоту і зміцнила позиції на Чорному морі.

Важливе місце у відносинах Української держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною посідали торговельно-економічні відносини, які почали розвиватись відповідно до економічного договору, укладеного Центральною Радою 23 квітня 1918 р. Саме цей договір став першою зовнішньоекономічною угодою України як суверенної держави.

Іншим вектором зовнішньої політики уряду гетьмана Скоропадського було вирішення проблеми спірних територіальних питань, розвиток взаємин із сусідами та іншими державними утвореннями, що виникли на теренах колишньої Російської імперії: Польщею, Фінляндією, Литвою, Білоруссю, Доном, Кубанню, Грузією, Вірменією, Кримом та ін. Проте базовим завданням на цьому напрямку було врегулювання відносин з більшовицькою Росією.

22 травня 1918 р. до Києва прибула досить чисельна делегація Раднаркому (близько 40 осіб) на чолі з Х. Раковським (голова) і Д. Мануїльським (заступник). Українську делегацію на перемовинах очолював С. Шелухін. 12 червня було підписано попередню мирну угоду, яка і стала єдиним конкретним результатом кількомісячних українсько-російських перемовин.

Дуже важко просувалось вирішення проблеми щодо українського кордону та розподілу майна і боргів царської Росії. Делегація більшовиків спорадично виступала з претензіями на цілий ряд східних і південних українських земель (частину Катеринославщини, Харківщини і Херсонщини). Ще більш тверду незгоду вона висловлювала відносно втрати Росією Криму, Кубані, Дону. Невдо-

волення посилювалось ще і тим, що гетьманська Україна визнала незалежність Донської і Кубанської республік. Відмовляли Україні також і у відшкодуванні їй належної частини державного майна колишньої Російської імперії.

З формальної точки зору радянська Росія пішла на згоду з правом українців на самовизначення. Проте слабо прихована українофобія все ж визначала головний напрямок ставлення нової російської влади до існування самостійної Української держави: її незалежність розглядалась тільки як випадковий, а тому і тимчасовий феномен, вимушено нав'язаний "грабіжницьким" Брест-Литовським миром.

У кінцевому підсумку перемовини між Українською державою і більшовицькою Росією пішли по шляху створення патової ситуації. Х. Раковський повернувся 7 жовтня до Москви ніби-то за додатковими політичними настановами, а 8 листопада була відкликана і вся російська делегація. Таким чином, головна мета — підписання мирного договору з радянською Росією, визначення східних кордонів, а також урегулювання майнових суперечностей — так і не була досягнута [3].

Вражаючи перемоги Антанти у війні, спонукали П. Скоропадського різко змінити свою позицію у стосунках з її союзниками. Цим і скористувалась Румунія, яка, підписавши 26 жовтня угоду з Україною щодо визнання статус-кво з Бессарабією, у середині листопада 1918 р. окупувала українську Буковину.

Крім того, уряд П. Скоропадського ще вів перемовини з Кримом, Кубанню та Доном. 7 серпня гетьманський уряд підписав оборонний і торговельний союз із Донською республікою, яка була проголошена 3 травня 1918 р. Її очолив генерал П. Краснов. Намагаючись залагодити проблеми, що виникли під час перемовин і хоч якось зберегти атмосферу дружних і союзних відносин, українська сторона дала згоду на приналежність до Дону Таганрозького округу в обмін на забезпечення культурно-націоналістичних прав українського населення на Доні. Там у той час перебувало і українське дипломатичне представництво на чолі з М. Славинським, а генерал О. Черячукін представляв інтереси Дону в Києві.

Восени того ж року тривали перемовини про можливість об'єднання з Україною Кубанської народної республіки. 21 жовтня 1918 р. було навіть узгоджено договір про об'єднання. Але відбулося це занадто пізно: Кубань стала центром зосередження частин добровольчих військ генерала

М. Алексєєва, та й сам уряд П. Скоропадського вже перебував у критичному становищі.

У той час до Києва прибув представник польської Регентської ради С. Ванькович. Після вручення довірчих грамот П. Скоропадському було навіть офіційно започатковано відносини між Української державою та відновленою Польською Республікою. А центральним під час перемовин про українсько-польські відносини стало питання встановлення кордону. Обидві сторони мали серйозні претензії на Холмщину і різко розбігалися у поглядах на статус Східної Галичини. На Волині навіть дійшло до збройних зіткнень між гетьманськими і польськими збройними угрупованнями. У цьому протистоянні польські вояки виявились більш успішними і зуміли все-таки встановити свій контроль над Холмщиною та Західної Волиною.

Уряд П. Скоропадського пішов на встановлення дипломатичних відносин з Фінляндією, Грузією й Білоруссю, а також консульських зв'язків з Литвою. Було цілком природним те, що національні держави, які проголосили свою незалежність на теренах колишньої Російської імперії, стали абсолютно логічно безумовними союзниками соборної України. А дипломатичні відносини з ними автоматично підвищували міжнародне реноме Української держави. Таке взаємне визнання та дипломатичні контакти реально ставали на заваді зазіханням більшовиків реанімувати або встановити радянську владу на теренах колишньої царської Росії. Ступінь інтенсивності і плідності двосторонніх зв'язків України здебільше залежав від наявності чи браку територіальних претензій.

Таким чином, дії уряду незалежної Української держави об'єктивно йшли в руслі створення нового багатополярного міждержавного порядку, який повинен був стримувати тих учасників уже зруйнованої "транзитної" системи, які ще намагались обстоювати принцип наднаціональної організації, а також дозволяв державам, раніше переможеним чи відкритим, спробувати вкорінитись у систему, що тільки почала створюватись, або в ролі прийнятних акторів чи в категорії головних дійових осіб.

А тим часом гетьманський уряд також намагався встановити прийнятні взаємини і з нейтральними країнами. У Швеції та Швейцарії існували дипломатичні місії Української держави. Проте режим міждержавних відносин на цьому векторі був надто далекий від бажаної досконалості. Причин цього було декілька: з одного боку, Німеччина

була дуже негативно налаштована проти українського зближення з "нейтралами", а з іншого — аналогічної позиції дотримувались і уряди країн Антанти. До того ж всі спроби української сторони якимось чином досягти сподіваного успіху в цій царині виглядали дуже невиразними.

Стало зрозумілим, що у П. Скоропадського вже не було особливих шансів розраховувати бодай хоч на який би то успіх у розвитку відносин з Антантою і США. Тим більше, що після окупації України і переобрання там влади гетьманом П. Скоропадським розраховувати у подальшому на їх інтерес до соборного новостворення не було більше ніяких резонів.

Реальні ж кроки для зближення з Антантою П. Скоропадський почав робити тільки в жовтні 1918 р., коли поразка Німеччини у Першій світовій війні стала вже невідворотною. В Україні тим часом активно тривала підготовка збройного виступу проти гетьманської влади під керівництвом Українського національного союзу. З цього моменту стан відносин з Антантою став справою життя або смерті для гетьманської держави. А перемога Українського національного союзу та повалення режиму П. Скоропадського перекреслили навіть ті мінімальні можливості для розвитку контактів гетьманського уряду з країнами Антанти й США, що виникли пізньої осені 1918 р. Тому 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський був змушений зректися влади.

У такий спосіб і завершився другий етап міжнародної діяльності українських урядів на завершальному етапі Першої світової війни в період 1917–1918 рр. Упродовж досить короткого періоду після перебрання влади гетьман П. Скоропадський намагався зробити максимальний внесок у створення належної національної інституційної структури міжнародних зв'язків. Саме при його перебуванні на "олімпі" незалежної української влади були зроблені реальні кроки для створення більш-менш системної конструкції української зовнішньополітичної служби. У цьому він також мав вірного соратника — тодішнього міністра закордонних справ Д. Дорошенка. І не їхня особиста провина була цілком у тому, що всі зусилля Української держави здобути міжнародне визнання й встановити дипломатичні відносини з цілою низкою держав і державних утворень з метою перетворення України на активний суб'єкт міжнародного права, врешті-решт, спрямувались на односторонню орієнтацію в бік Німеччини. Адже об'єктивний розгляд історичних подій на кінцевому етапі Першої світової війни дає нам об'єктивні

причини трагічного кінця для України — передусім це зневажливе ставлення до проблем нової незалежної Української держави з боку країн Антанти. Про це досить влучно й стисло висловився мимовільний сучасник подій, що відбувалися в той період, англійський драматург Бернард Шоу: “Пам’ятайте хоч якось про бідняків-сіромах, адже це не вимагає від нас ніяких витрат, а головне — вашої відповідальності”.

Наприкінці 1918 р. зовнішньополітичний курс України зазнав значного коригування, але зовсім у протилежний бік. І тепер уже було надто пізно переламати несприятливий для незалежної Української держави перебіг подій у позитивне міжнародне русло.

Література

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада. — К., 1997.
2. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1918). — Ч. 3: Доба Гетьманщини (1918).
3. Заруда Т. Переговори між Українською Державою та Радянською Росією (23. V. — 7. X. 1918 р.) // Шляхи української державності: Історичні зошити. — 1992. — № 1. — С. 19–40.
4. Камінський Є., Шашкевич А. Політика США щодо України. — К., 1998.
5. Лупандін О. І. Дмитро Дорошенко — міністр закордонних справ Української держави // Укр. іст. журн. — 1998. — № 2. — С. 115–127.
6. Українська суспільно-політична думка в XX ст.: Документи і матеріали. — Т. 1. — Б. м., 1983.
7. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — К.: Соціс, 1996–1997. — Т. 1.
8. A Study in Revolution. — Cambridge, Massachusetts, 1977.
9. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918, Russia. — Vol. 1. — Washington, 1931.
10. Pidhainy O. The Formation of the Ukrainian Republic. — Toronto; N. Y., 1966.

Розглядається проблема недооцінки значення зовнішньої політики Центральною Радою та Директорією, особливо на початку її врядування. Підкреслюється, що уряди часто запізнювались з визначенням зовнішньополітичних пріоритетів і не мали чіткої концепції міжнародної політики.

Рассматривается проблема недооценки внешней политики Центральной Радой и Директорией, особенно в начале их правления. Подчеркивается, что украинские правительства часто опаздывали с установлением внешнеполитических приоритетов и не имели четкой концепции международной политики.

The article ranks right alongside of studies on underestimation of the significance of foreign policy pursued by the Ukrainian Central Rada and Directoria especially during the first years of their governing. The lack of co-terminous setting up the priorities in foreign policy by the Ukrainian governments as well as the absence of concept of the international policy is underscored.

Надійшла 30 травня 2007 р.

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИКИ ЗАХОДУ Й РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 102–107

Розглянуто особливості сучасного геополітичного положення України, проаналізовано вплив зовнішніх геополітичних сил (Заходу на чолі зі США та Росії) на формування і розвиток внутрішньополітичної ситуації в Україні, характер її зовнішньої політики. Дано оцінку діям провідних українських політичних сил під впливом зовнішніх геополітичних сил.

Могутні актори міжнародних відносин спроможні впливати на геополітичну ситуацію в регіонах та окремих державах світу. Сукупність геопросторових впливів зовнішньополітичних акторів можна узагальнено назвати зовнішнім геополітичним чинником, або фактором. Геополітичний фактор, безумовно, чинить вплив на формування і розвиток політичних, економічних, соціальних і культурних процесів усередині держави, на загальну внутрішньополітичну ситуацію в країні. Слід відзначити і зворотний процес впливу певної політичної ситуації в країні на геополітичну ситуацію в сусідніх державах, регіоні і, можливо, у макрорегіоні чи навіть у світі. Тому дослідження характеру взаємозв'язків між геополітичним фактором і внутрішньополітичними процесами в Україні є вельми актуальною проблемою вітчизняної політичної науки.

Дослідженню особливостей сучасного геополітичного положення України, дії зовнішніх геополітичних факторів на формування і перебіг політичної ситуації в Українській державі присвячено досить багато літературних джерел [1; 3; 4; 7]. У багатьох працях вітчизняних і західних учених особлива увага акцентується насамперед на позитивному впливі геополітики Заходу на політичне та економічне життя в Україні [1; 4]. Спробуємо в цій статті висвітлити проблемні аспекти внутрішньополітичної ситуації в Україні, пов'язані з геополітикою Заходу на чолі зі США та Росії, особливості діяльності провідних політичних сил

України залежно від зовнішнього геополітичного впливу.

Геополітичне положення держави можна охарактеризувати як сукупність її геопросторових політичних відносин із зовнішніми політичними силами. Серед провідних геополітичних акторів, що впливають на ситуацію в державі, виокремлюються світові, трансрегіональні, макрорегіональні і регіональні центри (полюси) сили. Крім того, велике значення має “сусідське” геополітичне положення держави, характер її політичних відносин з найближчими сусідніми країнами.

Сучасне геополітичне положення України в Європі характеризується цілою низкою неоднозначних властивостей. З точки зору геополітичного положення в Європі Україну можна уявити затисненою між двома могутніми військово-політичними акторами — НАТО із заходу і Росією зі сходу та північного сходу. Подібне геополітичне положення виглядає як буферне. Буферною вважають несаможиттєву та слабку у військовому, політичному, економічному відношенні державу, розташовану між ворожими одна до одної країнами. Попри наявність суттєвих геополітичних проблем у відносинах між Росією і НАТО, стосунки між цими акторами нині не є ворожими, відбувається співробітництво, навіть, активніше, ніж між Україною і НАТО. Росія і НАТО (Захід) мають зараз спільні геополітичні інтереси, пов'язані з боротьбою проти ісламістського екстремізму і недопущення зростання могутності нових геополітичних акторів.

політичних (геоекономічних) “поліосів”. Проте у світовому та євразійському геополітичних “розкладах” Росія і НАТО є конкурентами-суперниками, між якими йде змагання за сфери впливу на стратегічно важливі ареали геопростору в Східній Європі та Південно-Західній Азії.

Геополітичне положення України справді є вельми складним у зв'язку з потужним геополітичним і геоекономічним тиском з боку як Заходу, так і Росії. Економіка України за роки незалежності не досягла суттєвих успіхів, демографічна ситуація в державі нині катастрофічна, військово-технічний потенціал послабнув, зовнішня політика часто має нестійкий, кон'юктурний, суб'єктивний, несамостійний характер.

Незважаючи на проблеми політичного та економічного розвитку, Україна є другою країною в Європі за територією, має вигідне транзитне географічне положення з виходом до Світового океану, потужний природно-ресурсний, середній індустріальний та аграрний потенціал. Завдяки таким позитивним потенційним можливостям та за наявності могутньої ефективної консолідуючої владної сили Україна спроможна була б успішно відігравати у Південно-Східній Європі і Чорноморському регіоні роль регіональної держави.

Здобувши незалежність, Україна прагнула знайти свою геополітичну ідентичність [7], пошук якої здійснювався в різних стратегічних напрямках, з хитаннями в той чи інший бік і з перемінним успіхом. Багатовекторність у зовнішній політиці поєднувалася з хаотичними реформами у внутрішньодержавному житті.

У кінці 90-х років ХХ ст. був проголошений головний вектор зовнішньої політики — європейський. З того часу риторика про “європейський вибір” України в зовнішній політиці і про впровадження в українське життя європейських цінностей стала невід'ємним атрибутом виступів українських державних діячів [3]. Однак формальний геополітичний вибір у бік Європи поєднувався з постійними поступками у відносинах з Російською Федерацією. У геополітиці кучмівської України поєднувалися офіційно проголошений курс на інтеграцію до НАТО і ЄС як головний вектор зовнішньополітичної стратегії і курс на створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) як інтеграційного угруповання з домінуванням Російської Федерації.

Зовнішня імперська геополітика Російської Федерації поширюється не лише на Україну, а й на весь пострадянський геополітичний простір. Державні та приватні корпорації з Росії прагнуть

встановити свій контроль над стратегічно важливими галузями економіки нових незалежних держав. Російська Федерація прагне тримати під своїм контролем політичні процеси у країнах СНД, намагаючись приводити до влади лояльні щодо неї чи навіть проросійські режими. Створюються інтеграційні угруповання (наприклад, ЄЕП), покликані забезпечити панування “ліберальної імперії” на пострадянському просторі. Під гаслами підтримки прав і свобод російського і “російськомовного” населення здійснюється культурна експансія нової Російської імперії до нових незалежних держав.

Російський неоімперіалізм використовує геополітичну доктрину євразійства, включаючи більшу частину України до євразійської цивілізації. Росія закликає до єднання всі східнослов'янські народи, оголошуючи саме себе їхньою захисницею. Експансіоністська геополітика Росії використовує навіть релігійний чинник, намагаючись представити себе заступницею істинного православ'я в Україні.

Росія прагне тримати контроль над стратегічно важливими регіонами і галузями господарства України. З військово-стратегічної точки зору Російська Федерація особливо зацікавлена у своєму контролі над Кримом (хоча б Севастополем). У працях радикальних російських неоімперіалістів не визнається статус України як незалежної держави і навіть пропонуються сценарії її геополітичного розчленування із встановленням Росією необмеженого контролю над переважною частиною української території [5].

Єдина планетарна держава світу — США згідно з класичною геополітичною традицією вважає ключем до світового панування контроль над Євразійським континентом. У цьому контексті Україні відводиться вельми важлива роль однієї з “геополітичних осей” [2]. Для нинішньої зовнішньої політики США залишається актуальною ідея З. Бжезінського про Україну як фактор, винятково важливий для перешкодження відродженню євразійського російського імперіалізму, оскільки без України Росія хоча і може змагатися за імперський статус, проте це буде здебільше азійська імперська держава [2]. Тому США зацікавлені у підтримці в Україні прозахідних політичних сил, які створюватимуть сприятливе для військово-стратегічної та економічної експансії Заходу середовище і проводитимуть антиросійську зовнішню політику. Саме США вельми зацікавлені у вступі України до НАТО, у закріпленні Альянсу на новому геостратегічному плацдармі. Нові члени, що

вступили до Альянсу в 1999 та 2004 р., є особливо відданими союзниками США та активними прихильниками швидкого приєднання України до НАТО.

Провідні держави Західної Європи зацікавлені насамперед у демократичній і прогнозованій Україні, вони прагнуть мати на своїх східних рубежах стабільний ринок сировини, збуту готової продукції, вигідних інвестицій. Проте Західна Європа не зацікавлена у приєднанні України до Європейського Союзу (принаймні у близькій перспективі), оскільки для неї очевидними є ризики, пов'язані з можливим вступом до ЄС країни, рівень розвитку якої в політичному, правовому, економічному та соціальному відношенні не відповідає європейським стандартам.

На міжнародній арені режим Кучми намагався балансувати між “Сходом” і “Заходом”, шантажуючи кожну зі сторін можливістю тіснішого союзу з іншою. У внутрішньополітичній сфері бажаною для владної верхівки формою життя був застій як найоптимальніша форма існування еліти (точніше, псевдоеліти), утримування нею своїх майнових привілеїв, подальшої можливості скуповувати за безцінь промислові підприємства, безконтрольного розкрадання державної власності та ін. Компрадорська еліта, яка підживлюється політичним і фінансовим впливом з-за кордону і має на меті якомога швидше у будь-який спосіб розбагатіти, шукає лише шляхи подальшого позазаконного збагачення і збереження награваного, для чого їй і потрібна зарубіжна підтримка. Тому в Україні відсутня повноцінна єдина політична еліта, яка виражала б інтереси переважної частини населення, спроможна була проводити самостійну зовнішню і внутрішню політику, націлену на повноцінний захист національних інтересів, могла б взяти на себе цілком усю відповідальність за політичну, правову, економічну ситуацію в країні. Ідеалістичними поки що виявляються прагнення окремих політиків і вчених здійснити синтез ідеології українського державництва і патріотизму та ідеології лівоцентризму для реалізації ідеї побудови сильної демократичної держави із соціально-орієнтованою ринковою економікою [4].

Напередодні “помаранчевої революції” протистояння між владною елітою і рештою населення, невдоволеного кучмівським застоєм у політичній сфері, розкраданням державного майна, облудною брехнею і правовим нігілізмом на всіх щаблях влади, низьким життєвим рівнем, загострилися. Це невдоволення використали у своїх цілях ті політичні діячі та бізнесмени, які через

ті чи інші причини були відсторонені від управління державою і розподілу державної власності, перебували під тиском корумпованого владного клану.

Політичний режим Кучми та його спадкоємця Януковича був вигідний імперській Росії, оскільки забезпечував їй фактичне домінування над українським геополітичним і гео економічним простором. Тому під час президентської кампанії 2004 р. Росія відверто і брутально втручалася у внутрішні справи України, намагаючись допомогти перемозі “свого” кандидата. Проте російські політтехнологи прорахувалися, не взявши до уваги зростання політичної свідомості і громадянської активності українського народу, найактивніша частина якого вийшла на Майдан і не допустила продовження існування антинародного корумпованого режиму. Однак акціями народного невдоволення наприкінці 2004 р. (“помаранчевою революцією”) з успіхом скористалися представники антикучмівської еліти, залучивши собі на допомогу західний політичний вплив і фінансову підтримку.

Нова еліта на чолі з Ющенком, прийшовши до влади, здійснила лише косметичне реформування кучмівської системи. Особи у владних кріслах змінилися, проте самі методи управління, призначення на керівні посади, засоби незаконного розподілу матеріальних благ залишилися ті ж самі. У нових державців та їхніх тіньових хазяїв виникла потреба перерозподілити на свою користь бюджетні кошти, головні потоки капіталів і колись по-зłodійськи приватизовані підприємства-гіганти. А економічні реформи в усіх галузях господарства так по суті і не були проведені, і життєвий рівень населення на хвилях зростання цін на різні товари так і не підвищився. Нова політична еліта за короткий термін втратила довіру значної частини народу через непослідовність, непрофесіоналізм, корупційні скандали, непотизм (кумівство) на найвищому рівні та ін.

США та європейські країни впевнено підтримали нову владу. Проте Захід, невдоволений політичною, правовою та економічною нестабільністю в державі, закликає керівництво України до рішучих кроків на шляху до ліберальної демократії та ринкової економіки. Сполучені штати чинять тиск на свого ставленика Ющенка, підштовхуючи його до жорсткішої позиції у відносинах з Росією, активнішого руху України до Північноатлантичного Альянсу, проамериканського зовнішньополітичного курсу по відношенню до “недемократичних” режимів.

Росія, зазнавши геополітичної поразки під час президентських виборів в Україні, не залишила спроб утримати Україну в орбіті свого впливу. Як головний важіль було використано геоекономічний тиск, зокрема за допомогою цін на природний газ. Таку стратегію, як енергетичний шантаж, Росія реалізує, прагнучи не лише збагачення, а й встановлення свого контролю над газотранспортними системами інших країн, підвищення своєї ролі у світовому геополітичному просторі. Враховуючи величезне транзитне значення України, Росія буде довго і запекло боротися за встановлення контролю над її газо- і нафтотранспортною системою. З цією метою Росія активно підтримує в Україні ті політичні сили, які виступають за тісніший політичний та економічний союз з Росією, — насамперед Партію регіонів, а також Блок Вітренко, КПУ та ін.

Під час парламентських виборів 2006 р. російські політтехнологи на теренах України діяли обережно, особливо не афішуючи свою участь у розробці стратегії і тактики проросійських політичних сил. Неврівноважена і неефективна регіональна політика центральної влади, її непродумана хаотична непослідовність дій в економічній та соціальній сфері надали можливість Росії зберегти свій геополітичний та геоекономічний вплив у південних і східних регіонах України. Геоінформаційний вплив на Україну все більше посилюється через підконтрольні правлячим колам Росії ЗМІ. Неоімперська геополітика по відношенню до пострадянських країн має підтримку значної частини населення Росії через сформоване ЗМІ негативне сприйняття України, Молдови, Грузії як проамериканських держав, органи влади яких проводять нібито недружню Російській Федерації політику [6], а також порушують права і свободи етнічних росіян і російськомовних жителів.

Спроможність адекватно відповідати на зовнішні геополітичні виклики є індикатором політичної зрілості й життєздатності правлячої політичної еліти. Для цього потрібна підтримувана переважною більшістю населення національна стратегія політичних дій усередині держави і на міжнародній арені. Національно свідомі, подержавницьки налаштована політична еліта не сформувалася в Україні через низку об'єктивних і суб'єктивних чинників. Частина політичної еліти є залишком колишньої партійно-комсомольської еліти радянської доби. Національно-демократичні політичні сили роз'єднані, змагаються між собою за вплив на електорат і за честь бути найбільш "чистими" націонал-патріотами. За роки

незалежності значна частина провідних політиків більшою чи меншою мірою долучилася до корупційних схем пострадянського розкрадання державної власності. Сформувалися потужні політичні сили, які фактично обслуговують інтереси великого приватного капіталу, здобутого позазаконними шляхами. Ці політичні сили прагнуть прийти до влади з метою легітимізувати нечесно нажиті капітали, створити умови для їх багатократного примноження.

"Помаранчева" коаліція, яка мала відіграти в сучасній Україні роль консолідуючої сили, була досить швидко роздerta міжусобними чварами і виявилася неспроможною досягти консенсусу ні щодо внутрішньої, ні щодо зовнішньої політики. Неузгодженим було питання щодо можливого вступу до НАТО: соціалісти — "проти", а "Наша Україна" — "за". Численні узгоджені питання стосувалися внутрішньодержавної сфери. Конституційні зміни, за які наполегливо виступали й виступають соціалісти, для "нашоукраїнців" є небажаним гальмом для "свого" президента. Інші спірні питання: приватна власність на землю, приватизаційний процес, адміністративно-територіальна реформа та ін. БЮТ не афішує своїх зовнішньополітичних пріоритетів, а програма внутрішніх перетворень спрямована на збільшення ролі держави в економіці. Крім того, були численні суперечності між олігархічними угрупованнями, які підтримували ту чи іншу політичну силу у складі коаліції. А самі олігархи, як випливає з їхніх дій, перебувають під латентним керівництвом з-за кордону. Тому захист національних інтересів України для учасників "помаранчевої" коаліції не був безумовним пріоритетом.

"Антикризова коаліція" (Партія регіонів, СПУ, КПУ), що створила парламентську більшість і уряд, поєднала з цинічно прагматичних питань протилежні політичні сили: ПР представляє інтереси великого бізнесу, СПУ і КПУ теоретично є виразниками інтересів трудящих і знедолених. До уряду увійшли представники нібито непримиренних політичних сил — "Нашої України" та "антикризової коаліції". Справжніх ідеологічних розбіжностей між партією "великих гаманців" (НСНУ) і "дуже великих гаманців" (ПР) не існує. Скомпрометувавши себе співпрацею з "антикризовою коаліцією", "Наша Україна" нарешті пішла в опозицію. Проте при голосуваннях у парламенті з найбільш важливих питань депутатів з опозиційних фракцій (БЮТ, "Нашої України"), які є представниками олігархічних кланів, запрошуватимуть приєднуватися до правлячої більшості

з використанням відповідного матеріального стимулювання.

Уряд “регіоналів” має можливість проводити геополітичну “гру”, використовуючи буферне положення України, торгуючись одразу і з Росією, і з Заходом. Можна потенційно шантажувати Росію своєю співпрацею з НАТО, навіть вступом до Альянсу, добиватися певних пільг, лякаючи її приходом до влади націонал-патріотичних сил, налаштованих проти експансії російського капіталу, перебування на території України Чорноморського флоту Росії, таких, що відстоюватимуть, зокрема, жорстку позицію України на переговорах про розмежування Азовського моря та Керченської протоки. Можливе поступове охолодження стосунків між Партією регіонів та її московськими геополітичними покровителями. Могутній донецький клан прагне зміцнювати свої економічні позиції на Заході, його бізнес-інтереси неминуче зіткнуться з інтересами могутньої державної монополії — “Газпрому” і великих російських олігархічних груп.

З іншого боку, в уряді “регіоналів” виникає можливість шантажувати Захід потенційним зближенням з Росією, вступом до ЄСП, активною співпрацею з Організацією договору про колективну безпеку (ОДКБ) та ін. Тим самим уряд Януковича може досягати певних поступок з боку США (НАТО), визнання своєї легітимності і демократичності. У програвшій в будь-якій ситуації залишаються національні інтереси України і весь український народ.

Сучасний геополітичний тиск на Україну одразу із Заходу та Сходу є великим викликом нашої державі, українському народові. Україні надзвичайно важко в умовах глобалізації відстоювати свій власний шлях на світовій і регіональній арені і свою власну політику всередині держави, яка не диктується західними чи східними провідними геополітичними “гравцями”. Сучасні правлячі політичні сили та їхні лідери прийшли до влади в державі та парламенту в ситуації геополітичних зазіхань провідних іноземних акторів, навіть з політичною і фінансовою допомогою цього зовнішнього геополітичного впливу. Тому внутрішня і зовнішня політика сучасного українського керівництва має несамостійний, фактично компрадорський характер.

Президент України фактично підпорядкував політику держави геополітичним і геоекономіч-

ним інтересам Заходу на чолі зі США, проте в умовах активного тиску з боку Росії намагається зберігати з нею партнерські відносини. Уряд Януковича, виражаючи інтереси східноукраїнських олігархічних груп, тісно пов'язаних з Росією, перебуває під геополітичним впливом Москви. З іншого боку, прагнення контролювати всю державу та економічні інтереси донецького капіталу призводять до прозахідних проявів зовнішньої політики нинішнього уряду. Отже, зовнішня політика України, як і в часи Кучми, залишається фактично двовекторною, а внутрішньополітична ситуація в країні здебільше визначається впливом могутніх зовнішніх геополітичних сил.

Потрібний суспільний консенсус між різними суспільними групами населення, регіональними спільнотами Сходу, Півдня, Центру і Заходу України. Стабільна внутрішня політика має бути спрямована на активний розвиток українського суспільства за своїм власним сценарієм, а не на підставі безглузлого копіювання іноземних рецептів. Необхідна самостійна, виважена, ефективна, економічно вигідна зовнішня політика на міжнародній арені, яка відповідає національним інтересам України, а не зовнішніх геополітичних “гравців” чи із Заходу, чи зі Сходу.

Література

1. Базив Д. П. Геополитическая стратегия Украины. — К., 2000. — 192 с.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 256 с.
3. Гринев В. Б., Гугель А. С. Потерянное десятилетие — контуры новейшей политической и экономической истории Украины: Моногр. — К.: МАУП, 2001. — 432 с.
4. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. — Л., 2000. — 310 с.
5. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. — М.: Арктогея, 1999. — 928 с.
6. Сушко О. Росія — СНД: прощання з регіональним лідерством // Дзеркало тижня. — 2006. — № 16–17, 29 квіт. — С. 5.
7. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. — К.: МАУП, 2002. — 488 с.

Головними зовнішніми геополітичними силами, що чинять вплив на внутрішньо-політичну ситуацію в Україні, є Захід на чолі зі США та Росія. Імперська геополітика Росії та США спрямована на встановлення контролю над стратегічно важливою територією України. Відсутність в Україні повноцінної національної еліти призводить до нестабільності у внутрішній політиці, коливань її зовнішньополітичного курсу під впливом зовнішніх геополітичних сил.

Главными внешними геополитическими силами, которые влияют на внутреннюю политическую ситуацию в Украине, являются Запад во главе с США и Россия. Имперская геополитика России и США направлена на установление контроля над стратегически важной территорией Украины. Отсутствие в Украине полноценной национальной элиты ведет к нестабильности во внутренней политике, колебаниям ее внешнеполитического курса под влиянием внешних геополитических сил.

The main foreign geopolitical forces which influence domestic political situation in Ukraine are West, headed by the USA, and Russia. Imperial geopolitics of Russia and the USA aimed at instituting control over strategically important territory of Ukraine. The lack of valid national elite in Ukraine leads to instability in domestic policy, lurches its foreign-policy course under the influence of foreign geopolitical forces.

Надійшла 26 червня 2007 р.

Л. М. ЗАЙЧЕНКО

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ДО ГЕНЕЗИ І СУЧАСНОГО СТАНУ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ТЕХНОКРАТИЗМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕТНОЛОГІЇ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 108–115

Технократизм трактується у потрібному сенсі: 1) як сукупність урядувальницьких функцій, покладених на технічних спеціалістів (технократів); 2) як ідейно-теоретичне обґрунтування політико-технократичної моделі врядування суспільними справами; 3) як тип політичного режиму, у рамках якого технократи “задають правлінсько-управлінський тон”. Генезис концепції політичного технократизму проведено від часів Англійської промислової революції рубежу XVIII і XIX ст. до наших днів. Виявлено історіологію та специфіку радянського і сучасного українського типів технократичних мислення і дії у політичній сфері.

Функціонування поліетнічних суспільств у транзитній ситуації ставить перед науковцями, політиками та управлінцями низку теоретичних і праксеологічних питань, пов'язаних з пошуками оптимальних форм і моделей політичного правління країною, державного управління господарством і профільного адміністрування справами у різних сферах суспільної життєдіяльності людей, у тому числі етноісторичній. Правлінська, управлінська та адміністративна діяльність синтезуються у *кратологічне поняття “політичне урядування країною”*. Як засвідчує вселюдський політичний досвід, політичне урядування має вже свій спектр інтерпретаційних варіацій: тоталітарний авторитаризм, елітарний олігархізм, патерналістський етатизм, егалітарний лібералізм, плюралістичний демократизм та ін. Серед цього не досить широкого розмаїття ґносеологічно помітним є місце *політичного технократизму*.

Цікавим у ґносеологічному сенсі та ціннісним самим по собі є досвід технократичного урядування в усіх окремо взятих країнах та у групах країн — промислово розвинених, ринково налаштованих, просунутих в інформаційно-технологічному сенсі, традиційно аграрних, “країн третього світу”, “молодих тигрів” та ін. Певно особницький інтерес викликає політичний досвід вузької групи

центральноєвропейських постсоціалістичних багатонародних країн (Білорусі, Болгарії, Молдови, Румунії, Угорщини та України), які були й залишаються різномірно розвиненими, але такими, що тривалий час перебували у конкретницьких жорстких/м'яких лещатах своїх моделей політичного технократизму.

Мета нашої статті — потрібна. По-перше, плекаємо намір виокремити деякі закономірні соціально-політичні причини, фактори та обставини, внаслідок яких зазначені — приблизно і “в принципі” — однотипно побудовані країни свого часу опинилися в умовах панування “політичного режиму, що свідомо реалізовував постулати технократичного управління суспільними справами” [14, 373]. Але часом мова піде не лише про ці країни, а й про інші, — й не тільки сьогоденні країни. А тому політолого-етнологічні “фарби” технократичних матерії ситуативно подамо у проективній діалогії “внутрішнє — зовнішнє”, тобто у проекції *pro-* і *contra-*технократичних реагувань етнополітичних сил в рамках певної багатонародної країни та реагувань політичної нації однієї країни на технократичні контрверзи іншопівкраїнових політичних націй. Так, наприкінці XVII ст., — неначе у відповідь на звинувачення англійців у “надмірному торговельному диктаті над іншими народа-

ми”, — політеконом і публіцист Д. Норт зреагував констатацією: “Що стосується торгівлі, то увесь світ уявляється мені немов одна нація та один народ”, а поет-публіцист А. Поуп відгукнувся гімном на адресу лондонської біржі, — “як ринку всієї Землі” та “як Високій Раді, на якій представлено усі самовартісні нації світу” [1, 22, 23].

По-друге. Про російських неолібералів щойно констатована така дивергенція цілей та ефекту свого панування: на початку суверенізаційної доби вони “пообіцяли привести країну до Швеції, а реально ведуть її до Бангладеш” [6, 151]. Наша мета тут — виявити об’єктивні наслідки технократизації соціально-політичного життя народів-етносів зазначених шести поліетнічних країн, політикумні еліти яких свого часу пообіцяли підвести країни під поріг ЄС, НАТО та СОТ. Три з них (Болгарію, Румунію та Угорщину) вони вже привели до євроатлантичних берегів, а ще три країни (Білорусь, Молдову й Україну) поки що реально ведуть до підніжжя Кавказьких гір та у киргизський степ. У цьому зв’язку варто замислитись над політолого-етнологічним підтекстом афоризму Ш. М. Талейрана: “Цілі народи жажнулися б, якби вони дізналися про те, які дрібненькі люди владарюють над ними” [4, 24].

По-третє, маємо на меті відкрystalізувати історіологічні контексти тих політолого-етнологічних проблем у зазначених країнах, в яких технократизм побутував — і почасти десь ще продовжує побутовати — як політико-кратологічна цінність та орієнтація у рамках двох дуалітетів: “позитив — негатив” і “реалія — перспективи”. Інакше кажучи, мали б виявити міру праксеологізації правлячими елітами центральноєвропейських країн “головного управлінського правила” або ж “принципу Михайла Сперанського”: “достеменно знати свій народ і свій час” [15, 39]. Наша попередня політолого-етнологічна констатація мала б бути такою: у двох підгрупах центральноєвропейських країн — 1) Болгарія, Румунія та Угорщина; 2) Білорусь, Молдова та Україна — політикумні еліти “принципово” по-різному знали (і досі знають) свої народи-етноси та досить неадекватно істині розтлумачували (й досі розтлумачують) собі регіональний, континентальний і світовий політичний час. А тому елітники угорські, болгарські та румунські по-своєму впевнено повели свої країни євроатлантичним вектором, натомість елітники українські, молдавські та білоруські просто схожі на байкарських Лебеда, Щуку й Рака, які всліпу ведуть наші країни вектором “в нікуди”. Будемо сподіватися, “поки що...”

Розпочнемо більш предметний аналіз епізодичними теоретико-історіологічними екскурсами, у процесі чого — певно, “дозованим чином” — відкрystalізовуватимемо і деякі *політолого-етнологічні проблеми “на технократичному тлі”*.

До генези питання. “У факті” технократизм — явище досить старе, але у політологічних аспектах ще малодосліджене, у політолого-етнологічних же візіях — і зовсім *terra incognita*. Технократію і технократизм (від давньогрецьк. *техно* — майстерність, мистецтво і *кратос* — влада, урядування) нині трактують у потрійному сенсі: 1) як сукупність *владних функцій*, покладених на технічних спеціалістів (технократів); 2) як *ідейно-теоретичне обґрунтування* технократичної моделі владарювання; 3) як *тип політичного режиму*, в якому технократи посідають домінуюче становище [10, 656; 19]. Самовимальовується перша політолого-етнологічна візія: технократизм — кратологічні сили і суспільно-політична думка — трактували в одній з наведених інтерпретаційних варіацій та з огляду як на силу/слабкість легітимного правлячого режиму, так і народних низів даної країни. Дуалітети “сила верхів — слабкість низів” та (особливо у передреволюційних ситуаціях) “сила низів — слабкість верхів” конституювали технократизм як чинник удосконалення всієї “кратологічної тріади”, — і форми політичного правління країною, і моделі державного управління суспільними справами, і типу політичного режиму в механізмі державної влади.

Як на нашу думку, цю закономірність вперше рельєфно продемонструвала Франція другої половини XVIII ст. Безумовно, на той час абсолютизм ще був міцним. Але вже після відкриття у 40-х роках III.-Л. Монтеск’є закону поділу і балансування політичних влад (який І. М. Варзар називає “основним законом політичної науки” [2, 151, 152]) та в міру наближення до американських і французьких революційних 70-х років у суспільних колах дедалі впевненіше піддавався сумніву весь комплекс “постулату старого порядку” (“державна — це я!”, “мій уряд”, “мій суд”, “мій народ” тощо). Правлінському апарату короля дедалі відчутніше потрібною ставала “підтримка знизу”.

Не знаємо, чи випадково це, але підтримка надійшла... від науковців. Сучасний французький філософський класик Мішель Фуко вважає подібним “низовим джерелом підтримки верхів” видатного просвітника Ж.-Ж. Руссо. Виявляється, що останній у низці відомих сьогодні політологічних і медитаційно-філософських праць 50–60-х років XVIII ст. (“Політична економія”, 1755;

“Міркування про вічний мир”, 1756; “Про суспільний договір, або Принципи державного (публічного) права”, 1762 та ін.) буцімто “баражним чином” засадував ідею “невидимого панування груп вузьких спеціалістів бодай над окремими ділянками народного життя”, — звісно, на користь “верхів”, яким завше важливо знати, “чим дихає народ”. В інтерпретації М. Фуко, ця ідея втілювала “реакційну чиюсь зверху мрію” про створення в утопічній країні “прозорого суспільства, одночасно видимого та прочитуваного у кожній з його частин”, аби в ньому у підсумку “панувала думка кожного про кожного” [17, 228]. Російський політолог С. Г. Кара-Мурза — з “легким натяком” на СРСР і навіть на горбачовську перебудову — підтверджує цю констатацію: так, “ця утопія найприроднішим чином породжує технократичну практику тоталітаризму...”, це — “цілком конкретний технократичний проект, що породжує концепцію гласності, прозорості...” [6, 61, 62]. Але це інформаційно-етичний та культурологічний аспекти питання.

Цілком позитивного змісту технократична ідея набуває вже під час промислової революції кінця XVIII — початку XIX ст. в деяких європейських країнах, передусім в Англії. Одним з перших талановитих творців, конструктивних носіїв та палких пропагандистів технократичної ідеї, — та ще й *у прямому зв’язку із прогресом політичної науки!* — виявився француз А. де Сен-Симон. Його вихідна позиція: технократизм і технократи — безсумнівні позитиви, а технократична ідея — синтез обох цих позитивів. У десятих теоретичних працях першої чверті XIX ст. він засадував технократичну ідею на тріаді ціннісних орієнтирів.

1. Творцями, носіями і реалізаторами благородної технократичної ідеї є “новий клас людей”, “які виступають під прапорами прогресу людського духу, і складається з учених, художників та усіх людей, які поділяють ліберальні ідеї” [13, 215]. (Це написано у 1802 р. Пізніше А. де Сен-Симон до цього “класу” додасть просвітних промислових власників, “оригінальних інженерів” і технічних спеціалістів “із нахилами до вирішування завдань суспільного управління”).

2. На засадах благопозитивних технократичних ідей в абстрактно уявлюваному “суспільстві майбутнього” можна буде створити наступну ієрархізовану *політичну систему*: “... Духовна влада — в руках учених, світська — в руках власників; влада ж вибирати людей для виконання обов’язків великих вождів людства — в руках усього народу; заробітна плата правителям — по-

вага [суспільства]...” [13, 216]. Подібна урядовуюча формація, скаже А. де Сен-Симон у 1819 р., завжди буде здатною здійснювати *“найважливіший політичний акт*, що полягає у визначенні напрямку, яким суспільство має йти...” [13, 228]. Найвідчутнішим ефектом встановлення подібної урядовуючої системи, зазначить він у своєму центральному “технократичному творі”, у “Катехізисі промисловців” (1823–1824 рр.), виявиться реалізація “загального політичного прагнення переважаючої більшості суспільства... — аби ним управляли якомога дешевше, ... якомога м’якше, та управляли ним найбільш здібні люди, — та при цьому так, аби суспільний спокій був би цілком забезпечений” [13, 231].

3. Найплідніші технократичні ідеї мають і збагачувати політичну науку, і ціннісно її переорієнтовувати у діалозі “влада — народ”. Головне ж завдання політичної науки, зазначав А. де Сен-Симон у 1813 р. (есе “Праця про всесвітнє тяжіння”), полягає у тому, щоб “надати політиці позитивного характеру”, а завдання самої політичної практики — “дати корпорації вчених засоби застосування загальної теорії політичної науки”. У підсумку подібної взаємоплідної взаємодії політична наука мала б стати для правителів, політиків і управлінців “засобом для висновку про те, що відбудеться у підсумку з того, що вже відбувалося” [13, 220–221]. І ще одна з небагатьох політолого-етнологічних аплікацій до теоретико-методологічних реалій того часу (перша чверть XIX ст.): “Поки що існують *тільки історії окремих націй*, причому автори тих історій ставлять собі за головне завдання високо оцінити якості своїх співвітчизників і зневажити їх у своїх суперників”. Жоден учений “ще не став на загальну точку зору” і не сказав правителям, управлінцям і політикам: “ось що стане наслідком подій, що вже відбулися,... ось мета, до якої ви маєте спрямувати величезну владу, що перебуває у ваших руках” [13, 220]. На засадах подібної науки можна базувати таку форму політичного правління, за якої “політична влада і має силу, і діє у необхідному напрямку”, аби “люди віднині усе робили свідомо, більш безпосередньо і більш плідно те, що досі вони робили, так би мовити, несвідомо, повільно, нерішуче...” [13, 222].

Перипетії технократичної ідеї у другій половині XIX ст. об’єктивно пов’язані з марксизмом та особою самого К. Маркса. Б. Рассел зазначав, що саме він найвідчутніше уособлював усі позитиви технократичного світогляду, бо ж був “погегелівськи систематичним, переповненим ви-

соким інтелектуалізмом, апелював до історичної необхідності та технічного розвитку промисловості, а людську особу схильний був розглядати як маріонетку, підвладну всемогутнім матеріальним силам” [12, 5]. Аналогічні якості Б. Рассел знаходив і у В. І. Леніна, додаючи риси того ж таки багатогранного технократизму: “спокійний і владний”, “чужий остраху... і своєкористі”, “нагадує професора бажанням зробити свою теорію зрозумілою,... а також схильністю до роз’яснень” [12, 21]. Усе це імпресії видатного британця 1920 року.

Ці якості благородного технократизму не могли не передаватися лідерським колам всесвітнього комуністичного руху та усім верхнім верствам партійного, державного, управлінського, адміністративного і господарського центрального керівництва Росії (і СРСР) перших післяреволюційних і післявоєнних років. Якщо К. Марксу та В. І. Леніну — як особистостям — не був притаманний технократичний авторитаризм і кратологічний соліпсизм, то “масі керівних радянських кадрів на місцях” і на всіх рівнях буття величезної та багатонародної країни ці негативи були характерні у вищій мірі. Можливо, це пояснюється названим нами феноменом *“технократичного помноження однорідних факторів на однорідні ж фактори”*: численні негативи самої обстановки (післявоєнна розруха, гнітюча технічна відсталість, розпорошеність населення, бездоріжжя, економіко-фінансове безладдя, аграрно-маргінальне мислення народних низів, вікова безграмотність, суцільне панування “в глибинці” примітивних форм етико-релігійного життя та ін.) зумовили конституацію катастрофної ситуації на гуманітарній поверхні величезної, штучно об’єднаної країни. Той же Б. Рассел цьому “ефекту” знайшов таке пояснення: це виявилось “наслідком нетерплячої філософії, прагнення створити новий світ без належної підготовки його в поглядах і почуттях простих людей” [12, 6]. Можливо, все це так.

Можливо й те, що вся наведена вище система фактажу та аргументації — у мислительському режимі *mutatis mutandis* — цілком стосується й української ситуації після 1991 р.: та ж катастрофна господарська обстановка, те ж економіко-фінансове безладдя, той же політико-правовий “безкрай” зверху донизу, та ж дивергенція світоглядного бачення ситуації “вгорі” та “вниз”, та ж неврегульована багатонародна етнополітична ситуація... І при цьому суто наша “специфіка”: в усій цій синергетичній “факторній суміші” сімнадця-

тий рік поспіль борсається чимало кадрових урядовців технократичної налаштованості вчорашніх, а то й позавчорашніх днів...

Повернемось до свого завдання — виявлення теоретико-історіологічних генез концепції політичного технократизму. В найбільш чистому вигляді та у відточеній гносеологічній формі технократична ідея сформульована британцем Джеймсом Бернхемом (*“Револуція менеджерів”*, 1941). Всеосяжність його формули втілена у тріаді: 1) найадекватніший теоретичний автор і політичний суб’єкт — носій ідеї — 2) власне автентичне джерело влади політико-технократичних суб’єктів — 3) найсприятливіший геополітичний локус буття технократичної ідеї. Ось лише одна, але влучна з його книги цитата: “... Усі промислові суспільства, якими б не були ідеологічні розбіжності між ними, урядовуються *новим класом менеджерів, технократів і державних чиновників*, джерелом влади яких є їхній технічний і адміністративний досвід” [18, 441].

Як видно, немає тут жодного натяку на політолого-етнологічні параметри буття цієї “чистої ідеї”, — чому? Ми пропонуємо таке пояснення. Станом на середину ХХ ст. для Великобританії давним-давно минули часи, про які писав у 1701 р. знаменитий Деніел Дефо у памфлеті *“Чистокровний англієць”*. Упродовж майже двох тисячоліть із різних країн і місць континенту до Великобританії “прийшли, без запрошення” численні народи-етноси, і “потомство, брошенное этим сбродом, перемешалось с *коренным народом*, с исконными британцами”, — і, “как результат смешенья всякой рвани, и мы возникли, то бишь — *англичане...*”. А тому, зрештою, “как мы можем презирать всех новоприбывших иностранцев, когда и мы сами произошли от самих подлых сыновей земли...” [1, 37, 39]. “Перемоловши” на початковому етапі “чужі” духовні, економічні, культурні, релігійно-етичні, побутово-буденні та політичні норми і традиції, вже на порозі Нового Часу — точніше і чіткіше: на порозі “Щасливої революції” (1688 р.), — великобританський “котел народів” (під яким технократизм був чи не “найтеплоємною тріскою”) явив світові високорозвинену, просвітну і чітко структуровану політичну націю у фактично федералістськи побудованій багатонародній країні. Природно, що триста років після тої епохи процитований учений-технократ про етнологічні аспекти буття технократизму на великобританських островах міг би й забути...

Але після 1941 р. (дати публікації названої книги) минуло ще якихось 35–40 років, і ледь не в

усіх високорозвинених і багатонародних країнах Західної Європи — і в тій же Великобританії! — політолого-етнологічні проблеми проявилися у найнесподіваніших формах, наприклад у формі різноманітних вимог етнофедералізації політико-державного ладу, державно-муніципального автономізму для аборигенних національних меншин (а на початку ХХІ ст. — і для новоприйшлих етногруп), мовного ліберал-плюралізму та ін. За умов найменшого спротиву з боку офіційної влади (з кінця 60-х років ХХ ст. і до сьогодні) спостерігались масові прояви “колективного” політико-правового нігілізму, акції “масової непокори кольорових не-громадян”, відкриті релігійно-етнокультурні конфлікти (наприклад, у 2005 р. з приводу карикатур даньської газети на пророка Мухаммада), спорадичні терористичні “вибухові виступи” і навіть “погоджене в низах” референдумне “прокочування” проекту Конституції ЄС у Нідерландах і Франції (травень 2005 р.) та ін.

При всьому цьому технократизм продовжував функціонувати і “у верхах”, і “в низах” в якості і благопозитивного, і деструктивного імпульсування різноманітних політичних процесів, явищ і акцій. Політолого-етнологічну підкладку колізії виявив Дж. С. Мілл ще всередині ХІХ ст. У праці “Про межі принципу невтручання” (1858) він зазначав: коли якомусь політичному руху притаманні бодай якісь стійкі етнічні почуття, “відбувається й єднання всіх членів цієї національності під одною владою, — навіть за умов, що вона від них відділена. Питання урядування у даному випадку вирішують самі урядовувані” [8, 646].

Складається враження, що це сказано... про сьогоденну Україну. Адже приблизно подібним чином усе й відбувається в ній після завоювання незалежності: один за одним уряди апіорі оголошують себе “командами професійних реформаторів”, насправді ж проявляючи себе технократично-авторитарними формаціями “майже-радянсько-командно-адміністративного” гатунку, — і весь п’ятнадцятирічний час народ їх підтримує... Чому налагодився та яким чином цей “мовчазний діалог” триває? Здійснимо спробу спрощеним чином дійти до самісіньких генез теорії та історіології питання...

Технократизм як спосіб ладнання суспільно-політичних справ методами техніко-механістичного раціоналізму виникає на порозі Нового Часу, коли все частіше почали пов’язувати поняття “техніка” і “влада”. Тотальна “технізація” всіх сфер життєдіяльності людських спільнот призвела до поширення та “популяризації” погляду на

світ як на “упорядковане ціле”, де кожен елемент виконує свою необхідну для досягнення заздалегідь визначеної мети функцію. Отже, як наслідок, спостерігаємо прагнення окремої людини (правителя) чи політичної еліти (які визначають цілі розвитку) “загнати” усю багатоманітність світу в рамки єдиної системи, яка має працювати подібно до добре відлагодженого механізму.

Із галузі механічного розвитку неживої природи — приблизно із середини ХІХ ст. — технократизм мало-помалу став “упроваджуватись” у політичну сферу, найчастіше минаючи економіку, духовність і культуру. Успіх/не-успіх “технократизації політики” скрізь і завше був зумовлений станом справ у трикутнику: “технократична еліта — форма політичного правління країною — модель державного управління народним господарством країни”. Виявилось, що цей “трикутник” досить “по-різному” життєдіє у контексті трьох типів етносоціального устрою країни: а) моноетнічної країни; б) поліетнічної країни, яку населяють народи-етноси одного рівня соціоцивілізаційної зрілості; в) поліетнічної країни, яку складають різнорівнево розвинені народи-етноси. Україна належить до останнього типу країн.

Йдучи далі, можна презумувати й таке: найнеуспішною країною може виявитися та, котра є і багатонародною, і така, котру населяють різнорівнево розвинені народи-етноси, і та, в якій надто значний період панував політичний тоталітаризм. Зазвичай подібну форму політичного правління називають публіцистичним терміном “імперський політичний устрій”. Дуже схоже на те, що саме тут для України виявилася її “соціологічна ніша”.

Імперські моделі державного управління є особливо несприятливими у контекстах існування і розвитку різнорівнево зрілих етносоціальних спільнот. Так, на думку С. Каспе, “імперія є цінною як система, що матеріалізує політичними засобами універсальні та абсолютні цінності, по відношенню до яких інтереси будь-якого народу займають підпорядковане становище” [7, 28]. У такому становищі тривалий час перебувало понад 500 етноісторичних спільностей, у тому числі українці, — як у “рамках” Російської імперії, так і федералістського СРСР.

При розгляді соціальної побудови імперських устроїв перше, що впадає в око, — статус субтипу етноісторичних спільностей. В історичній ретроспекції у нас тут, виявляється, є свої “традиції”. Так, на теоретико-ідеологічному рівні у найбільш прогресивних політико-правових

концепціях першої половини XIX ст. не знаходило належного місця навіть для постановки так званого “національного питання”, — найбільшою ретроспективною “поступкою” з боку цієї концепції була федералізація імперії у програмних документах декабристів, яка, однак, не враховувала цілком всієї етнічної картини того часу.

Виходячи з цього можна дійти висновку, що за імперсько-тоталітарної форми правління “владний центр” виступає тут як “технічно-планове бюро”, що прагне поширити свій вплив на спосіб існування та функціонування всіх соціальних груп і націлений на їх всеохоплююче втягування в орбіту свого світобачення та відтворюючої діяльності. Яскравим прикладом такого підходу в етнополітичних контекстах є практика так званого “багатонародного соціалістичного будівництва”, яка передбачала ліквідацію поліетнічності в рамках майбутнього “наднаціонального” утворення: у тій моделі механічному поєднанню етноісторико-соціальних спільнот, що знаходилися на різних стадіях соціально-цивілізаційної зрілості і, природно, різнилися ментальними характеристиками, — їх усіх слід було інкадрувати у рамки нового “єдиного цілого” та на основі спільної ідеї (у даному разі — ідеї класової). Подібний проект слугував домінантою будівництва — за термінологією 70–80-х років XX ст. — “нової соціально-історичної спільноти — радянського народу”. Демографічні, економічні та соціальні процеси того періоду, які насаджувались під механічним гаслом неминучого “злиття націй”, у деяких регіонах суттєво змінювали співвідношення “корінного” і “прийшого” населення, прирікали окремі етноісторичні спільноти на втрату своєї самобутності і навіть зумовлювали різні форми опору, особливо з боку того “місцевого населення”, яке технократичним керівництвом штучно об’єднаної країни було приречене на зникнення з лиця землі.

Не зайве зазначити, що самий же процес “чисто технічного” конструювання майбутньої “радянської спільноти” супроводжувався “науково обґрунтованим” ранжуванням майбутніх “націй” на основі чисто кількісного принципу: етномасив до ста тисяч — це “малий народ”, до одного мільйона — це “народність”, понад мільйон — це вже “нація”. Відповідно до цього у подальшому визначались територіальний статус і обсяг прав, якими могли користуватись “новоутворені спільноти”. Небезпека такого підходу полягала у “довільному перекроюванні” етноісторичних спільнот, за якого ставало можливим утворення однієї адміністративно-територіальної одиниці

одночасно для декількох народів-етносів (наприклад, Дагестанська автономія) або поділ одного народу-етносу на частини (наприклад, осетин-мусульман — Росії, а осетин-християн — Грузії), що виявилось, як засвідчила вже практика, потенційним конфліктогенним фактором [9].

Іншим виявом технократизму було прагнення правлячої (насправді інтернаціональної за складом) еліти, на догоду офіційній ідеології, “підтягнути” окремі народи-етноси до визначених стандартів, що порушувало логіку етноісторичного і соціально-політичного розвитку етносоціальних спільнот. Про це варто пам’ятати і сьогодні, оскільки вже у суверенній Україні знаходимо санкціоновані владним центром спроби асиміляції титульним народом-етносом так званих “інородців”, нагадаємо тут про кляту колишньою історією роль “старшого брата над меншими недорослими братами”. У політичній історії вже суверенної країни є два приклади, що елементарно ганьблять ім’я українця у сучасному світі: а) приклад русинів початку 90-х років XX ст. є тут найпомітнішим; б) чого варті спроби початку XXI ст. “інкадрації” багатомільйонної російської нацменшини у координати “унітарного українства” шляхом “одержавлення” російської мови, — теж відомо!..

Виходячи з викладеного можна дійти висновку, що для технократичних форм політичного правління і моделей державного управління характерним є погляд на народи-етноси лише як на “механічне скупчення не-наших людей”, а з точки зору кратологічної, — як на “прості об’єкти” владного впливу та політичного маніпулювання, а також прагнення правлячого політикуму методами “раціонального планування” перетворити суспільство та країну на “морально-політичний моноліт”. Ще один висновок, який, як то кажуть, “не лежить на поверхні”: надмірна технократизація та технологізація свідомості людей, зазначає О. С. Панарін, “зсуває їхнє мислення у бік *розового туману аутизму*, — і аж до тої risks, коли виникає солодке відчуття безвідповідальності” [11]. Відчутним чином цю “розову безвідповідальність” технократизовані люди проявляють під час соціумо- і державотворчих процесів та електоральних і плебісцитарних кампаній.

У контекстах протікання цих політичних процесів конституюється *колізія асиметричної взаємодії двох соціально-політичних феноменів*: а) формальної свободи політичного вибору (право обирати і бути обраним); б) не-свободи політико-теоретичного невігластва (світоглядне нерозуміння людьми-виборцями: а, власне, кого і

для чого слід обирати?). І. М. Варзар вважає, що ця колізія найрельєфніше в останній час проявилася у березні 2006 р., під час парламентських виборів. Саме тоді зазначена асиметрія “загнала збурене суспільство у болото повної політичної безвідповідальності”, внаслідок чого всі обрані до парламенту політичні партії об’єктивно виявилися популістськими угрупованнями [3]. До цього узагальнення додамо суто політолого-етнологічний акцент. Починаючи з 1998 р. на всіх президентських і парламентських виборах (1999, 2002, 2004 і 2006 р.) — та особливо на етнорегіональних периферіях країни — погрозово зростає чисельність виборців (від 1 до 2-х млн), які стало “голосують ногами”. Чим пояснити такий етнополітичний абсентеїзм? “Виїхали на закордонні заробітки...”, — не відповідь. Бо ж їх туди вигнало технократичне керівництво, яке стійко проявляє невміння організувати народ на будівництво країни. Відповідь пересувається в іншу площину. Винні тут не одні “кидалови”, а й інші негативні політико-суб’єктні явища: тоталітарне панування сильної політичної системи над слабкою, ще зародковою “низовою” соціальною системою; відсутність у країні будь-якої, мінімально виразної системи політичної просвіти населення; зумисне недосконале етнополітичне законодавство та ін.

Усе це має стати — як мінімум! — поштовхом до усвідомлення необхідності пошуків дійових, моделей узгодження потреб і інтересів титульного народу-етносу та етноменшинських народів, залучення останніх до основних адміністративно-господарських і політико-управлінських структур поліетнічного суспільства. Вкотре назріла потреба звертатись до сформульованого ще наприкінці XIX ст. “австромарксистами” висновку про те, що багатоетнічні суспільства вимагають від правлячої політичної еліти диференційованого підходу до енократичної справи з урахуванням специфіки буття всіх народів-етносів у процесах вироблення стратегій розвитку відповідних країн [5, 116–117]. Ігнорування владним центром специфічних потреб периферійних етноменшин, незалучення їх до структур політичної та соціальної систем може обернутися спалахами невдоволення, — щонайменше.

Ця теза особливо актуальна для сучасної України, де, за підсумками Всеукраїнського перепису населення (грудень 2001 р.), проживають представники 136 народів-етносів, які перебувають на різних стадіях соціоцивілізаційної зрілості і потребують від правлячих кіл диференційованої уваги і ставлення до себе саме як до неповторних

і самодостатніх етноісторичних спільностей, а не “пересічного не-нашинського населення”. Схоже на те, що окремі структурні елементи “помаранчевої” влади оновленої України на це вже починають звертати увагу. Попри те, що ще два роки тому великобританська газета “Гардіан” аксіологізувала В. А. Ющенка як “поміркованого технократа” [20], у розглядуваній нами політолого-етнологічній колізії він проявляє чіткі ознаки антиетнотехнократизму. Так, виступаючи в Конгресі США, Президент плюралістично зазначав: “Ми, українці, є різними. Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому — наша єдність і наша сила...” [16]. Звідси доходимо висновку, що над проблемами “детехнократизації” етносоціополітичного життя у нас уже замислюються, хоча й поки що у проєкціях досить невизначеного прийдешнього часу. Та й те добре.

Література

1. Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века: Пер. с англ. — М., 1987.
2. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос в політологічному дискурсі. — К., 2003.
3. Варзар І. Підсумки виборів-2006: Чому ми опинилися в “популістському полоні”? / Вісн. Центральної виборчої комісії. — 2006. — № 2. — С. 97–102.
4. Вдовин А. И. Наука управления в афоризмах от Архимеда до наших дней. — Ростов н/Д, 2004.
5. Етнос. Нація. Держава. Україна у контексті світового етнодержавницького досвіду. — К., 2000.
6. Кара-Мурза С. Потерянный разум. — М., 2006.
7. Каспэ С. Империя и модернизация: общая модель и российская специфика. — М., 2001.
8. Лібералізм. Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К., 2002.
9. Мацієвський Ю. До питання визначення та типології етнічного конфлікту // Політологічні та соціологічні студії: 36. наук. пр. — Т. 3. — Темат. вип.: “Етнополітика та етнополітологія країн Центральної та Східної Європи”. — Чернівці, 2005. — С. 78–83.
10. Пазенок В. С. Технократія // Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К., 2004.
11. Панарин А. С. О Державнике-Отце и либеральных носителях Эдипова комплекса // Философия хозяйства. — 2003. — № 1. — С. 22–23.
12. Рассел Б. Практика и теория большевизма: Пер. с англ. — М., 1991.

13. Сен-Симон Анри де. Тексты // Утопический социализм: Хрестоматия / Под ред. А. И. Володина. — М., 1982.
14. Технократия // Политология: Энцикл. слов. / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.
15. Томсинов В. А. Гений русской бюрократии. Очерк жизни и творчества М. М. Сперанского. — М., 1997.
16. Україна — США: час реальних кроків назустріч: Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 р. // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.
17. Фуко М. Око власти // Интеллектуалы и власть. — М., 2002.
18. Хэйвуд Э. Политология: Учебник: Пер. с англ. — М., 2005.
19. Burnham J. The Managerial Revolution. — N. Y., 1941.
20. The Guardian. — 2005. — 24 січ.

Технократизм трактується в тройном смысле: 1) как совокупность правительственных функций, возложенных на технических специалистов (технократов); 2) как идейно-теоретическое обоснование политико-технократической модели правления общественными делами; 3) как тип политического режима, в рамках которого технократы “задают правленческо-управленческий тон”. Генезис концепции политического технократизма проведен от времен Английской промышленной революции рубежей XVIII и XIX вв. до наших дней. Рассмотрены историология и специфика советского и современного украинского типов технократического мышления и действия в политической сфере.

The technocratism is interpreted in three meanings: 1) as the collection of regulating functions of the technical specialists (technocratists); 2) as ideally-theoretical explaining of the politically-technocratical model of the social cases regulation; 3) as the type of the political regime, in the framework of which the technocratists “regulate goverment tone”. The genesis conception of the political technocratism was held during the English industrial revolution on the boundary of XVIII and XIX centures till nowadays. There was discovered historiology and specific of the soviet and contemporary Ukrainian types of technocratical thinking and actions in the political sphere.

Надійшла 20 червня 2007 р.

А. Є. ЛЯСОТА

Дніпропетровський національний педагогічний університет

**КОНЦЕПЦІЯ ЕТНОМЕНШИНСЬКОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ
ЯК КОМПОНЕНТА НАУКИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕТНОЛОГІЇ:
ІСТОРІОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПРОБЛЕМИ**

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 116–127

Концепція етноменшинського лібералізму — як сукупності ідей про соціально-політичні права і свободи етнолюдських меншин у складі багатонародних країн — виводиться із контекстів теоретичних доктрин великої групи мислителів з початку XVI ст. і аж до українських етноліберальних концептів суверенізаційної епохи рубежу XX і XXI ст. Сама ж концепція — як теоретичний феномен — базується на тріаді “ліберальних сенсibilitей” Дж. С. Мілля — Б. Рассела: “вільна людська особа” — “плюралістичний багатонародний соціум” — “ліберально облаштовані етнолюдські меншини”. Міра праксеологізації цієї концепції в багатонародному соціумі є виразником міри його демократичної самооблаштованості.

В аплікаціях до етнолюдських спільнот взагалі та особливо до етонаціональних меншин ліберальна політико-правова традиція — досить давня за генезою та доволі багата змістом і аспектними гранями. У нашій інтерпретації та термінологічній редакції сукупність теоретичних знань про походження, соціально-історичний зміст і призначення етноменшинських ліберальних поглядів, ідей і концепцій є *специфічною галуззю науки політичної етнології*, що як гносеолого-предметна цілісність склалася лише відносно нещодавно¹. У цій статті спробуємо позначити деякі початкові генези цієї галузі знань та виявити основні історіологічні стадії її еволюції аж до стану досить стрункої концепції ліберального облаштування етноменшинських людностей у багатонародному середовищі за сучасних умов.

Ми, безумовно, зважаємо на те, що належні (та саме основні) теоретико-методологічні позиції цієї галузі знань вже визначив І. М. Варзар — засновник політолого-етнологічної науки. Водночас не виключаємо й того, що, якщо під час відкрис-талізації нових граней та нового теоретичного змісту концепції, якою переймаємось, виникне ситуативна потреба більш зручного формулювання якогось актуального висновку-уроку для поточного сьогодення, ми тою okazією скористаємось.

Бо ж не виключаємо того, що у тих колізіях деінде може йтися, як зазначалося в одному з недавніх Звернень Президента до парламенту, про “принципово важливі та загальноціннісні орієнтири”, а може, й про деякі “інноваційні ідеї” [12].

Вихідну тезу, що базує всю досліджувану концепцію, формулюємо у вигляді “розширеної” антропофілософської тріади: 1) “вільна людська особа”; 2) “ліберально-плюралістичне багатонародне суспільство”; 3) “ліберально облаштовані етнолюдські меншості”. Тріаду пронизує трійка актуальних ліберальних ідей: а) ідея вільної людської особи будь-якого етнопоходження; б) ідея ліберального етнополітичного ладу будь-якої багатонародної країни; в) ідея ліберальних політичних прав і свобод для будь-яких етнолюдських меншин у рамках будь-яких соціокультурних та історико-політичних середовищ. Ці ж три ідеї, названі Б. Расселом “каркасом людської свободи як головної цінності буття типу Номо на землі” [25, 63], слугують різносенсовими лейтмотивами всіх теоретичних конструкцій у контекстах розглядуваної концепції.

Самі ж оті теоретичні конструкції виникали, природно, не “враз і в одному місці”, а поступово та, як у подібних випадках говорять біологи, “окремими рельєфними точками зростання”. Нам

вдалося встановити, що саме той “точково” зростаючий генезис концепції припадає на першу половину XVI ст., і відбувся він у різних країнах та у культурному середовищі різних народів, у тому числі українського. За *першою* стадією генезування самого явища та концепції, як то кажуть, — “на вимогу діалектики” — прийшли наступні стадії: *друга* — середина XVII ст.; *третья* — перша половина XVIII ст.; *четверта* — майже все XIX ст.; *п’ята* — друга половина XX ст. (Специфіку самопрояву ознак цих ліберальних стадій покажемо у процесі викладення матеріалу.)

І останнє прояснювальне зауваження. Зазначені ліберальні ідеї впродовж п’ятисот років розвивалися, “точково” зростали не як у письмовому контексті логічно викладеної якоїсь ідеї, теорії, концепції, науки, а історично перипетійно, часто переривчасто і суперечливо, тобто *історіологічним чином*. Цей принцип у контексті політолого-етнологічної науки вже багато років працює як ефективний дослідницький метод, теж уведений до обігу І. М. Варзарем [2]. При викладенні матеріалу потенціалом цього методу ми цілком скористуємось.

1. Перші та основні “точки зростання” нашої концепції у першій половині XVI ст. спостерігаємо у працях таких ренесансних мислителів, як англієць Т. Мор, італієць Н. Макіавеллі та українець С. С. Оріховський-Роксолян. Умовно кажучи, вони базувалися на наступних християнсько-ліберальних позиціях: а) усі люди народжуються вільними та мають Боже право на те, щоб вільними прожити й усе життя на Землі. Звісно, якщо у кожній країні складаються сприятливі відносини між державною владою і природою, які, втім, обидві є теж промислом Божим; б) у цих мислителів Боже право, політичне право і природне право “зливаються” в одне — *право людини на вільне життя на землі*; в) із вільних людей складаються вільні людські спільноти, що найчастіше називаються “народами” і “країнами”. В усіх країнах і в середовищі усіх народів корелянтами людської свободи є Божа воля (провіденція) і мудра сила державних правителів (правлінське благовоління).

Етноісторична диференціація народів у цих мислителів — лише у початках. *Основний водорозділ* між народами — *етико-культурно-правовий*: є народи “культурні”, “правооблаштовані” та “народи з мудрими державцями на чолі”, а й є “народи варварські” і “тиранізовані” (“пригноблені”). У першій групі народів, писав Т. Мор у своїй “Утопії” (1516 р.), усім правлять “мудрі закони” і

“народна свобода”, джерелами яких є законодавчий “сенат” і “народні збори” (обидва феномени розглядаємо як начала сучасного ліберального парламентаризму). Суспільство у подібній країні “так побудоване, аби... позбавити усіх громадян від тілесного рабства та дарувати їм якомога більше часу для духовної свободи і просвіти, — у чому й полягає щастя людського життя” [20, 62, 65].

На початку XVI ст., коли йшлося лише про окремі країни, суто етноменшинський акцент майже не виділявся. Для Т. Мора етноменшини взагалі перебувають поза межами “культурної множини народів”, — це “пригноблені” та “тиранізовані” народи, на допомогу їм — “із почуття людяності” — культурні народи “усіма зусиллями мають йти та визволяти пригноблені народи від тиранії чи рабства...” [20, 73]. А взагалі, висновував він, увесь соціально-політичний лад будь-якої країни залежить від конкретної людини: “... Якщо людина сама про себе не дбає, то як би не процвітали держава і суспільство, — та людина за всіх умов загине з голоду...” [20, 75].

У той же історичний час, але в інших геополітичних умовах, ці ж питання — із сутнісною праводержавницькою переакцентовкою — вирішував Н. Макіавеллі. Середньовічну Італію, роздіблену на величезну кількість крихтих республік, королівств і князівств, він не сприймав “єдиноетнічною країною”. Та й будь вона політично єдиною та зорганізованою державою, в ній ніколи так би й не жив один, титульний італійський народ. Саме внаслідок цих обставин Н. Макіавеллі першим із ренесансних європейських мислителів поділяє поняття “народ країни” на “місцево-аборигенне населення” (“*popolo del origina prima*”) та “етнопополарментні люди” (що досить близьке до давньоеллінського поняття “народ-етнос”), — тосканці, лонгобардці, міланці, брундизці, сицилійці, корсиканці, генуезці та ін. Про це йдеться в його працях “Як упокорити повстале населення долини К’яна” (1503 р.); “Політичний стан Німеччини” (1509 р.); “Державець” (1513–1527 рр.) та ін.

Співвідношення політичних сил еліт отих різносенсових людностей, зазначав Н. Макіавеллі у вступі до своєї двотомної праці “Роздуми про першу декаду Тита Лівія” (1513–1521 рр.), “формують політичний світ, що складається з двох начал — добра і зла”, і завжди було так, що “і те, і інше змінювалося від країни до країни”. Оскільки ж ці полярності є і стимулом, і підґрунтям політичної боротьби в будь-якій країні, з усіх мислимих протиріччів між “більшістю” та “меншістю”, “своїми” та “чужими” “завше маємо потрібний та

суперечливий наслідок: або самодержавство, або свобода, або анархія” [32, 135, 136]. А як народ при цьому має поводитись? Як йому ставитись до “своїх” і “чужих” поневолювачів його свободи?

Оскільки політика — це завжди “гра без правил”, народ ніколи і ніде “не хоче бути поневоле-ним і пригніченим знаттю, а знать завжди воліє його поневолювати і пригнічувати”, — необхідно лише розуміти, що пересічні люди “настільки простодушні і так заглиблені у повсякденні свої турботи, що дурисвіт завше знайде того, кого можна ввести в оману” [32, 138, 139]. Однак за всіх умов народним низам і титульної більшості, і пригнічених етноменшостей, і елітним колам тих і тих, — усім нестерпна обстановка політичної не-свободи, коли над країною панують сильніші чужоземці, — “кожному тоді бридке панування варварів” [32, 140]. Етнокультурницьке поняття “варвар” в аплікації до французів, іспанців, німців і швейцарців (які за Середньовіччя часто виступали етночужинськими поневолювачами про-вінцій колись величної Італії) в устах суворого патріота-мислителя не повинна нас засмучувати. Це ситуативна політична, а не етносоціоцивіліза-ційна оцінка.

Тридцять-сорок років потому на подібні роз-мірковування та оцінки вже не наважився б третій авторитет із штучно складеної нами групи ви-датних мислителів XVI ст. — С. С. Оріховський-Роксолян. У порівнянні з англійцем та італійцем його соціогромадянський та етнополітичний ста-тус був ледь не “з точністю до навпаки”: а) він теж був високопосадовим державним службовцем, але не у титульного правителя, а в метропольно-колоніального правителя; б) він об’єктивно був і суб’єктивно відчував себе “представником русь-кого народу в польській державі”, тобто пригні-ченої україно-галицької етноменшини у складі Польсько-Литовської імперської держави; в) для нього ліберальна етноменшинська свобода не абстрактно-гуманістична орієнтація (“для ко-гось...”), а життєва цінність, необхідна умова віль-ного розвитку рідного етноменшинського народу. Одним з перших в європейській політико-пра-вовій думці він намагався усвідомити специфіку політико-правового ладу Польсько-литовської держави після прийняття 1505 р. сеймівського закону “*Nihil novi*”, за яким короля вже обирали в парламенті, а монархія фактично перетворю-валася на республіку з парламентською формою правління.

За таких умов С. С. Оріховський-Роксолян у низці новаторських теоретичних праць 40–60-х

років XVI ст. (“Про турецьку загрозу”, “Напу-чення королю польському Сигізмунду-Августу”, “Про природне право”, “Політія Польського ко-ролівства” та ін.) ліберальну ідею взагалі починає засадовувати на природному праві. У згаданому “Напученні королю...” він підкреслював, що “лоно найширшої свободи — це Боже природне право на життя великих і не-великих народів”, що й сама та “найширша свобода” йде від правителя і пар-ламенту (сейму та сенату) на адресу підданських народів, що, зрештою, взагалі ліберальний юри-дичний закон “є правителем вільної держави, але правителем мовчазним, сліпим і глухим”, а так званий “глава держави” є лише “інтерпрета-тором закону” [26, 111]. У багатьох своїх працях, численних ораторських виступах і листах Роксо-лян, напевно, першим з європейських мислителів підійшов до *ідеї громадянського суспільства*, у багатьох аспектах майже незалежного від полі-тичної держави. Ця ідея в нього — ледь помітним збоку чином — поєднується із цілісним *спектром ліберальних свобод і прав різноетнічних “людей у низах народних”*, зокрема, щоб усюди та скрізь мати свої “міські та сільські вічові збори”, вільні до розвитку освіти й просвіту, науки та ремесла, “не-керовані ніким іззовні” релігійні конфесії та культу, “культурницькі громади для душі вільної” та вільні форми етико-традиційного спілкування тощо.

Серед етноменшинських людностей польсь-кого імперського терену, які, на погляд С. С. Орі-ховського-Роксоляна, “мали єдинорівне Боже та природне право на гідне і вільне життя”, — сак-сонців, “силезьких альманців”, хорватів, морав-ців, словенців, угорців, волохів та ін., — він най-частіше називав галицьких русинів-українців. У цитованому “Напученні королю...”, натяком торкаючись симптомів міжетнічного тертя в ім-перії та фактів зовнішньополітичного впливу на Польщу, він радив королю дбати про те, аби у гі-потетичних протиборствуючих колізіях “хтось ненароком не зачепив і моїх русинів” [26, 110]. Вважаємо, що мислитель перебував у передчутті великих перемін у Центральній-Східній Європі: на Півночі міцнішали Тевтонський орден і Мос-ковія і катастрофічно слабшала Литва (до скла-ду якої входила ледь не половина колишніх ук-раїнських земель), на Півдні і Південному Сході проявляли активність Оттоманська Пор-та, Крим-ська Татарія, Молдова і Трансільванія. Польсько-русинська (українська) етнологія перебувала на порозі Люблінської унії 1569 року. Саме за нею, зазначає О. Субтельний, настала небачена смуга

соціально-політичної лібералізації життя “подвійно окупованих українців”: як не парадоксально, під західноєвропейським впливом “зумовлювалася й уся організація суспільства на західний зразок... Рідко коли в українській історії вплив Заходу на Україну в цілому був таким великим і помітним у щоденному житті суспільства, як під час панування литовців і поляків” [27, 79].

2. Другу стадію еволюції етноменшинської ліберальної концепції відкриває молдавський просвітник-енциклопедист і державно-політичний діяч (правитель Молдови, сенатор і радник російського царя) Дімітріє Кантемір. У чотиритомній праці “Історія сходження та падіння Оттоманської імперії” (1714–1716 рр.) та у філософсько-етнорелігійному трактаті “Система магометанської релігії” (1719 р.) (обидві історико-етнополітичні праці “впродовж півтори століття слугували європейським університетам як підручники зі східної етнополітичної історії і... східної теології, а державцям і дипломатам —... й “технологічним матеріалом” для вироблення політичної стратегії і тактики у зносинах із мусульманськими країнами” [4]) він засадовує цінну й досі думку: у країнах із просвітною формою політичного правління ліберальними правами і свободами мають бути облаштовані всі підданські народи — титульні та субтитульні, корінні та прийшли, великі й малі. Бо ж “усі вони ходять під милостивим Богом, любомудрим правлінням і вільним природним правом”. Зрештою, “всі люди та народи... народжуються рівними та вільними і гідні залишатися такими доти, доки самі усвідомлюють межі своєї свободи...” [11, 29–30].

Ліберальну ідею природної свободи людини і народу як етноісторичної спільноти через п’ять-шість років перейняв італієць Дж. Віко — видатний філософ-антрополог, поліетнолог і правознавець першої половини XVIII ст., професор Неаполітанського університету та офіційний радник неаполітанського короля. Для його ліберального світогляду характерні такі позиції із контекстів нашої теми:

- лише чотири народи світу заслуговують на звання “класичні”, “цивілізовані” і “просвітні”: а) *давні євреї* — за авторство “унітарного Бога у трьох обличчях” (творець Всесвіту, Всесвітній дух і Син Людський); б) *китайці* — за “вірність у повсякденному житті та мисленні” тріаді “Божий закон — мирська політична влада — міжгромадянська довіра”; в) *давні елліни* — за “тріадний винахід, що підняв людство над собою”, — “міфо-

логія — філософія — демократія”; г) *давні латинці* — за “засадування самодостатньої тріади, яка щомиті творить суспільну свободу і вільну людину”, — “знати — вміти — мати” [5, 150–156; 343–347; 424–428]; всі інші народи, в об’єктивному сенсі, — “звичайні варвари”;

- у світі людським духом вироблено лише “три справжні релігії, які всебічно проявляють образ вільної людини і тип народу, достойного свободи”, — китайська (даосизм), індійська (буддизм, — особливо у кришнаїтській варіації) та християнство (особливо у католицькій конфесії), всі ж інші — “фантастичні міфи диких народів” [5, 195, 316, 364, 439];
- у світі позитивно апробовано лише три форми політичного правління країнами та народами — аристократія, республіка, монархія. За умов встановлення в умовно взятій країні цих трьох правлінських форм у ній, як правило, поширюються зазначені релігії (або ідейно споріднені їм конфесійні гілки) і тріадні “філософічні різновиди вільної людини та простонародної свободи”, а також науки і ремесла, освіта і мистецтва, “етика вільного мислення під Богом та культура непригніченого образу буття”. Найгіршими ж формами правління є охлократія, “необмежена демократія” і “звичайна анархія”, бо ж за подібних кратологічних умов реалізації у народних низах тої, умовно взятої країни, процвітають “сила дурня”, “амбіції дрібних героїв”, “плебейські примхи” і “міжпартійні сварки”. Особливо противний ліберальній ідеї останній, “найнедемократичніший різновид плебейської війни” та радше тоді, коли йдеться про непросвітні народи та економічно відсталі країни, — саме там і тоді “через вперту партійну боротьбу та безнадійні громадянські війни починають перетворювати міста у ліси, а ліси — у людські барлоги” [5, 469]. Складається враження, що це написано не в 1725 р., а зовсім нещодавно, і що сказано це ледь не... про нас.

Формують позиції із контекстів досліджуваної ліберальної ідеї “зашифровано” у самій довгезній назві вже процитованої праці Дж. Віко: “Засади нової науки про загальну природу націй, завдяки яким виявляються також нові засади природного права народів”. Давайте “дешифруємо” цей казус... За давньоеллінською традицією народи як етноісторичні спільноти

вже три тисячі років називаються *етносами* (“народ-етнос” — це сучасний термін Ю. В. Бромлея), а за давньолатинською традицією — *націями*. Останньої назви дотримувався й Дж. Віко. (Наші ж сучасники перебувають до цього часу “між греком і римлянином”.) У першій частині речення-назви книги йдеться про нації як вищу стадію цивілізаційної зрілості народів-етносів, а в другій частині — про *природне право всіх народів-етносів*.

Чи це має концептуальне значення? Так, має! Справа в тім, що “природа народу” (із другої частини назви-речення) у найбільш адекватному сенсі проявляється лише на стадії нації, і тільки із цієї “загальної природи нації” (із першої частини назви-речення) випливає “природне право народів” — усіх та будь-яких стадій цивілізаційної зрілості. Отже, Дж. Віко поділяв народи-етноси на дві групи: 1) на тих, що перебувають на цивілізаційній стадії нації; 2) на тих, що перебувають на донаціональних стадіях (роду, племені, народності). (Між тим, лише у 80-х роках ХХ ст. прояснилася істина: на сьогоднішній планеті до першої групи, до народів-націй, належать 800, а до другої — 3200 донаціональних народів-етносів [31, 43].) Дж. Віко був упевнений: *Божою благодатною свободою* мають бути правонаділені лише розвинені народи-нації (їх названо вище: євреї, китайці, елліни, римляни), а *земне природне право* належить усім іншим народам-етносам.

Це питання Дж. Віко не став теоретично концептуалізувати, а вирішив просто проілюструвати... на прикладах Росії, Кримської Татарії та України. Попри всі імперські “титулярності” росіян і татар, а також підневільний статус українців, усіх він називав “варварами”. Чому? Тому, що, в об’єктивному сенсі, на той момент (перша чверть ХVIII ст.) це були народи “недосконалої природи”, “люди лінивого розуму”, “жіночні народи”, “народи у вищій мірі слабкі та збіднілі”, і, до того ж, усі вони “впродовж тривалого часу розвивалися на засадах простонародної мудрості, тобто фантастичних і диких релігій” [5, 457]. Про яку ж, мовляв, ліберальність можна говорити?!!

Наведений вище понятійний сленг “ліберально-природне право” потребує одного прояснення... Д. Кантемір значною мірою сформував політико-філософський і культурно-правовий світогляд сина — Антіоха Кантеміра, який став видатним російським філософом-просвітником, політичним мислителем, дипломатом і літератором. У 30–40-х роках А. Д. Кантемір — у певній взаємодії з Ш.-Л. Монтеск’є і Вольтером — здій-

снив справжню “понятійно-термінологічну революцію” у російській філософії та політичній думці того часу. Зокрема, у “Листах про природу і людину” (1730–1742 рр.) він увів до обігу звичні нині поняття “ідея”, “матерія”, “депутат”, “наукове дослідження”, “природа” та ін. [14, 455–460].

Для нас особливо значущим є останнє поняття — “природа”. До того часу під “природою” розуміли традиційно-біблійне: це — “все у Всесвіті, що створене Богом”. Новаторство А. Д. Кантеміра полягало у тому, що поняттю було надано широке, “розкуте” філософсько-соціологічне звучання, за яким “людина, озброєна ідеєю своєї Божої місії у природному та соціальному світі”, є і “частиною природи” [22, 86–87]. З легкої руки Кантеміра вже з кінця 30-х років ХVIII ст. соціально-політичні науки стали оперувати низкою супутніх понять (“субпонять”), зокрема, такими, як “соціальна природа”, “духовна природа людини”, “етносоціальна сутність людини”, “змінювана обставинами людська природа”, “ідейна природа народу” та ін. Як зазначав Г. В. Плеханов, звідси, “від змісту цих субпонять”, був лише один крок до центральної позиції марксової теорії політики: політичні вчення та політичні держави у всіх народів пронизують ідеї вільного політичного громадянина та політичної свободи — “як умови процвітання всіх та будь-яких народів, великих і малих, зрілих і відсталих у своєму розвитку” [22, 91–93]. Етнонацменшини тут уже “мовчазно присутні”...

Повернемось до сучасників та соратників А. Д. Кантеміра 40–50-х років ХVIII ст., які найвідчутніше — та “по свіжих слідах” — стали оперувати його новаторським соціополітичним апаратом навколо феноменів “права народів” і “людська свобода”. Ш.-Л. Монтеск’є у праці “Про дух законів” (1748 р.) засадовує ідею всезагальної закономірності, “якій підпорядковані явища природи і суспільства, культурні сфери і світ людської політики”. Виходячи з того, що “соціальна природа людини є далеко не однаковою у різних країнах та в обійстях різних природно-географічних факторів”, природне право людей і народів уже є не всесильним та всюдисущим. Йому на допомогу, “а в деяких країнах — і на заміну”, йде політичне право. Основна детермінація останнього: рахуючись із тою ж диференціацією природно-географічних факторів по країнах і регіонах, правителям слід корелювати свою поведінку у контексті позиції природної і політичної галузей права із *законом поділу політичних влад* [19, 49–51].

Взаємозв'язок природного і політичного галузей права “на соціальному ґрунті” умовно взятих країн і народів невимушено проглядає назовні у самій назві видатного твору Ш.-Л. Монтеск'є: “Про дух законів, або Зв'язок, який закони повинні мати зі структурою кожного уряду, звичаями, кліматом, релігією, комерцією і т. ін.”. У цій назві, на думку сучасних дослідників, “зашифрована” найгостріша проблема політичної сучасності — найдоцільніша у політичному житті народів *форма політичного правління країною*. Цю надто актуальну і для нас проблему Ш.-Л. Монтеск'є “вирішував” у тісному зв'язку з теорією факторів суспільного розвитку. Моральні, соціальні та фізичні фактори в їх сукупності “безпосередньо впливають на природу і принципи різних форм правління” [28].

Третя крупна фігура у цій групі геніїв — Вольтер — екстраполював викладену логіку своїх колег суто на діалогії: 1) “соціальна свобода — вільна людина”; 2) “великий народ — меншинський народ”. У філософській повісті “Кандид, або Оптимізм” (1759 р.) Вольтер виходив з того, що в тій країні, де ці діалогії неадекватно дискурсовані у контексті взаємовпливів природного і політичного галузей права, там — у надбудові — спостерігаються “немислимі суперечності і безглуздості... в уряді, в судах, у церкві, у видовищах цієї веселої нації”, і це з неминучістю відбивається на політичному житті народних низів: там “усе йде навиворіт, ніхто не знає, яким є його становище, у чому полягають його обов'язки, що він робить і чого робити не повинен...” [6, 209, 212–213].

В іншому місці свого “Кандида” Вольтер зазначав, що “свободою — Божим даром” — далеко не в усіх країнах і не в усіх народів уміють дорожити. Хоча мали б запам'ятати, що люди “не народжуються вовками, а лише стають ними...” [6, 157, 162]. Це свідчить про те, що вони не вміють дорожити отим даром свободи, тобто природним правом бути вільними на Землі. Тут-то — вперше в історії соціально-політичної думки! — Вольтер і виходить на *проблему соціальної ціни народної свободи*.

Самовимальовуються два рівні тої ціни: а) міжвовчі стосунки нерівноправних людей і народів у рамках одної країни і численних народів на міжсусідській геополітичній арені Вольтер гротескно ілюструє на прикладі тисячолітнього суперництва Англії і Франції (в “Кандиді” це псевдоніми “індійці” і “перси”). Ціна свободи тут — гіпертрофоване сполучання протилежностей: десятки й десятки війн, тисячі й тисячі загиблих,

незліченні прояви низості й величі, а в засобах інформації — “прославляли мир, оповіщаючи, що на Землі віднині запанують добродетель і щастя” [6, 100]; б) якщо ж ці народи опиняються на загарбаній ними чужій території Канади, — та ще й у статусі меншин! — перед нами вже гіперболічна етнополітична картина: обидва народи “захворюють особливим різновидом божевілля” і обидва “ведуть війну через клаптик зледенілої землі”, витрачаючи на цю війну “набагато більше, ніж коштує вся Канада” [6, 217].

Численні ілюстрації до цих двох варіацій утворення соціальної ціни щастя людей і народів на Землі у трикутнику “соціальна свобода — природне право — політична влада” Вольтер наводить у багатьох своїх, мало осмислених сучасністю (у тому числі українцями) “етнозакодованих” працях — у “Нарисі прозвичаїв і духу народів” (1756 р.), у “Філософії історії” (1765 р.), у “Республіканських ідеях” (1765 р.), у численних листах (лише його “Вибраних листів” у Франції видано сто томів!) та ін., а в деяких, — зокрема, в “Історії Карла XII” (1731 р.) та “Історії Росії за царя Петра Великого” (1759–1763 рр.), — і з конкретницьким звертанням до української теми. Крізь концептуальну тканину названих праць назовні проступає синтезна думка Вольтера — “мудрого та обережного атеїста, а зрештою, і тонкого аполітика” (Б. Рассел): у суто земних справах людей інде можна обійтись і без Божої волі, і без потойбічної провиденції, і навіть... без споглядальницької та керівної ролі політичної держави. За яких умов? — Тільки за умов спрямування помислів і діянь людей та народів до лона “трикутника рівностей людських”, у якому вільно та суворо курсує лише гуманістичне право: “природна рівність — соціальна рівність — політична рівність”.

На чолі “цілком свідомо рівноправної у потрійному сенсі людності”, яка може обійтись без Бога і держави, мусить стояти безумовно гуманна, просвітна і волелюбна особа, “самовладний правитель”. Судячи з “Мемуарів Вольтера, написаних ним самим у 1759 році та виданих лише у 1784 році”, він, — напевно, на межі 40-х і 50-х років, — вирішив сам і реалізувати свою утопію, створивши на прикордонні Франції та Швейцарії, у містечку Ферней, “свою вільну і щасливу країну” (інде — й “вільне й волелюбне маленьке королівство”). До того це місце було “нешасною країною”, яку грабували і розоряли, тримали у злиднях і невігластві. Вольтерові ж вдалося “зробити цю крихітну країну вільною та щасливою”. “Я мав би після цього померти, — доходив вис-

новку мемуарист, — бо ж вище за це я не можу піднятися” [7, 126].

Зайве доводити, що Вольтер піднявся набагато вище — на всеєвропейський та світовий рівні. Немає сумнівів і в тому, що зачинатель і фактичний глава Європейського Просвітництва своїми теоретичними поглядами і забарвив, і понятійно сформулював (але, напевно, опосередковано і через “потрійний етико-категорійний імператив” Канта) *концептуальну тріаду соціально-політичної суверенізації* Франції: “свобода — рівність — братерство”. Ходою європейськими просторами (почасти й через численні “наполеонівські війни”) ця тріада “осоціалізувала” майже всю Європу XIX ст., а в подальшому — й багато країн і народів в усьому цивілізованому світі [16, 39–40].

3. З об’єктивно-фактичного боку “тріада соціально-політичної суверенізації Франції” і відкриває *третю стадію* конституювання у духовному зростанні людства досліджуваної етноліберальної концепції. Перша ж “стовбова позначка” в її утвердженні — “Декларація прав людини і громадянина” (16 серпня 1789 р.). А вже її, “Декларації...”, першоноваційним концептуальним посунанням виявилось “розщеплення” людської особи у складі політично зрілих народів на дві різної ваги соціально-політичні одиниці: а) на *пересічну людину* — першоцеглину етнолюдського соціуму будь-якої країни; б) на *політичного громадянина* — першоносія політичного суверенітету будь-яких народів і країн. Ці дві різної ваги фігури по-різному й достойні свободи і правонаділення, вони ж є і “різновагомими” носіями ліберальних цінностей та орієнтацій у своїх країнах.

Над цими “різносенсоріями” ледь не першим у світі замислився Наполеон. Ставши консулом (1799 р.), він звелів замінити у складі “суверенізаційної тріади” абстрактне, на його погляд, “братство” на “власність”. При цьому, як подекували сучасники, він вигукнув: “Ми — всі брати во Христі, але це не заважає нам убивати одне одного. А ось “власність” — це сама по собі сила... Якщо людина має якусь матеріальну чи духовну власність, — їй є що захищати, і з цих спонукань вона може навіть іти проти брата... Францію заможних людей ніколи й ніхто не переможе” [13, 196]. Економіко-власницьке та політико-правове облаштування людини і громадянина — об’єктивні засади ліберального облаштування й усього суспільства, — так, приблизно, можна сформулювати цю тезу Наполеона. Він наполегливо домагався втілення цієї тези у нормативні положення Цивільного кодексу Франції (*Code civil*, березень 1804 р.), який

по праву й до сьогодні носить його ім’я. “Моя слава, — писав він уже з острова Єлени, — не в тому, що я виграв сорок битв, — одна поразка під Ватерлоо затьмарить у пам’яті нащадків усі перемоги. Але те, що не помре ніколи, що житиме у віках, — це мій цивільний кодекс” [8, 36].

З десяток років потому ці міркування та сподівання “імператора імператорів” дістали відгук у “концепції просвітного та свідомо активного громадянського суспільства” італійського філософа і правника Антоніо Росміні. У 1836 р. він випускає книгу “Права у громадянському суспільстві”, в якій стверджує: лише та країна може називатися “вільною та щасливою”, в якій як мінімум половину самодіяльного населення складає “свідомо активне політичне громадянство”. А це і є ті політичні громадяни (із “Декларації...” 1789 р.), які “свідомо сплачують податки” і “свідомо беруть участь у політичних виборах”. Згадуваний вище росіянин Ф. Ф. Мартенс (1882 р.) назве цю “свідомо активну та середньобагату половину країни” “середнім класом і базисом оцивілізування суспільства”. Саме на адресу цього середнього класу, а не на “суспільство взагалі”, у тій країні “уряд мусить спрямовувати своє служіння...” [15, 308–309]. Ще через кілька років (40-ві роки) П.-Ж. Прудон подібний уряд назве “нічним сторожем середньозаможного лібертинства, яке тому й є вільним і щасливим, що цілий світовий день працює на себе” [24, 218–219].

Заглибимось у недалеку ретроспекцію... Вже на початку XIX ст. ліберально-юридичні положення згадуваних “Декларації...” та “Кодексу...” заактуалізували, як і в часи Вольтера, проблему соціальної ціни ліберальних прав і свобод людей у контексті невинного вдосконалювання в різних країнах системи політичного врядування справами громадянського суспільства. Але до вольтерівського “просвітно-правлінського акценту” вже додався цілком новий нюанс: політичні знання та правопрофесійну компетентність слід спрямовувати до фундаменту і управлінської науки, і кадрового корпусу системи політичного врядування країнами, народами, суспільствами. Бо ж дедалі яснішою ставала істина: належні імпульси до всезагальної соціально-політичної лібералізації життя мають йти від політико-державної надбудови у напрямку до фундаменту суспільства, а не навпаки. “А це завжди і скрізь — задоволення дороге” (О. де Бальзак).

Дедалі відчутнішою ставала і праксеологічна постановка запитання: А як цього найефективніше спромогтися? Одним з перших відгукнувся

Анрі де Сен-Симон: владу і управління слід не тільки гуманізувати в етичному сенсі, а й гуманітаризувати в науково-кратологічному сенсі. “Я думаю, — писав він у 1802 р., — що всім класам суспільства буде добре при такому устрої: духовна влада в руках учених, світська — в руках власників; влада ж вибирати... вождів — у руках усього народу...” [20, 216]. Подібна лібералізація політичного урядування зробить владу і ефективною, і недорогою для податкоплатників. А тому все це — не “примхи інтелігентів”, а вимоги широких суспільних кіл, — стверджував він 20 років потому у своєму відомому “Катехизисі промисловців”: “... Загальне політичне прагнення величезної більшості суспільства полягає у тому, аби ним управляли якомога дешевше,... якомога м’якше, щоб ним управляли найбільш здібні люди, — притому так, щоб суспільний спокій був би цілком забезпечений... Нація бажає передусім, щоб управління коштувало їй якомога дешевше...” [20, 231].

У 30–50-х роках XIX ст. окрему та помітну сторінку в історію і теорію європейського етнолібералізму вписав француз Жюль Мішле. Дві заслуги за ним досі безперечні:

1) чудовий переклад французькою (1835 і 1843 р.) і врозумливе переосмислення “Нової науки...” Дж. Віко для післянаполеонівської ліберальної Європи першої половини XIX ст. Центральна ідея: не всі народи-етноси — “однаковою мірою” — схильні до соціоліберальних перетворень свого аборигенного способу життя. Одні (класичні приклади Віко: китайці, римляни, англійці) — через “надмірну прив’язаність до свого традиційного консерватизму”, інші — “через свою недосоціалізованість та загальну несхильність до зміни способу життя...” [9]. Галантний француз Мішле прикладів тут не наводить, а суворий англієць А. Дж. Тойнбі сто років потому беззастережно “лінившими розумом” (це слова Дж. Віко) називає турок, росіян, хінді та арабів;

2) ще одне беззаперечне достоїнство Ж. Мішле — власна книга “Народ” (1846 р.), переповнена етноліберальною “ілюстрацією”. Одна з них — цінне спостереження: “апріорну схильність до ліберальної новизни” особливо проявляють “прийшли народи”. Тільки-но опинившись на новій для себе геопоселенській ойкумені, навіть за умов, що одразу ж потрапляють до статусу “небажаних етнічних і національних меншин”, ці “прийшли звідкись народи”, як правило, апріорі налаштовуються на “ліберально-оновленський лад”, особливо ж коли цього в них питають “хазяї обетованої землі” [18, 82–83]. Втім, як на нашу думку, — з обох боків це

відбувається до певної межі: наприклад, до тої пори, доки аборигени не починають ставитися до етноменшинських народів патерналістським “старшим братом”, “покровителем”, “учителем” тощо. Ця патер-фратерська манера спілкувальницького мислення і поведінки росіян у складі багатонародного СРСР і розвалила останнього зсередини. Згадаймо. Московська нігілістика стосовно “здирливого лібералізму прибалтів” наприкінці 80-х років XX ст. спонукала три країни Балтії до швидкого і скандального виходу із “братерської сім’ї СРСР”, а цілісна обструкціоністика на адресу “надто суверенних азійських вузькооких кооператорщиків” здетонувала нескінченну серію етнополітичних конфліктів уже в рамках “незалежної” (від кого?) Росії. Навіть за умов, що, як вважає Ю. В. Петухов, росіяни є “вселенськи чуйним першонародом нашої планети” [21, 10], він, його мисляча еліта не мали б проявляти назовні подібних антилібертинських прагнень по відношенню до інших, нехай і “менших” та “малих” народів...

Перший по-справжньому зразок благопозитивного етнолібералізму продемонстрували угорці Ф. Деак і Й. Йотвьош у 60–70-х роках XIX ст. та австрійці К. Реннер, О. Бауер у 90-х роках XIX ст. — на початку XX ст. Крайні “точки” хронологічного періоду вказують на те, що йдеться про рівно півстоліття існування дуальної Австро-Угорської монархії, — за оцінкою А. Дж. Тойнбі, — “найліберальнішого етнодержавного утворення в історії земних цивілізацій” [29, 308]. За різними підрахунками, Австро-Угорщині були піддані від 70 до 80 різностадійно зрілих народів-етносів. Геніальна простота і “зручність” теоретичних конструкцій зазначених видатних поліетнологів полягає в тому, що досліджувану нами концепцію вони базували на своєрідному квадраті “ліберальних орієнтирів”: (1) плюралістичний етнодержавний устрій країни — (2) гуманістичне право — (3) ліберальна державна етнополітика — (4) багатокладна ринкова економіка.

Проективні — горизонтальні, вертикальні та діагональні — спряжиння та кореляції вказаними вченими і практичними політиками “орієнтирних точок” наведеного квадрата спочатку спроектувало ідеальні моделі, потім “видало назовні”, меншою мірою, три всесвітньої значущості політолого-етнологічні “продукти”. *Перший* етноліберальний позитив: зразкова — у теоретичному сенсі і ліберальніша за суттю — *ліберально-гуманна концепція державної етнополітики у багатонародній країні* (нехай, і тимчасовій, і штучно скроєній).

Центральна позиція концепції: політична система “зверху” і соціальна система “знизу”, точніше: координовані зусилля інститутів обох систем усіх суцільних у країні народів-етносів всебічно стимулюють до саморозвитку на ліберально-самодіяльницьких засадах, і в “ланцюг самовідповідальнісних дій на перспективу” вивільнюється творча енергія всіх “місцевих людей”, — свої мови і культури, свої партії та організації, свої ресурси і продуктивні сили [1, 61–62].

Другий етноліберальний позитив: універсального значення — у теоретико-правовому сенсі та ліберальний за змістом — “Закон про рівноправ’я національностей” (1868 р.), у проєкті підготовлений у 1867–1868 рр. Ф. Деаком (ученим-етнологом, творцем Угорської ліберальної партії, міністром і віце-прем’єром австро-угорського уряду) та Й. Йотвьошем (політологом і правником, посадовцем-суддею, письменником і університетським професором) [31, т. 6, 30–53]. У модифікованих варіантах існує та діє й досі як в Угорщині, так і в Австрії. Основні політолого-етнологічні новації документа: а) усі суцільні в країні етнолюди апіорі — без винятків і застережень — визнаються абсолютно рівноправними і політиконаділеними громадянськими свободами; б) вперше у світі етнолюди країни поділено на чотири групи (“державствуючі”, пізніше — “титультні”; “етнічні меншини”; “національні меншини” та “етнічні групи”); в) відточена у політико-юридичному сенсі повага до “власно-етнічної атрибутики буття етноісторичних спільнот” (мова, культура, традиції, звичаї, менталітет, етика, специфіка партійно-політичної самоорганізації тощо); г) критерійно засадоване право різнорівневих етнолюдиностей на облаштування “у місцях компактного проживання” усемисливих форм автономій (державно-політичних, адміністративних, етноісторичних, територіальних та ін.), а для дисперсно розташованих — право етноперсональної автономії; д) застосування норм куріального та квотового галузей права до “ризикових етнолюдиських груп” тощо [33, 301–303].

Третій та ледь не найістотніший позитив — *генезування політолого-етнологічних засад теорії політичної нації*. З рядків кількох афористичних висловлювань (джерела яких наведено вище) відверто лунає найсучасніший етнополітичний лібералізм. Адже ж політична нація у багатонародній країні (1) “створюється свідомо активними та добірними громадянами Вітчизни, до якої б національності вони не належали” (Ф. Деак); (2) вона “єдинокраїнова, але складається з регіо-

нально-міжетнічних утворень” (Й. Йотвьош); (3) вона “поліетнічна, полілінгвістична та мультикультурна” (К. Реннер); (4) зрештою, це “політико-якісний, а не кількісно-демографічний феномен” (О. Бауер). Останні дві видатні постаті (які жили і діяли відповідно до 1938 і 1950 р.) слугують “містком транзиції” до наступної риси теоретичного змужніння досліджуваної концепції.

4. *Четверта* стадія етноліберальної концепції — найкоротша і припадає на період між двома світовими війнами. Політолого-етнологічною серцевиною проблеми стають *відносини між титульними націями і етнонацменшинами* в основних капіталістичних європейських країнах. Сама ж проблема отримала акценту на практичну реалізацію електоральних і культурно-релігійних прав етноменшинських народів (яких у той період називали — і понині виключно в Європі називають — “національними меншинами”).

На тлі “всезагальної демократизації політичного життя усіх верств етнонародних низів” в СРСР (А. В. Луначарський) навіть у середовищі фашистських державців з’являються “ліберальні етнодержавники”. Дехто з них, зазначав Леонард Хобхаус, визнавав необхідність надання прав меншинам не для політичного самовизначення, а лише “для забезпечення культурної рівноправності”. Він також вважав, що існує багато шляхів задоволення законних вимог національних меншин, однак “безперечно, що це не досягається лише наданням рівних прав голосу. Національна меншина не просто хоче одержати такі самі права, як інші групи, вона *хоче мати право на свій власний спосіб життя*” [34, 115].

Одним із виявів цього ліберального підходу стала “система захисту меншин”, що була створена під егідою Ліги Націй для різних європейських національних меншин і забезпечувала як універсальні індивідуальні права, так і певні, орієнтовані суто на якусь етноступу, права — права стосовно освіти, місцевого самоврядування й мови. Сталося так, що це питання наприкінці 30-х років було теоретично засадовано на достатньо професійному для того часу рівні, але Друга світова війна “вилучила” його із “документаційного портфеля” Ліги Націй і “передала” ООН.

5. Таким — екстремно-історіологічним — чином і досліджувана нами етноліберальна концепція “передавалася у спадок” Організації Об’єднаних Націй. Об’єктивно настала остання, *п’ята* стадія теоретичного “дооформлення” і реалізації нашої концепції. ООНівську міжнародну інституцію було створено лише в 1945 р., а до цього пи-

тання “руки дійшли” аж наприкінці 1948 р., та із суттєвими купюрами і редакціями було включено до контекстів “Загальної Декларації прав людини”.

У ній, окрім того, що поняття “політичний громадянин” взагалі відсутнє (що є солідним кроком назад порівняно із французькою “Декларацією...” 1789 р.), питання про права національних чи будь-яких інших меншин у прямій постановці взагалі не виокремлюється. Пропозиції щодо включення положення про меншини до тексту Декларації не були прийняті. Парадокс полягає в тому, що прийняття цього міжнародного акта було значною мірою зумовлено необхідністю забезпечити передусім *права осіб, які належать до національних меншин*, проте саме їх права і не знайшли безпосереднього відбиття в цьому історичному документі. Про права меншин у Декларації взагалі не згадується. Напевно, розробники її проекту дотримувалися тієї точки зору, що забезпечення прав окремої людини начебто має “автоматично” гарантувати права національно-етнічних меншин.

У теоретичному ж сенсі питання доходимо висновку: співвідношення прав окремої особи з колективними правами (і передусім правами національних меншин) не є і не може бути таким однолінійним і спрощеним. *Права етносоціальних спільнот*, безперечно, складають окрему групу прав, і їх співвідношення з правами людини є дуже складним. У контексті нашої ліберальної концепції мали б підкреслити: дотримання прав індивіда як окремої особи може бути досягнуто лише за умови одночасного забезпечення її основних соціально-політичних і культурних прав, інтересів, потреб і вподобань.

Історично склалося так, що на планеті проживає понад чотири тисячі народів-етносів, а країн (членів ООН) — всього майже двісті. Отже, усі країни, як правило, є багатонародними, і в них далеко не всі національно-етнічні спільноти мають свої держави чи автономні утворення, багато з них фактично становлять меншу частину населення відповідних країн, а тому юридично визнаються у статусі “національних меншин”. У ст. 2 “Загальної декларації прав людини” ООН зазначається: “Кожній людині належать усі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану” [23, 32]. Подібні ж положення містяться і в конституціях багатьох країн. Проте для вирішення проблем, пов’язаних з *особливос-*

тями політичного співіснування корінних (або титульних) націй і національних меншин, виявилось недостатнім простого закріплення принцип рівноправності, незалежно від будь-яких чинників, у “Загальній декларації прав людини”, у конституціях і поточному законодавстві окремих країн. На жаль, історія свідчить і про те, що на подібних “різночитаннях” проявляються антиліберальні намагання обмежити розвиток національних меншин, а інколи навіть спроби їх насильницької асиміляції. Повертаючись до *співвідношення прав окремої етнічної особи і прав етнонаціональних спільнот*, можна дійти висновку: у більшості випадків виявляється об’єктивна неможливість забезпечити права окремої людини, якщо національно-етнічна спільнота, до якої особа належить, перебуває у пригнобленому стані, зазнає дискримінації, утисків і поневірян.

Однак у суто політолого-етнологічному сенсі без перебільшення можна сказати, що “Загальна декларація прав людини” відкрила якісно нову сторінку в політичній історії людства. Вона узагальнила й закріпила найважливіші права людини. І хоча в ній не знайшли безпосереднього відбиття права етнонаціональних меншин, її внутрішня демократична спрямованість, основоположні засади сприяли створенню атмосфери поваги до цих меншин, толерантності у взаєминах представників різних національностей і (що є найважливішим) усвідомленню світовою спільнотою необхідності визнання окремих прав етнонаціональних меншин і практичної розробки їх правових моделей.

Декларація стала фундаментом і головним орієнтиром для розробки багатьох міжнародно-правових документів, які прямо чи опосередковано стосуються правового статусу національних меншин. Наприклад, у ст. 27 “Міжнародного пакту про громадянські та політичні права” зазначається, що “в тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено у праві спільно з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію й виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою” [23, 46]. Серед широкого загалу на територіях пострадянського простору побутує думка про начебто принизливий характер самої назви “національна меншина”. Але міжнародне співтовариство неодноразово зверталося до цього поняття, постійно поглиблюючи його зміст і покладаючи на держави щоразу більший обсяг обов’язків, які вони мають здійснювати сто-

совно національних меншин. У 1990 р. в Копенгагені відбулася чергова нарада “Конференції з людського виміру”, учасники якої погодилися, що “питання, які стосуються національних меншин, можуть бути належним чином вирішені лише в демократичних політичних рамках, що ґрунтуються на верховенстві закону в умовах функціонування незалежної судової влади” і що “повага осіб, які належать до національних меншин як частини загально визнаних прав людини, є істотним чинником миру, справедливості, стабільності й демократії в державах-учасниках” [23, 235–236]. Було визнано зобов’язання держав здійснювати заходи щодо захисту національних меншин, проводити консультації з їхніми організаціями й асоціаціями і приймати закони, необхідні для забезпечення захисту від будь-яких дій, що підбурюють до насилля й дискримінації на національному, расовому, етноетичному чи релігійному ґрунті.

До питання про ліберальні права національних меншин неодноразово зверталися й окремі країни і міжнародні організації. Комплекс етноліберальних ідей політико-правового змісту міцно злокалізувався на європейському континенті. Рада Європи також приділяє значну увагу проблемам забезпечення прав національних меншин. У “Віденській декларації” від 9 жовтня 1993 р. члени Ради Європи визнали, що головним для демократичної стабільності й безпеки нашого континенту є захист національних меншин. На Віденській “Конференції на найвищому рівні” глави держав та урядів країн — членів Ради Європи вирішили “підписатися під політичними і юридичними зобов’язаннями щодо захисту національних меншин у Європі і надати Комітетові Міністрів (ЄС) повноваження на розробку відповідних документів” [23, 129].

Сьогодні ці питання досить актуальні для етнічно неоднорідної України, та ще й в умовах нестабільної в ній політичної ситуації. Суто ж з теоретичного боку, у цьому закладено дві основоположні вимоги, які, на нашу думку, лежать в основі ліберального підходу до справи захисту прав меншини: 1) що індивідуальна свобода етнічної людини певним чином пов’язана з її належністю до своєї етнонаціональної групи; 2) права, орієнтовані на певну соціальну групу, можуть сприяти забезпеченню рівності між “меншістю” та “більшістю” у складі більш крупної спільноти, наприклад поліетнічної країни. Таким чином, на наших очах народжується (назвемо його умовно) *напівліберальний парадокс*: політолого-етнологіч-

на дилема “права етнічної особи — права етнічної меншини в багатонародній країні”, з точки зору теоретико-логічної, розв’язується легко і позитивістськи, а з точки зору практико-політичної, заходить... у праксеологічний глухий кут. Виявляється, що *істина-сутність* питання захована набагато глибше тої risks, до якої *ліберально-теоретичний розум* здатний “докопатись”. Приблизно так, як у поета І. М. Губермана: “Дорога к истине заказана не понимающим того, что суть не просто глубже разума, но пребывает вне возможностей его” [10, 127].

Над цим парадоксом ще всередині ХІХ ст. замислювався Дж. С. Мілль — “титан серед лібералів усіх народів і епох” (Й. Мандельштам). Швидше за все, саме тому він вважав, що у багатонародній країні вільні соціальні й політичні інститути “майже неможливі”. Чому? “Серед людей, позбавлених спільності поглядів та інтересів, особливо якщо вони читають і розмовляють різними мовами, не може існувати єдина громадська думка, необхідна для створення представницьких інститутів... [Це] загалом є необхідною умовою існування вільних інститутів, щоб межі урядів здебільше збігалися з межами територій національних груп” [17, 89].

На цьому “поліфонічному тлі” зрозумілі вагання, сумніви і марні пошуки авторів “Загальної декларації прав людини” 1948 р. і згаданих сучасних — 90-х років — міжнародних (переважно європейських інституцій) документів: сформульовану вище політолого-етнологічну дилему вирішено лише у позитивістськи-констатаційному сенсі, — мовляв, “так, вона реальна, і над нею слід думати і думати...”. Та ось вона постала і перед “помаранчевим” політикумом України, і “мільйон терзань” зник! “Ми, українці, є різними, — констатував В. А. Ющенко у Конгресі США 6 квітня 2005 р. — Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому — наша єдність і наша сила!” [30]. З огляду на це відсторонено віруючим залишається установка Писання: Блажен, хто вірує... А усім іншим, зокрема теоретичним і практичним працівникам політолого-етнологічної ниви, — з огляду на її “недорозорюваність”, — залишається тільки прагматична установка класика: “А нам — своє робити!...” Адже дійовий політико-етнічний лібералізм і пасивно-посибілістична “розслабленість” за принципом “laissez fair — laissez passer” не сумісні!

Література

1. Бауэр Отто. Национальный вопрос и социал-демократия: Пер. с нем. — М., 1999.
2. Варзар І. Історіологізм політолого-етнологічного мислення // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 516–517.
3. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994.
4. Варзар І. М. Державно-політичні погляди Дімітріє Кантеміра // Юрид. енцикл.: У 6 т. / Гол. ред. Ю. Шемшученко. — К., 2001. — Т. 3. — С. 35.
5. Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994.
6. Вольтер. Философские повести: Пер. с франц. — М., 1985.
7. Вольтер, Франсуа Мари Аруэ. Философские произведения: Пер. с франц. — М., 2005.
8. Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник / Отв. ред. Е. А. Васильев. — М., 1993.
9. Губер А. От переводчика // Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994. — С. 527.
10. Губерман И. Гарики предпоследние. — Екатеринбург, 2003.
11. Ермуратский В. Н. Общественно-политические взгляды Д. Кантемира. — Кишинев, 1956.
12. Звернення Президента України до Верховної Ради України // Уряд. кур'єр. — 2006. — 10 лют.
13. История XIX века / Под ред. Лависа и Рамбо: В 8 т. — М.; Л., 1938. — Т. 1.
14. История философии в СССР / Под ред. Т. Ойзермана: В 3 т. — М., 1968. — Т. 1.
15. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях. — Л.; К., 2003.
16. Мартенс Ф. Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 1.
17. Милль Дж. С. О свободе: Пер. с англ. — СПб., 1991.
18. Мишле Ж. Народ: Пер. с франц. — М., 1965.
19. Монтескье Ш. Избранные произведения: Пер. с франц. — М., 1955.
20. Мор Томас. Утопия // Утопический социализм: Хрестоматия / Под общ. ред. А. И. Володина. — М., 1982.
21. Петухов Ю. Д. Суперэтнос русов: от мутантов к богочеловеку. — М., 2007.
22. Плеханов Г. В. Сочинения: В 20 т. / Отв. ред. Д. Рязанов. — М.; Л., 1925. — Т. 21.
23. Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. — Вип. 21: Права меншин / За ред. М. Шульги. — К., 1998.
24. Прудон П.-Ж. Что такое собственность, Или исследование о принципе права и власти: Пер. с франц. — М., 1919.
25. Рассел Б. Практика и теория большевизма: Пер. с англ. — М., 1991.
26. Розвиток політико-правової думки в Україні XVI — першої половини XVIII ст. // Історія філософії України: Хрестоматія / Упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин. — К., 1993.
27. Субтельний О. Україна. Історія: Пер. з англ. — К., 1991.
28. Тимошенко В. І. Монтеск'є // Юрид. енцикл.: У 6 т. / Гол. ред. Ю. С. Шемшученко. — К., 2001. — Т. 3. — С. 768.
29. Тойнби А. Дж. Постигание истории: Пер. с англ. — М., 1991.
30. Україна — США: час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 року // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.
31. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К., 2003.
32. Шміт Е. Макіавеллі // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Пер. з нім. — К., 2002.
33. Ideologia generației romane de la 1848 din Transilvania. — București, 1968.
34. Hubhous L. T. Social Evolution and Political Theory. — N. Y., 1966.

Концепция этноменьшинского либерализма — как совокупности идей о социально-политических правах и свободах этнолюдовских меньшинств в составе многонациональных стран — выводится из контекстов теоретических доктрин большой группы мыслителей от начала XVI в. и до украинских этнолиберальных концептов суверенизационной эпохи рубежа XX и XXI в. Сама же концепция — как теоретический феномен — зиждется на триаде “либеральных сенсibilitий” Дж. С. Милля — Б. Рассела: “свободная человеческая личность” — “плюралистический многонациональный социум” — “либерально обустроенные этнолюдовские меньшинства”. Мера праксеологизации данной концепции в многонациональном социуме является показателем меры его демократической самообустроенности.

The conception of ethnominor's liberalism — as the unity of ideas about socially-political rights and freedoms of ethnohuman minorities in the structure of multiethnic countries — is concluded from theoretical doctrines' contexts of the big group of thinkers from the beginning of XVI century and till the Ukrainian ethno liberal conceptions of the independent times on the boundary of XX and XXI centuries. The conception itself — as theoretical phenomenon — is based on three ideas of J. S. Mill — B. Russell's “liberal sensibilities”: “free human being” — “plural multiethnic society” — “liberally fixed ethnohuman minorities”. The measure of investigation of this conception in the multiethnic society expresses the stage of its democratic regime.

Надійшла 12 червня 2007 р.

Г. В. ЗАГОРУЙ

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ КОНСТРУКТИ У ПОБУДОВІ ТА ЛОГІЦІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМ БАГАТОНАРОДНОЇ КРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 128–134

Центральною ідеєю статті є політолого-етнологічне облаштування дуалітету “політична система — соціальна система” у багатонародній країні. Виявлено специфіку етнопобудови політичної та соціальної систем у середньотиповій західноєвропейській країні (де всі народи-етноси одного національного рівня соціоцивілізаційної зрілості), з одного боку, і в сучасній Україні — з іншого (де живуть представники чотирьох соціоцивілізаційних стадій — родів, племен, народностей, націй). Окреслено логіку комплектації політичної і соціальної систем у середньомодельній багатонародній країні з урахуванням потенціалу не лише титульного народу-етносу, а й етноменшинських родів.

У суспільстві будь-якої міри структурованості політична система буває двох змістовних рівнів: у вузькому сенсі — це сукупність державно-політичних і політико-громадських структур, які урядовують суспільством, у широкому — сукупність усіх політичних і соціальних, “неформальних” інститутів і структур, які реально регулюють політичне життя суспільства. З давніх-давен прийнято ототожнювати “політичну систему у широкому сенсі” — як “політичну організацію суспільства” і “соціальну систему” [1; 7, 3–4; 10, 19–21; 11; 13, 11–12]. Ми цього “змішування” сутностей не припускаємось, бо усвідомлюємо, що в такому разі “розмазуються” грані ще одної трійки феноменів: “громадянське суспільство”, “єдинокраїнова політична нація” та “система місцево-регіонального самоврядування”. Ми будемо розмірковувати лише у рамках дуалітету “політична система — соціальна система”.

Обидва понятійні зрізи політичної системи мають свою специфіку структурування та функціонування в рамках двох типів країн — моноетнічних (однародних) і поліетнічних (багатонародних). Сучасна Україна — серед останніх. Але й її політична та соціальна системи мають ту ж структуру і ті ж закономірності життєдіяльності,

які апробовані в усьому етноплуралістичному світі. Спробуємо тут виявити специфіку функціонування політичної та соціальної систем — у вузькому та широкому сенсі — в багатонародному суспільстві.

Маємо попередньо акцентуватися на наступному. В конкретній країні політична система є феноменом дещо вужчим, аніж феномен соціальної системи. Остання є сукупністю “неполітичних”, громадських елементів — складових даного соціуму: культурницькі і релігійно-етичні утворення, етносоціальні та родинні структури, “неписані” системи знаково-традиційного спілкування людей, суто місцеві синтези звичаєвого і державою “нав’язаного” політичного права у побуті людей та ін. Перший же момент специфіки політичного життя багатонародного суспільства полягає у тому, що кожний етноменшинський народ має “власну” і “місцеву” соціальну систему, а тому, природно, вимагає від легітимних політичних властей “центру” прийняти до складу політичної системи країни свої інституції, структурні елементи, бодай кількох живих своїх репрезентантів. Неважко тут здогадатися, що б сталося у разі негативної на це реакції центру: “локальні кризові явища”, “етновихрові ситуації” — це лише най-

нижча ціна подібної етнополітичної підсліпуватості властей.

У зв'язку із викладеним вважаємо, що саме у багатонародному суспільстві найчіткіше проявляється *закономірність взаємодії соціальної та політичної систем* у вузькому сенсі обох понять. Щодо цього Т. Парсонс зазначав, що в суспільстві, яке стало розвивається, “структура політичної системи являє собою “анатомію” соціальної системи, а її функції — це її “фізіологія” [12, 214–216]. Різні політичні і соціальні системи відрізняються одна від одної передусім наявністю чи відсутністю в них тих чи інших інститутів, характером цих інститутів і конфігураціями їх взаємодії, структурними взаємовідносинами самих систем і виконуваними ними функціями в аплікаціях до життєдіяльнісних заходів трьох (основних) дубль-агентних суб’єктів, які структурують обидві системи; 1) людини/політичного громадянина; 2) соціальної групи/політичної партії; 3) народу-населення/народу-етносу.

Ми схилиємось до думки, що в контекстних структурах обох систем координуючі — часом “човникові” та “зв’язківські” — ролі відіграють політичні партії і пов’язані з ними соціогромадські організації та об’єднання, союзи і “комітети політичної дії”, неформальні інститути і механізми, “центри” прийняття та реалізації політичних рішень. У багатонародному суспільстві до них долучаються соціально-політичні інституції етноісторичного гатунку — етнополітичні партії, етнокультурні асоціації, етнорелігійні утворення та ін. Вони й визначають тонус життєдіяльності всієї “фізіології” того багатонародного соціуму.

У такому багатонародному суспільстві, як Україна, де (за підсумками Всеукраїнського перепису населення від грудня 2001 р.) проживають представники 136 народів світу, закономірність ніким не “врегульованої” взаємодії соціальної та політичної систем мусить проявлятися в особливих формах і ситуативних колізіях. Чому? Здебільше тому, що українське суспільство складається з народів-етносів не одного-єдиного соціально-цивілізаційного рівня (як скажемо, у Свазіленді: усі народи — родового рівня; в Нігерії — усі народи племінного рівня; в Індії — усі народи народовського рівня, або ж у країнах Західної Європи — усі народи національного рівня). У нашій країні є представники всього сучасного людства — представники стадії роду (наприклад, цигани-келдерарії Буджаку), племінної стадії (наприклад, ассірійці Чернігівської області), на-

родовської стадії (наприклад, гагаузи Буджаку і кримські татари), а також трьох-чотирьох десятків розвинених націй світу.

З кінця 90-х років досить часто доводиться чути тезу про “цілісну українізацію України”, нерідко — й про необхідність “етнокоренізації не-українських громадян”. Маємо відверто констатувати: якщо мається на увазі політолого-етнологічний бік питання — етнометисизацію усіх жителів “під українця”, — це завдання, на думку Гаспара Біро (угорського професора-етнолога і віце-президента Консультативного комітету “Рамкової Конвенції із захисту нацменшин Європи”), “просто політично реакційне” [6]; якщо ж ідеться про “суто українську етнопатріотизацію” і соціальної, і політичної систем то нездійсненність цього завдання наочно продемонстрували: а) “депомаранчезація ідеалів Майдану”; б) перлюстрація системи державної служби; в) пертурбації навколо зміни форми політичного правління країною; г) “коаліціоністика” в парламенті та в системі депутатських рад усіх рівнів та ін. Виявилось, що ця політолого-етнологічна “заковика” має не лише внутрішньокраїновий, а й зовнішньополітичний аспекти. Як засвідчують американський та український дослідники — І. Валлерстайн та І. М. Варзар, — саме з огляду на цю “нерівнохвилясту” етнополітизму об’єднана Європа так “непрогнозовано” й ставиться до України: її то приймають, то не приймають у члени ЄС; Україна для ЄС є то розпливчастим, “майже” асоційованим членом, то лише “надійним сусідом” [4; 5].

Соціогуманітарні науки ще не визначилися з ініціативною пріоритетністю у дуалітеті “політична система — соціальна система”: яка з них та чому виступає то “провідною”, то “підведомою”? Бо ж на рівні здорового глузду ясно, що суспільство із сильною політичною системою і слабкою соціальною системою — то є тоталітарний соціум, а суспільство із протилежною ситуацією є демократичним соціумом. Але виявляється, що розвинені країни Заходу побудовані не за такою “простою моделлю”... В одній з праць 50-х років (The Social System, 1957) Т. Парсонс зазначав, що все залежить від типу побудови суспільства, а в його (типу) контексті — від “міцності усіх чотирьох точок демократичного квадрата”, встановленого в країні після “переможної демократичної революції”. Квадрат той виглядав таким чином: 1) викремленість правової системи від релігійної; 2) сформованість професійної адміністративної бюрократії; 3) дійова ринкова економіка; 4) плюралістична виборча система [14].

Природно, ми вправі “запитати в ефір”: А з нами як бути? Скільки революцій пережили, — і всі “демократичні”. До “ринку перейшли”. Всі моделі виборчої системи випробували. Професійну бюрократію виробили, кожний уряд і кожне парламентське скликання — “суцільні професіонали”. І що маємо?..

У першому корелятивному ж підході з’ясувалося “незбігання” нашої ситуації із концепцією Т. Парсонса за двома пунктами: 1) він мав на увазі модель класично розвиненої західної країни, яка свого часу пережила промислову революцію та релігійно-етичну реформацію (Англія, Німеччина, Франція, Італія, Швеція та ін.); 2) у “моделійованій країні” американським класиком цілком ігнорувався поліетнічний/моноетнічний склад населення. У подібній “абстрактно взятій розвиненій західній країні класичної демократії” диктат соціальної системи над політичною системою — само собою зрозуміла річ. У ній, зазначав знааний політолог і політик США, екс-спікер палати представників Конгресу Томас О’Нілл-Молодший, “будь-яка політика — це місцева соціальна політика” [16, 197].

Поліетнікумс — ось “секрет” нашої ситуації. Це слово ми беремо в умовні лапки тому, що для вищого, правлячого політикуму це не було секретом ще всередині 90-х років XX ст. Так, виступаючи 15 лютого 1995 р. на кущовій нараді у Львові, екс-президент Л. Д. Кучма сформулював свій “застережливий квадрат”: сьогочасна Україна є “сумою” різнорівнево розвинених регіонів за чотирма ознаками: а) економічною, б) політичною, в) етнічною і г) релігійною, а тому “загроза розлому України на частки є реальною”. Цьому можна запобігти певною мірою “диференціацією внутрішньої політики, особливо її гуманітарної частини”, та й взагалі, “вирішення проблеми — в об’єктивному врахуванні в державній політиці сучасних реалій України...” [8, 66]. Ось вона, наша “місцева соціальна політика”...

Однаке із наступних установок усіх концепцій переважної більшості областей державної політики — особливо ж після прийняття Конституції (червень 1996 р.) — етнічна компонента цілком зникла. Ми знову стали... європарсонсистами”. Втім, у науці цьому “редукціонізму” не всі дослідники піддалися. Один з них, І. М. Варзар, з того часу став акцентуватися на “етнізації” ст. 5 Конституції, яка проголошує народ “джерелом політичної влади” в країні та “носієм політичного суверенітету” країни. Уся справа в тому, часто підкреслює він, що нам потрібно: а) розібратися

у диференціації “народ-населення” і “народ-етнос” (народ як етноісторична спільність); б) збагнути реалію: етноменшинський народ також є суб’єктом політики, а зрозумівши це, в) узятися за ретельну комплектацію всіх інституцій і політичної, і соціальної систем представниками усіх суцільних у країні народів-етносів.

Йдучи вже чітко прокладеною стежкою, ми наполягаємо на тому, що у русі від “локального етносоціуму” до всекраїнових “висот” політичної і соціальної систем, і навпаки, у цьому не врядуваному ніким процесі є певна своя логіка. Наразі вважаємо, що починати той логіко-системний рух слід не “зверху”, а “знизу”, і по команді “треба!” тут нічого штучного та прискореного не споможеться ніхто.

Вважаємо, що Україні тут є навіть чим похвалитися. Адже “на самий політикумний верх піднялися” цілі плеяди “іноукраїнців”. У нас тут є у чомусь унікальний досвід: за неповне суверенне 16-ліття уряди очолювали, окрім титульних українців, росіяни (В. Фокін, В. Янукович), молдаване (А. Кінах, віце-прем’єр С. Тігіпко), євреї (Ю. Звягільський), бурят (Ю. Єхануров) і амбінаціоналка Ю. В. Тимошенко (батько — вірменин, мати — єврейка, сама ж Юлія Володимирівна атестує себе то як “руськомовна українка”, то як “україномовна росіянка”). Скільки “іноукраїнців” серед міністрів, депутатів і суддів, — важко й підрахувати. Це солідна заслуга етнокомпоненти соціальної системи перед політичною системою.

Якщо у проекції “знизу — вверху” етноелементи рухаються стихійно та “зумисним цілепокладанням”, то логіка етнокомплектації осередків та інституцій низової соціальної системи нам не досить ясна, — у нас тут малувато і досвіду, і теоретичного доробку. Щодо цього ми міркуємо собі таким чином: у регіонах, де більш-менш компактно проживають, скажімо, караїми, ассирійці, гагаузи, греки та ін., їхніх елітних представників слід свідомісним чином (напевно, найчастіше — на засадах куріального та квотового галузей права) орієнтувати до входження в усі структури органів місцевої державної влади та місцево-регіонального самоврядування, стимулюючи цим змужніння політичної свідомості місцевих етносоціумів і “культивуєючи” в них прагнення рухатися в політичному житті свідомо обраним шляхом.

Ми тут для акцентування вашої уваги взяли чотирьох представників не-українських етноменшинських народів — та ще й представників чотирьох різних соціоцивілізаційних стадій зрілості

(караїми — представники роду, ассірійці — племені, гагаузи — народності, греки — нації) — для ілюстрації думки: ніколи і нікого в людській історії не можна “ощасливити іззовні”, та ще й при повній пасивності “ощасливленого інородця”. Тільки у самостійному русі та боротьбі люди і народи мужніють і міцніють у констатації того, що навкруги — “Наша влада! Це — рідна країна, а в ній — моя держава! Це — моя політика! У даному соціумі — ми поважні люди, а я — самодостатня особа!” [3, 45–50].

Природно, може постати запитання: а як до всього цього може поставитися центральна політична влада, яка здебільшого є репрезентацією титульного, “державствуючого” народу-етносу? Тільки конструктивна толеранція і перманентна готовність до консенсусної взаємодії з усіма народами-співвітчизниками. І ще — не допустити ані якогось прагнення насильницького “уніфікування” етнополітичного життя останніх, ані навіть глибоко прихованих намагань волюнтарно “інкадрувати” їх в усі структури та моделі соціокультурного життя, ані якихось прагнень “ліквідувати” всі “чужинські” соціальні інституції, звичаї, традиції та ін.

Про це доводиться нагадувати тому, що ще років 12 — 15 тому романтичні етнополітики вже робили спроби “остаточно українізувати інородців” — прагнули, наприклад, ліквідувати “болгарську коло-задругу”, “угорський комітат”, “німецький фольксрат”, “циганську магалу”, або ж... ідентифікувати ці “не-українізми” з буковинським віче чи слобожанськими “народними колгоспними зборами”... Це важливий соціоісторичний урок і аспект обговорюваної проблеми. “Якщо хтось відрізняється чимось від іншого, якщо інший не входить до нашого “ми”, то це не означає чогось негативного, а тим більш — ворожого, — зазначає М. О. Шульга. — Навпаки, відмінності повинні сприйматися людиною як заклик до того, щоб зрозуміти, чим же інший відрізняється від мене, і чому у мене немає того, що є у нього, спонукаючи задуматись, добре чи погано те, що інший відрізняється від мене” [17]. Це переважно політолого-етнологічна та культурологічна сторони проблеми.

Досі ми говорили здебільше про одну “компактну” групу іноукраїнських народів-етносів, які “дісталися у спадок” від радянського минулого. Маємо лише “краєчком” торкнутися одного нового — і просто: незвичного! — явища, що “якось межує” з політолого-етнологічною проблематикою. Йдеться про “влиття” до лав всеукраїнського на-

селенського масиву дедалі нових і нових етнорепрезентацій — азійських, близькосхідних, африканських, латиноамериканських та інших народів із принципово інших етнокультурних ареалів. Явище це — “комплексне”: тут і флуктуації феномена “нової хвилі переселення східних народів”, і показник темпів глобалізації економіко-культурного життя планети, і виразник інформаційно-культурної ентропії людства. Як наслідок, у великих містах, особливо у наукових і портових центрах, з’являються “кольорові” будинки і квартали, етнозмішані шлюбно-сімейні союзи, нежартівливі етнорасові синтези на кшталт “савараби”, “україзійці”, “афроукраїнці” та ін.

Попередньо зауважимо: найдивніше полягає у тому, що багатьох з цих “не-наших” не потрібно “примушувати” до етнокультурної інкадрації в релії українського соціуму (мова, норми публічної поведінки, канони спілкування з “представниками владних інстанцій” та ін.), — вони апріорі “на все згодні”. Цим самим вони, як правило, подають “символічну заявку” на толерантне входження до структур і осередків усіх мислимих соціальних інституцій в суспільних низах “приймаючої країни”. Часто й попри якихось “вимог” з боку “інстанцій” (інститутів політсистеми, державних органів, владних структур та ін.) вони добровільно погоджуються на “дозволені межі застосування” на новому для себе життєдіяльнісному терені правил поведінки з контексту своїх, етновітчизняних правових норм і етичних канонів.

Подаємо короткий виклад осмисленого нами матеріалу про два однорідних казуси, що мали місце навесні 2004 р. у двох віддалених одне від одного великих міст (відповідно промислового і портового). З етичних міркувань матеріал не документовано... У двох школах цих двох міст взяли по дві учнівські групи: слов’яни і в’єтнамці, слов’яни і корейці. Перед переведенням учнів до лав “середньої школи” освітянські інстанції розпорядилися про проведення контрольно-конкурсних робіт на тему: “Рідна мова — українська”. Закодовані (без імен) роботи учнів передали для визначення оцінки незалежним фаховим учителям-словесникам і журналістам із сусідніх міст. Висновок аксіологів конкурсу виявився приголомшуючий: понад 50 % переможців — іноземні школярі (тобто на предмет знання сучасної української літературної мови перемогли не аборигенні учні, а “чужинецькі”); водночас у роботах слов’янських школярів рясніли граматичні помилки, жакхлива каліграфія, фактичні огріхи, у кількох роботах траплявся й такий анальфабе-

тизм, як ототожнення двох Шевченків — поета-класика й сучасного футболіста...

Перший же момент після оголошення у “вузькому колі” підсумків можна охарактеризувати рядком із відомої пісеньки І. Різника: “Ах, какой же был скандал!..” Зацікавлені вчителі та арбітри миттєво поділилися на дві фаланги — на “патріотів” та “інтернаціоналістів”. Все скидалося на те, що оцінку етносоціальної ситуації мав дати “хтось збоку, а ще краще, — зверху...” Але хтось порадив до міністерства та інших центральних інстанцій не апелювати, натомість “опустити очі долу”, на адресу структур місцевої соціальної системи. Вибір виявився правильним. У справу конструктивно втрутилися представники місцевої депутатської ради, батьківських рад обох шкіл, якісь “незалежні фахові комісії”, низові осередки відповідних етнокультурних товариств та ін. Саме ці “низові соціальні активісти” й виявилися найбільш здоровою формацією людей інтеретнічної налаштованості.

Як і в інших подібних конфліктних ситуаціях, настала й друга фаза “розбору польотів”. Хтось поцікавився у батьків тих іноземних школярів: мовляв, як же їм вдається так виховувати своїх дітей?.. Виявилося, що у цій справі, як і в усьому на Сході, — за корейською приказкою, — спрацьовує логіка самоскладання капуст: крок за кроком, листочок за листочком. Тобто й тут є свої фази, підфази і передфази... Батьки тих дітей розповіли таке:

1) опинившись в Україні, “де багато роботи і багато непрацюючих”, одразу ж взяли правильний *орієнтир на місцеву соціальну систему* “місяця тимчасового перебування”, після цього — до місцевих державних властей та чільників центральних властей у цій місцевості. Мета — отримання первинної консультації з усіх життєвих питань: житло, праця, соціально-політичні вимоги до новоприбулих, умови навчання дітей;

2) дома був проведений детальний інструктаж своїх чад і домочадців про *умови перебування у країні та суто у конкретній її місцевості*, про мовну ситуацію та специфіку спілкування з місцевими людьми, зрештою, про неодмінні умови та вимоги навчально-виховної системи країни та суто цієї місцевості;

3) після кількох “адаптаційних місяців” перебування в країні — перші переорієнтації та уточнення ближньої перспективи: рідну мову не забувати, а у двох-трьох іноземних мовах постійно і настійно вдосконалюватися, для чого всім “ходячим” членам сім’ї ходити у недільні та

вечірні школи і репетиторські групи... “У нас, на Сході, усе життя — в сім’ї, а сімейне життя — це праця, побут і навчання”, — підсумовував старий в’єтнамець.

Як кого, а мене в цих колізіях підкупує постійний та настійний акцент: усі свої життєві справи люди роблять у первинних осередках інститутів місцевої соціальної системи. Тут же перебувають й арбітри будь-якої життєвої справи. Звідти бере початок і “велика політика”, тут народжуються політичні партії — із мікрогруп елітних “левів” і “лисиць” В. Парето. Тут народжується “сильна та благородна влада уряду”. “Сам характер спільноти, який спонукає громадян вимагати для себе сильного уряду, зменшує ймовірність того, що будь-який уряд буде сильним без сильної низової соціальної системи...” [9, 140]. Ясніше, напевно, не скажеш. Цю оцінку ми схильні відносити не лише до “місцевих громадян взагалі”, а й до “місцевих етнічних громад взагалі”, зокрема й до етночужинських громад у конкретному локусі їхнього — тимчасового чи постійного — буття.

Є в нашій проблемі й “відносно чистий” міжнародно-правовий аспект. Україна здавна — практично з перших суверенних кроків — прагне влитися в євроатлантичне лоно (ЄС, НАТО, СОТ та ін.). Але те лоно вже давно живе у зовсім інших політико-правових вимірах і етнодержавознавчих координатах обговорюваної проблеми. Нагадаємо собі деякі ази. У західноєвропейських країнах усі не-титульні народи-етноси перебувають на національній соціоцивілізаційній стадії зрілості. Для прикладу: це ті ж цигани в Іспанії та Угорщині, алжирці та гаїтянці у Франції, індуси і зімбабвійці у Великобританії або ж сорби і лужичі в Німеччині — усі ці народи-етноси там є розвиненими націями, а не напівварварськими родами і племенами. У протилежному разі вони аж ніяк не могли коли-небудь бути інкадрованими у відповідні розвинені у політико-культурному сенсі національні соціуми.

Саме у зв’язку з цим усі не-титульні народи Західної Європи у 70-х роках ХХ ст. було названо “національними”, а не “етнічними” меншинами. Про нас тридцять років тому Західна Європа ще й уві сні не відала, — Україна тоді ще була для них лише географічним поняттям. Але вже на початку 90-х років візія значно змінилася, і нам імперативно запропонували “ідентифікувати з Європою” своє внутрішнє законодавство щодо етносоціополітичного життя, навіть не здогадуючись про те, що у нас — зовсім інша, ніж на Заході, етносоціальна ситуація. Та й наші романтичні

політики початку 90-х років адекватно істині не відали про ту ситуацію ані на Заході, ані у себе вдома. А тому вони без вагань — та, без сумніву, штучним чином, — волюнтаристськи віднесли всі наші меншини до категорії “національні меншини”. Слідом за цим “етногносеологізмом” романтики поспіхом стали приймати один за одним політико-правові акти: “Декларація прав національностей України” (1 листопада 1991 р.), Закон “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.), “Декларація про національну єдність, захист прав та інтересів німців Криму” (9 листопада 1996 р.), Закон “Про громадянство України” (16 квітня 1997 р.) та ін. І все це — “під Європу”, а не “під реальну Україну”.

Тим часом міжнародні організації стали адресувати нам усе дедалі зростаючу масу політико-правових актів суто про життєбуття одних... національних меншин. Лише на початку ХХІ ст. верховний комісар ЄС у справах європейських нацменшин Макс ван дер Стул “наштовхнувся” на нашу адекватну реальність: він визнав, що, як виявляється, в Україні соціальна система дворівнева, — один ярус — це а) “народні низи” титульних українців плюс етноменшини, яких він відніс до “відносно низького національного рівня зрілості”, і другий ярус — б) середній і верхні “класи” українців плюс по-європейськи розвинені національні меншини (німці, греки, поляки, литовці, угорці та ін.), — це й виявилася, на його думку, “цілком європейська Україна”. Ось саме тоді, як зазначалося у ЗМІ, М. ван дер Стул і вигукнув: поки що “відкладіть на потім” міжнародні документи про нацменшини, для України поки що на часі Женевська “Конвенція про племенні народи та народи кочового способу життя” (1978 р., друга редакція 2001 р.) [2]. Схоже на те, що з отих каверзових тенет “нетрадиційного для Європи” співвідношення соціальної і політичної систем Україна ще не скоро вирветься.

Залишається додати ледь не найсуттєвіший теоретичний аспект обговорюваної проблеми. Загальносвітовою закономірністю є поступова політична соціалізація усіх мислимих соціальних та етноісторичних суб’єктів. Суто в аплікації до етноісторичних спільностей ця закономірність висуває центральну свою вимогу: всі вони мають політично осуб’єктивуватися через висунення зі свого середовища (соціуму): а) інтелектуально просунутих і політично активних елітних груп “місцевих людей”; б) етнокультурні утворення; в) етнополітичні партії; г) кадрові групи елітних “левів” і “лисиць” (за В. Парето) до складу все-

країнової політичної нації; д) через домагання у центральних політичних властей відповідного рівня автономії регіонально-місцевого соціально-політичного життя.

Лише подібним чином “зростаючи над собою”, етноменшинські народи створюють “у себе і для себе” аутентичну соціальну систему та органічно “вписують” її у загальноукраїнову соціальну систему, над якою підноситься загальноукраїнова ж політична система. Остання ж, структуруючись, колись стає поліетнічно ієрархізованою системою. Сьогоднішня багатонародна Україна — лише на шляху до подібної двоповерхової цілісності. Але й те добре, що вона вже сьогодні — плюралістична цілість. “Ми, українці, є різними, — зазначає Президент В. А. Ющенко. — Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою” [15]. Звідки й випливає певною мірою оптимістичний висновок: хочеться вірити у те, що багатонародна країна рухається у правильному напрямку.

Література

1. Брюховецький В. Владу беруть силою, а утримують мудрістю // День. — 2005. — 21 січ.
2. Бутко О. Європа не журить, а дивується... // Високий замок (Львів). — 2001. — 12 листоп.
3. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003.
4. Варзарь И. Размышления на обочине тернистого пути Украины и Молдовы к евроатлантическим рубежам // Черноморська безпека. — 2005. — № 2. — С. 74–77.
5. Власова О. Результат, обратный желаемому. Беседа с Иммануилом Валлерстайном // Эксперт — Украина. Укр. деловой журн. — 2005. — № 19, 23–29 мая. — С. 78.
6. Волошина Г. Потрібна реформа людини // Голос України. — 2004. — 28 квіт.
7. Дербишайр Дж. Д., Дербишайр Я. Политические системы мира: В 2 т.: Пер. с англ. — М., 2004. — Т. 1.
8. Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи (1994–2000). — К., 2000.
9. Патнам Д. Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії: Пер. з англ. — К., 2001.
10. Политическая система. Вопросы демократии и самоуправления / Редкол. Е. А. Лукашева и др. — М., 1988.
11. Политическая система общества // Политология: Энцикл. слов. / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993. — С. 273–277.
12. Политология (основной курс): Учебник / Под ред. А. С. Панарина. — М., 2005.

13. Розова Т. В., Барков В. Ю. Специфика становления гражданского общества в Украине. — Одесса, 2003.

14. Седов Л. А. Парсонс Толкотт // Современная западная социология: Слов. / Рук. Ю. Н. Давыдов. — М., 1990. — С.259.

15. Україна — США: Час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднано-

му засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 р. // Уряд. кур'єр. — 2005. — 8 квіт.

16. Хейвуд Э. Политология: Учебник: Пер. с англ. — М., 2005.

17. Шульга М. Міжнародний досвід захисту прав національних меншин // Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. — Вип. 21: Права меншин. — К., 1998. — С. 11.

Центральная идея статьи — политолого-этнологическое обустройство дуализма “политическая система — социальная система” в многонародной стране. Выяснена специфика этноструктуры политической и социальной систем в среднетипической западноевропейской стране (где все народы-этноты однонационального уровня социоцивилизационной зрелости), с одной стороны, и современной Украины — с другой (где живут представители четырех социоцивилизационных стадий — родов, племен, народностей, наций). Очерчена логика комплектации политической и социальной систем в среднемодельной многонародной стране с учетом потенциала не только титульного народа-этноты, но и этноменьшинских народов.

The main idea of the article is the politologically-people strengthening of the dualism “political system-social system” in the multi-peoples country. The ethnic structure specific of the political and social systems in the middling west-european country (where all the peoples-ethnics are on the one national level of the sociocivilizational maturity) is found, on the one hand, and modern Ukraine — on the another hand (where the representatives of four sociocivilizational stages live, — the dntis, tribes, peoples, nations). The complementation logic of the political and social systems is outlined in the averagemodel multi peoples country considering the potential not only the major nation-ethnic, but also including the minor nations.

Надійшла 22 травня 2007 р.

О. М. КОЗЛОВА

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ГЕНЕРУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ НАРОДНОГО МЕНТАЛІТЕТУ У ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІЙ ПРИЗМІ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 135–143

Досліджується “народ” як подвійносенсовий феномен: як населення країни та як етноісторична спільність. Народний менталітет (ментальність) розглядається в єдності трьох своїх етносоціальних начал: історичної пам’яті народу; набутого ним соціального досвіду; виробленої ним суспільної свідомості. Специфіку формування “сучасної української ментальності” відкрystalізовано історіологічним методом із арсеналу науки політичної етнології. Найефективнішими є дві його інтенції: виявлення конкретних “звизів” вітчизняного етнополітичного менталітету на тлі та у предметному зв’язку із загальноєвропейською політичною історією Нового та Новітнього часів.

За останні півтори століття дослідження ментального феномена пережило три творчі хвилі, між якими існує чомусь період тривалістю приблизно у 60 років: 1) 50–60-ті роки XIX ст. (американець Р. Емерсон, який у 1856 р. у книзі “Представники людства” вводить до обігу поняття “народна ментальність”, а також французькі Ж. Мішле та О. Конт, австрієць Л. фон Штайн, угорці Ф. Деак і Й. Йотвьош та росіянин Ф. Ф. Мартенс); 2) 20–30-ті роки XX ст. (французькі Л. Леві-Брюль, М. Блок і Л. Февр); 3) з початку 90-х років XX ст. і понині (британець Е. Сміт, француз М. Феро, білорус А. Я. Гуревич, росіяни Р. Абдулатіпов і Р. М. Перін і значна група українських учених, яких у подальшому контекстуально назвемо і процитуємо). Навіть прелімінарний аналіз виявляє таке: представники перших двох творчих хвиль розробили “фактурну структуру” феномена народної ментальності (історична пам’ять народів, акцентика їх соціального досвіду, специфіка самосвідомості та ін.) та визначили основні факторні рушії “ментальної динаміки свідомісної історії народів” (Ж. Мішле). Наші ж сучасники (представники творчої хвилі з 90-х років XX ст.) сконцентрувалися переважно на логіці та специфіці взаємона-

пластування різносенсових елементів у структурі менталітету різних — давніх і сучасних — народів.

Однак тут є два “але...”: 1) представники першої творчої хвилі (за винятком Ф. Деака та Й. Йотвьоша) говорили переважно про “народонаселенський менталітет”, навіть про “ментальність окремих суспільств”, поділяючи останні на “доісторичні” (“примітивні”) та “цивілізовані” (“сучасні”) [21, 19–24; 24, 18–21; 35]; 2) про суто “етноісторичний менталітет” (тобто про ментальність народів-етносів чи народів як етноісторичних спільностей) вперше висловились угорці Ф. Деак та Й. Йотвьош у 1867–1868 рр. у процесі теоретичного обґрунтування відомої “Угоди про об’єднання” Австрії та Угорщини рамками дуальної монархії (1867 р.), а також підготовки проекту першого у світі “Закону про рівноправ’я національностей”, легітимованого 23 листопада 1868 р. [16, 246–249]. До речі, і теж уперше у світі, у тому ж політолого-етнологічному контексті було відкрystalізовано відмінність між “етноісторичною нацією” та “єдинокраїноювою політичною нацією”. До останньої згадані вчені відносили “всіх політичних громадян батьківщини, до якої б національності вони не належали” [16, 247]. Цим і був

покладений початок дослідженню суто “етноментального зрізу” політолого-етнологічної проблематики сучасності.

Для нас та “сучасність” настала на початку 90-х років ХХ ст. І одразу ж — “шквалом”: тільки у період з 1993 по 1996 р. було опубліковано понад два десятки різноформатних досліджень, у тому числі монографії І. М. Варзаря (1994 р.) і Ю. І. Римаренка (1995 р.) [8; 28], в яких феномен менталітету дістав потрібну етнічно забарвлену аксіологію.

По-перше, український народ-етнос доволі об’ємно і барвисто був “висвітлений” у фолькментальній призмі та у досить реалістичних образах показаний самостійним творцем свого майже тисячолітнього соціального досвіду [3; 4; 27; 32]. Коли ж справа дійшла до конкретних “звивів” української політичної історії, деякі автори (виходячи з етичних міркувань жодних конкретних імен тут не назвемо) неначе навмисне вчинили за ментес-аксіологією А. де Сен-Симона, — вони “ставили собі за головне завдання високо цінувати якості своїх співвітчизників і принижувати їх у своїх суперників” [31].

По-друге, в рамках того ж таки творчого процесу першої половини 90-х років інша група дослідників (фактично на чолі з Ю. І. Римаренком) замислилася над радше праксеологічною, аніж теоретико-історіологічною проблемою відкрystalізації рис позитивного етноменталітету українства і спрямування його на вирішення поточних та найближчих перспективних соціумо- і державотворчих завдань. Мало-помалу зусилля синтезувалися у не досить і понині предметно чіткий, але все ж окремішний дослідницький напрям — *етнодержавознавство* [1; 17; 29].

Однак одна політолого-етнологічна “прогалина” спостерігалася у представників обох груп українських “соціоменталістів” початку 90-х років (назвемо їх так умовно): майже усім їм Україна уявлялася “переважно одноетнічною”, або ж “країною з незначним чужинецьким етнодомішком”. Усепереч логіці видатного документа того часу — “Декларації прав національностей України” від 1 листопада 1991 р. — у працях “соціоменталістів” про не-українські народи-етноси (а їх понад сто, що й досі складають ледь не одну третину населення!) говорилося якось “між іншим”, — фактично ж як про таких етноісторичних спільностей, яким “не обов’язково” мати своєї місії на Землі, свого менталітету та власної ролі в політичній історії нової України. Словом, для соціогуманітарних наук того часу не-українські

етноменшинські народи не були ані дослідницьким предметом, ані бодай “суміжним” об’єктом пізнавальної уваги.

Занепокоєння викликав і загальний тон мислительської обстановки “низового” пострадянського суспільства: усі плутали (почасти й досі плутають) поняття “народ” і “нація”, “державні кордони” й “етнічні кордони”; правилом було перехресне вживання квазі-близьких понять “національна держава” — “нація-держава”, “народи” і “племена”, “національність” і “народність”, “громадяни країни” і “жителі держави” та ін. А у “верхах” взагалі запанувала політолого-кратологічна дистрофія: правлячі політичні романтики “у повсякденній етнополітичній практиці керувалися утопічною установкою на “прискорене воцаріння у суспільстві суцільного унітаризму”, — стосовно і моделі державності, і освіти, і мови, і науки, і культури, і менталітету та ін.” [6, 293]. Схоже на те, що і десять-дванадцять років потому від цих утопізмів та аберацій і суспільство, і правлячий політикум, на жаль, ще не звільнилися.

Але ось показова річ. Уже на початку 1993 р. на усунення з мислительської арени новонародженої країни зазначеного “суцільного невігластва у понятійному мисленні” І. М. Варзар висуває потенціал ним же засадованої соціогуманітарної науки — *політичної етнології*, яка, — презумував автор уже тоді, у перспективній нелегкій “лікнепівській роботі”, — “неодмінно знайде свою конструктивну нішу та адекватне місце” [6, 165]. Цією статтею я вступаю на стезю посильного осмислювання деяких ідейно-теоретичних есенцій цієї науки суто крізь призму її стрижневої проблеми — *проблеми народного менталітету взагалі та етнополітичного менталітету в особливості*.

У дефініційно-понятійному плані відштовхуємося від уже відомих спроб виявлення сутності *менталітету взагалі*. Французьке слово *mentalite* (психічний умонастрій, специфіка розумової побудови якоїсь людини чи й цілого народу, рівень та якість мислення індивідів, соціальних груп і цілих етнолюностей) українською можна перекласти як *світобачення*. У ширшому історіологічному сенсі А. Я. Гуревич визначає менталітет як “комплекс основних уявлень про світ, через які людська свідомість у кожную дану епоху перероблює у певно “впорядковану картину світу” хаотичний і різнорідний потік сприйняття та вражень...” [14]. Це було написано у 1986 р., а вже три роки потому до поняття “ментальна картина світу” цей же автор додав “уявлення про особу та її ставлення до соціуму, про свободу, рівність,

чесність, добро і зло, про право і працю,... про хід історії та цінності часу, про співвідношення нового і старого, про смерть і душу, — саме ця картина, успадкована від попередніх поколінь і яка неодмінно змінюється у процесі суспільної практики, лежить в основі ментально зумовленої людської поведінки [15]. Природне для молодого дослідника визнання: з усім цим я цілком згодна, і на наведені дефініційності з вдячністю надалі спиратимусь.

Але у кожного дослідника будь-якої наукової матерії, зазначав ледь не головний “соціоменталітолог” француз М. Блок, “є своя власна конструкційна вісь” [14; 230]. Своєю конструкційною віссю я визначаю *історико-політичну пам’ять народу і як населенської, і як етноісторичної спільноти*. У подальшому викладенні матеріалу на базисі давньолатинських кореневих понять *mens* (ум, розум, спомин), *mentes* (пам’ять, розумність, кмітливність), *mentalis* (напоумливність, інтелектуальність, свідомісна закріпленість) та *experimentes* (досвідний відбиток у пам’яті, “колишне розуміння”, споминний урок) я введу до обігу кілька службових термінів як додаток до “ментального інструментарію” (*outillage mental*) Л. Февра [14; 215]. Мій понятійний інструментарій базується на тріаді: (1) соціальний досвід — (2) історична пам’ять — (3) суспільна свідомість, — як видно, із ментес-конструктом у центрі “споруди”. На цих підставах намагатимуся виявляти “спільне” та “відмінне” між ментальністю народонаселення та народу-етносу, між ментальністю загальноісторичною та суто етнополітичною.

Наша мета — виокремити деякі (1) *історико-пам’ятнісні*, (2) *соціодосвідні* та (3) *самоусвідомленські складові народного менталітету* крізь політолого-етнологічну призму. Наше мікродослідження базується на тріаді: (1) *політична пам’ять народу-етносу* — (2) *політична свідомість народу-етносу* — (3) *політичний досвід народу-етносу*. Ці три есенції і складають “контурний” *корпус політичного менталітету* будь-якого народу, і як населення, і як етноісторичної спільноти. Усі три компоненти (досвід, пам’ять, свідомість) мають по три політико-просторові та аксіологічні аплікації: а) стосовно минулого конкретного народу; б) стосовно сьогодення і прийдешнього конкретного народу; в) стосовно будь-яких інших народів і будь-яких часових вимірів.

Коротко про логіку взаємодії структурних елементів зазначеної базової *ментес-тріади*. Соціальне життя людей, — інакше кажучи, їхня діяльність з виробництва матеріальних і духовних благ

та організації їх обороту та споживання, — розгортається у координатах трикутника: *теорія — досвід — практика*. Відомо, що Гегель радив ученим: перш ніж дошукуватися причинно-наслідкових взаємозв’язків у людському житті, “слід дізнаватися про те, а якою конкретно є “душа” у діючих факторів того життя” [13, 68–69].

Одну з перших відповідей на це запитання суворого класика в Україні дано на початку 90-х років. Було, зокрема, з’ясовано, що душею теорії є *ідея*, практики — *дія*, а досвіду — *урок* [6, 76]. У координатах нашої базової ментес-тріади курсують тільки-но означені “факторні душі”, у процесі чого до *ментальної скарбниці людей, їхніх груп і цілих народів* відкладаються (“вироблені” під час того курсування) наступні *ментес-продукти*: а) у нисхідній проекції руху від “теорії” до “практики” (через “досвід”) — такі культурницькі есенції-орієнтири, як концепції, програми і установки; б) у висхідній проекції руху від “практики” до “теорії” (через “досвід”) — такі світоглядно-ціннісні есенції, як навички, висновки та узагальнення [6, 76–78, 217].

Перше аксіологічне зондування цієї схеми відкрystalізовує запитання: А за яких умов забезпечено позитив/негатив зазначеного “курсання факторних душ”? Відповідь німців К. Маркса і Ф. Енгельса 40-х років XIX ст. була такою: за умов стихійного, неврядованого ані з боку наукової свідомості, ані політичної держави, — ментальні результати, як правило, негативні. “Життя ніби проходить повз голови немислячих людей. Люди й тоді творять свою історію, але вони самі про це не відають” [20]. Подібна оцінка *ментально-творчої колізії*, вважаю, стосується загальнонародного менталітету, та ще й слабозрозумілого моноетнічного суспільства.

Коли ж йдеться про слабо- і середньорозвинене та ще й багатонародне суспільство (як, скажімо, сучасне українське), виявлений *етноментальний негатив* породжує, як мінімум: об’єктивно імпульсує, — низку різносенсових політолого-етнологічних проблем. Оскільки подібні суспільства, як правило, населяються різнорівнево — у соціоцивілізаційному сенсі — розвиненими народами-етносами, квінтесенцією тих проблем є *політико-правове облаштування етноменшинських народів*, якого б походження, рівня етнокультурного розвитку та фізичного масиву вони не були. Досвід уже багатьох поліетнічних країн (особливо ж постсоціалістичних і так званих “країн третього світу” — уламків класичної колоніальної системи) засвідчує: оскільки найчастіше “немислячі

голови” спостерігаються у середовищі етноменшинських народів (за умов ліберально-демократичного плюралізму думок можна “натякнути” й на те, що етноменшинам завжди і скрізь і мислити-то навмисне не дають), ота низка політолого-етнологічних проблем і концентрується саме навколо *ментес-етнологічних матерій* політико-етноменшинського характеру. Серед них такі: 1) адміністративно-територіальної побудови даної країни (особливо ж тої, що збудована з уламків кількох колишніх незалежних країн); 2) етноавтономістського характеру (особливо у колізіях, коли центральна влада сперечається у брудних праксеологіях “пріоритетності/не-пріоритетності” окремих з меншинських народів-співвітчизників); 3) електорально-системного характеру (особливо за умов, коли законотворчий сегмент правлячого політикуму непрофесійно орієнтується на площині квотового і куріального галузей права); 4) партолого-легітимізаційного характеру (“особливо важкими” виявляються “казуси” визнання/не-визнання окремих або ж і всіх етнополітичних партій та асоціацій не-титульного оригіналітету “вітчизняними політичними суб’єктами”); 5) націополітичної спроможності/не-спроможності окремих етноменшинських народів та ін.

Останнє явище — своєрідна *differentia specifica* для всієї групи зазначених політолого-етнологічних проблем. Для створення у багатонародній країні *єдиноцілісної політичної нації*, яка об’єктивно спирається на ментальну базу усього її народонаселення, у кожного народу-співвітчизника має бути свій, здавна вироблений *ментес-етнопотенціал*. Гадаю, це своєрідний набір якостей, набутих ще до цього фікс-творчого моменту: 1) створені інтелектом власної еліти політичні ідеї, концепції, теорії, проекти; 2) апробовані власним досвідом навички, висновки та уроки політико-суб’єктивної самодіяльності; 3) вироблені у гущині власного народонаселення самоціннісні орієнтації політичного життя; 4) документально або ж усноментальним чином “зафіксовані” спроби державно-суверенного самовизначення; 5) бодай початки партійно-політичної самоорганізації та ін. Якщо щонайменш одна третина цього “вихідного ментес-матеріалу” у якогось етноменшинського народу є в наявності, то він може бути визнаний “співбудівничим єдинокраїнової політичної нації”, якщо ж ні, — то ні!.. Останнє й буде означати, що навіть верхні верстви ім’ярек-народів не мають власної політичної історії, або ж... вони її творять, про це не відаючи.

У цьому концептуальному сенсі мене зацікавила спічрайтерська логіка тих фахівців, які — з дуже важливої нагоди — Дня Соборності (22 січня) — нав’язали Президентіві три неадекватні науці позиції в аксіології потенціалу буцімто існуючої у нас “єдиної” та ще й “стабільної політичної нації”. По-перше, у співбудівники “політичної нації, сформованої українством”, віднесено деякі такі етноменшини, які не мають і в початках зазначених вище якостей та “вихідних” ментес-конструктивностей. По-друге, усіх тих “співбудівників” названо не співвітчизняними народами-етносами, а всього лише “людьми, які хочуть добра Україні”. Із арсеналу всесвітнього політичного досвіду відомо, що “запрошені варяги” і навіть “самоангажовані данайці, які дари приносять”, — навіть подібні етночужинці, — якщо вони не визнаються “співвітчизниками”, — вони “місцевої” і “тутешньої” політичної нації не створюють. У кращому разі вони лише “принарошують” байстрюківське безментальне народонаселення, що на Землі побутовує за логікою максими *ubi bene, ibi patria...* Можливо, тому, — і це вже, по-третє, — той прообраз політичної нації, який у нас все ж таки є, — навіть він — попри давно офіційно проголошений курс на євроатлантичні висоти, — борсається десь “у загальному руслі процесів Центральної і Східної Європи” [33].

Проведу кілька екскурсних паралелей. Вважаю доведеним такий факт: і в розвиненому суспільстві (яким була, наприклад, Німеччина першої половини XIX ст.), і у слаборозвиненому поліетнічному суспільстві (яким є, наприклад, сьогоденна Україна) відсутність зрілої та єдинокраїнового масштабу політичної нації є комплексним показником недосформованості в них ані загальнонародного, ані суто етнополітичного менталітету. Це, по-перше. По-друге, це є доказом того, що в подібних суспільствах є пропорційно значущою кількість немислячих чи погано мислячих людей, повз яких політична історія країни “просто тече непоміченою”. Подібною, “недосформованою країною” Німеччина була від Вестфальського миру 1648 р. і до політичної реформи О. фон Бісмарка у 60–80-х роках XIX ст. Україна ж залишається такою “недосформованою”, “без власного обличчя”, — важко сказати, з якого і до якого часу цей даний проміжний, транзитний стан триватиме. Окрім зазначеного, ще три ментальні риси об’єднують наші дві країни, роз’єднані в історичному часі та етносоціальному просторі: а) відсутність у надбудові наших країн зрілої та демократичної політичної системи, а в глибинно-

му фундаменті — бодай оптимально розвиненої соціальної системи; б) панування у ментальних орієнтаціях бідних верств населення стійкої антипатії до “середнього класу” — об’єктивної бази будь-яких соціальних реформ у транзитній країні та люмпенських прагнень “ліквідувати багатих людей”, а їхнє майно “поділити по-справедливості” (згадаймо “закон проти соціалістів” Бісмарка 1878 р. та “антикомуністичні переверти” в Україні 90-х років, які вже на початку 2000-х років виродилися у популістські плазування бідних і багатих одне перед одним [7], у “платні демонстрації”, ангажовані майданові протести, підкупи на виборах); в) майже повна індиферентність правлячого політикуму до долі і перспектив етноменшинських народів у своїх країнах.

Чомусь так сталося, що — неначе навмисно! — на початку 60-х років XIX ст. в Австрії та Угорщині (а з 1867 р. — в об’єднаній дуальній країні), саме від подібних “больових точок” відштовхуючись, розпочалася апробація принципово нової *моделі цілеосмисленого формування єдинокраїнової — загальнонародної та поліетнічної — ментальності мозаїчно змішаного народонаселення*. Авторами моделі виступили уже названі угорські політологи і політики Ференц Деак і Йолон Йотвьош. Обом теоретикам-новаторам і практичним етнополітикам супутно позитивною виявилася і об’єктивна суспільно-політична обстановка, і сприятлива етноісторична картина-ситуація того часу. Зокрема, виявилось, що вже на середину 60-х років XIX ст. там були наявні три (основні) етнополітичні передумови прийдешнього позитивного результату: 1) всі понад п’ятдесят народів-етносів (дуальної країни) перебували (приблизно) на одному національному рівні соціоцивілізаційної зрілості; 2) в австро-угорському багатонародному суспільстві вже існувала “єдинокраїнова політична нація” [16; 247]; 3) кратологічні інститути дуальної монархії наполегливо і гнучко проводили в життя теоретично продуману і правом засадовану плюралістичну державну етнополітику (національні виборчі округи, пропорційні вибори, рівноправ’я загальнокраїнових і етнічних політичних партій, повна юрисдикція національних мов у вертикальних адміністраціях, судах і школах) [16; 246–250]. Подібний стан речей цілком підставно можна назвати *етноментальним позитивом*, який є реалією і понині (з 1918 р. країни є окремішно суверенними). Тому й не дивно, що обидві, — як і раніше: багатонародні країни! — “ментально не пошкодженими” витримали “аншлюс” 1936 р. і “радянське визволення” 1956 р.

Під поріг XXI ст. виявилось, що найрельєфнішого *етноментального позитиву всеукраїнового масштабу* (та у трьох його компонентах — досвіду, пам’яті, свідомості) спромоглася Угорщина. Цьому передувала ціла низка етноментальних досягнень — передусім другорядного! — “галузевого” характеру, які *цілком оновили всю етноісторичну сферу життя* багатонародного суспільства. Оскільки ці політолого-етнологічні матерії здебільшого мають всезагальне звучання, зупинюся на деяких з них детальніше.

1. Угорщина — єдина у світі країна, яка має диференційоване законодавство в дуальній *аплікації до етнічних меншин* (тобто стосовно народів-етносів, які перебувають на соціоцивілізаційних стадіях роду, племені і народності) та в *аплікації до національних меншин* (тобто стосовно народів-етносів, які перебувають на соціоцивілізаційній стадії нації). До речі, циганський народ-етнос — за генезою, індійської ойкумени — родич мадярському, — в нинішній Угорщині існує на двох стадіях — “народності синті” та “нації ромів”. І теж, “до речі”, — про українців в Угорщині: вони там визнані на трьох етносоціоетапах (бойки — “плем’я”, лемки — “народність”, а русини — “нація”).

2. Упродовж останніх трьох десятиліть в Угорщині ретельно і в деталях налагоджено *автономістське-муніципальне життя* усіх трьох десятків етнонацменшин із урахуванням мовних, освітніх, релігійно-етичних, етнокультурних, асоціативно-громадських, традиційно-судочинських та інших аспектів людського буття на Землі. (Показово, що в усіх меншинських школах обов’язковими є чотири мови — угорська, аутоетнічна, англійська і латина, а на фронтонах усіх шкіл красується давньолатинська менталія “*Vita nostra brevis est*” (життя наше коротке.) Чим це не ментальні уроки для сусідів?!!

3. За Конституцією 1989 р., Угорщина — єдина у світі країна, яка має парламентського Уповноваженого “з прав національних та етнічних меншин” (розд. V). Звернімо увагу (і теж — унікальний випадок у світовій політолого-етнологічній практиці) на виокремлені “національні меншини” і “етнічні меншини”.

4. Зрештою, і знову про унікальність і досвідну першість. Угорщина перша у світі країна, яка, “маючи стійкий легітимний інтерес до свого етносу, що є меншиною у сусідніх країнах”, у 1993 р. прийняла “Закон про меншини”, а у 2001 р. — Закон № LXII “Про угорців, які проживають у сусідніх країнах” (набув чинності з 1 січня 2002 р.), в яких

рельєфно втілюється той “стійкий легітимний інтерес” до свого етноменталітету в усіх його проявах [30, 187–192]. Аналогічні політолого-етнологічні кроки готує Румунія ще з кінця 90-х років: у липні 1998 р. прийняла Закон № 150 “Про надання допомоги румунам звідусіль”, а з 2001 р. у парламенті на розгляді перебуває проект закону “Про Представницьку Раду румунів звідусіль” [30, 203]. Вольтер говорив, що “диявол завжди ховається у деталях”. Політолого-етнологічне “прочитування” тільки-но названих документів невимусило відкрystalізувати ментал-висновок: в обох цих країнах здавна і стійко формується одна політологемна “деталь” специфічного гатунку та суто на адресу політико-державних властей усіх сусідніх країн (звичайно, і на адресу України): якщо офіційні власті сусідніх країн об’єктивно не в змозі чи чомусь не налаштовані на реальні та ефективні зусилля зі збереження та примноження “чужих етноментальностей”, ми, автохтонні (тут угорські та румунські) власті, беремо ці завдання на себе, цілком усвідомлюючи (і закріплюючи це законодавчо) всі наслідки та політико-правову відповідальність.

Ще на світанку Нового Часу сукупна політична думка (С. Оріховський-Роксолян, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Віко, Г. Гроцій та ін.) сформулювала проблемне запитання: хто в суспільстві має концентрувати зусилля зі цілеосмисленого формування загальнонародного менталітету? Синтезна відповідь виявилася одноцілісною: *політична держава*. З ким же держава має діалогувати у цій доленосній для будь-якої країни справі? Відповідь тут виявилася вже девіаційною: більшість учених акцентувалися на абстрактний народ, а С. Оріховський-Роксолян та Дж. Віко — на *етнозмішане народонаселення*, у складі якого за деякими ментальними ознаками виокремлюються “ментес — творчі народи” (тобто такі, що здатні творити свій менталітет і без “втручання іззовні”) та “ментал — безликі народи” (тобто такі, що не проявляють ознак ментес-творчої самостійності). (Терміни належать Дж. Віко.)

У зазначеній теоретико-контроверзній дивергенції можна вбачати дві знакові “диявольські деталі”: 1) для формування в кожній даній країні сприятливого всенародного менталітету, — якою мірою та до якої межі цій країні потрібна “сильна держава”? — у своєму “Левіафані” (1652 р.) Т. Гоббс відповідав: усім народам, “коли вже всяка влада від Бога”, — потрібна гуманна і сильна держава лише у правовому та професійному сенсах. Нагадаємо, що йшлося про часи абсолютної мо-

нархії та просвітного державця, втіленням чого були Франція та її правитель Людовик XIV з його ментес-символом “Держава — це я!” Але великий британець застерігав: це не є правилом, а винятком. Правилком же політичної історії є колізія, коли — як у більшості випадків — “слабкі, розділені та недостатньо самоорганізовані” народи самі по собі заслуговують возведення над собою “простої мілітарно сильної держави”, яка своїм деспотичним правлінням країною перетворює суспільство в ній на “скопище безликих людей, які ведуть безкінечну війну всіх проти всіх” [2; 5; 18; 19; 25; 26; 34].

Понад 150 років потому цей експеримент-урок Ж. Де Местром і Гегелем був змодифікований у летючу максиму: кожний народ достойний свого сьогочасного правління... І теж потрібна ситуаційна корекція ментес-образу тої абстрактно взятої європейської країни: а) розвинена/середньорозвинена в економіко-культурному відношенні; б) абсолютна монархія з бодай виразними елементами парламентаризму; в) народ у своїй масі перебуває на національній стадії соціоцивілізаційного зростання (“етночужинські домішки” поки що перебувають в колоніях, а в метрополії “меншин” ще й на спомин немає); г) здебільшого державні кордони країни збігаються з етнооікуменними кордонами (у подальшому цей ментес-факт стане “підставою” для ототожнення “держави” і “країни”, “населення” і “суспільства”); д) у надбудові — одна пануюча (релігійна) ідеологія, в суспільному вжитку — дві мови (латина і відповідна етномова), в церкві — одна латина, у “верхах” — мова дипломатії — французька. За цих умов і виникли експеримент-сленги “національна держава” і “державнація”, які досі живі й такі, що абсолютно не аплікуються до сьогочасної України.

А як бути політичній державі у багатонародній країні? На кого та на що вона має спиратися у благородній справі з формування єдиноцілісного менталітету? Якось так сталося, що ця модель інтерпретації даної проблеми пов’язана з етноментальною долею України. Показово й те, що і над самою проблемою першим серед європейських учених та ще всередині XVI ст. замислився українець С. Оріховський-Роксолян... Відомо, що із самого початку XVI ст. Польща фактично була парламентською монархією. Це чітко зафіксовано у сеймівському “Законі *Nihil novi*” (1505 р.), за яким, — як півтора століття потому англійці говорили про свого короля, — монарху “дозволялося лише правити країною, але не управляти народними справами”, — “усе інше ми, сейм усенародний,

королеві не дозволяю”. Будучи “представником руського народу в польській країні”, штатним королівським радником і відверто не дуже налаштованим до “надто зверхньоантинародного сейму”, С. Оріховський-Роксолян (особливо рельєфно у книгах “Політія Польського королівства...”, 1556 і “Польські діалоги політичні”, 1563) найбільше покладав надію на монарха: “допоможіть моему руському народові”, “підтримайте у пригноблених низових масах” освіту, науку та обидві християнські конфесії — католицьку і православну та ін. [22]. Діалог безсилоного монарха з малозрозумілим йому тимчасово підданським народом так і не розпочався, і сподіванням великого вченого не судилося бути реалізованими.

У першій чверті XVIII ст. італійський просвітник Дж. Віко (штатний радник неаполітанського короля та університетський професор) до контексту згаданого діалогу “монарх — підданський народ-етнос” вніс ледь не головний новаторський політолого-етнологічний окомір: а якими ж є ментально-культурні якості самих підданських народів-етносів, які збираються “діалогувати з монархом на-рівних?”; втім, і монарх, — він-то хто є, з точок зору своїх ментес-якостей? Показово, що Дж. Віко у 1725 р. (ще за життя Петра I) оцінював політико-ментальні якості Московської монархії як “варварські”, — на тій підставі, що й уся велика багатонародна країна “впродовж тривалого часу розвивалася на засадах простонародної мудрості, тобто фантастичних і диких релігій”. До того негативу додавався головний — *етносоціополітичний негатив*: імперію населяли “нації недосконалої природи”, “люди лінивого розуму”, “жіночі народи” та “народи вищою мірою слабкі та збіднілі” [11, 457]. Накидаючи собі “місток зв'язку часів” довжиною майже у триста років до сьогодення та оглядаючись на день поточний в Україні, важко не погодитися з констатацією вже процитованого А. Я. Гуревича про те, що народноетнічний менталітет — “феномен, що змінюється надзвичайно повільно” [14, 211].

До сюжету про діалогові взаємини держави і народу наприкінці XIX ст. ще раз повернувся К. Реннер (австрійський учений, політик, неодноразовий міністр, прем'єр уряду і перший президент нейтральної Австрії, 1945–1950 рр.). Але соціально-політичні умови цього разу були кардинально іншими, — порівняно з описаними чи бодай згадуваними раніше: йшлося про високорозвинену Австро-Угорщину, в якій (як неодноразово зазначалося) давно було вирішено питання про правову державу, гуманну політичну демок-

ратію, статус етнічних і національних меншин та ін. І все ж К. Реннер дав питанню таку широку інтерпретацію, що це й сьогодні сприймається як ледь не найскладніша, але одночасно й найпрозоріша та найпотрібніша будь-якій цивілізованій країні політолого-етнологічна есенція.

Про специфіку понятійного розтлумачення К. Реннером проблеми варто зазначити лише таке. *Держава* для нього — це не країна і не суспільство (як у вокабулярі радянського керівництва минулих часів і сьогочасного українського політикуму, а на практиці — все у них “одержавлене”!), а сукупність політико-правових інститутів, які — за дорученням народу! — урядовують його публічними справами і представляють країну на світовій арені. Все! *Нація* для нього — вже подвійний феномен: а) *населення*, чий етноісторичні компоненти давно вже перебувають на соціоцивілізаційній стадії нації; б) *політична нація* — це синтез свідомо активних у політичному житті громадян. У подібній аксіології держава є суб'єктом менталітетотворення у даному суспільстві, а нація — об'єктом цього перманентного процесу. Усі факторно-корелянтські дії/не-дії держави по відношенню до підданських народів молодий К. Реннер у книзі “Нація і держава” 1899 р. (вперше у політичній науці) назвав “практичною державною етнічною політикою”. Таким концептуальним чином сформулювалася діалогія “нація і держава” (зворотнього сенсу діалогію “держава і нація” він сформулює двадцять років потому — у книзі “Держава і нація”, 1918).

У рамках ментес-творчої діалогії “нація/народ-етнос і держава” (коли здається, що у прагненнях свідомого творення якоїсь моделі народного менталітету провідним логік-суб'єктом є нація, тобто народ або ж народ-етнос) уже виникає низка політолого-етнологічних проблем. І знову ж таки, — на площині спілкувальницької діалогії “нація/народ-етнос і держава” та у контексті знову ж таки тріади: народ спілкується з державою (а) через елітні кадри, (б) способами участі/не-участі у виборчих та інших політичних кампаніях і (в) участю/не-участю в акціях прямої (безпосередньої) демократії. Держава на це “відповідає” теж потрібним чином, — вона має (а) творити для всього підданського населення країни політико-правове поле, (б) приймати дедалі нові політико-управлінські рішення щодо регуляції/реалізації усіх назрілих суспільних справ і (в) перманентним удосконаленням адміністративно-територіального устрою країни. Висновок самоформулюється кришталево прозорий та простий: у процесі цього

перманентного діалогу народ і “виробляє” свій історико-політичний менталітет.

Але далеко не все тут просто, — встановив уже молодий К. Реннер. У політичній історії — навіть Нового Часу — ще ніде, ніколи та нікому не вдалося налагодити діалог “держава/влада — нація/народ” у позитивно-симетричному варіанті, — щоразу одна із сторін у чомусь виявлялася незадоволеною. І парадокс полягає у тому, що чим вище рівень розвитку політичної держави та політичної нації в абстрактно взятій цивілізованій країні, тим асиметричніше взаємодіють вони за посередництва своїх анонімів — “влади” і “народу”. Постулати цих “вічних антиподів”, писав К. Реннер у 1899 р. (книга “Держава і нація”) — це “щось на кшталт квадратури кола”. “Оскільки цієї квадратури ще нікому не вдалося віднайти, — так само ніколи не буде знайдено чудодійної формули, яка б усунула тертя між державою і націями” [23, 49]. В останньому перевиданні книги (1939 р.) автор дещо пом’якшив контекстову колізію щодо неможливості віднайдження тої “чудодійної формули”...

Формули — не-формули, але щось схоже на її наступницьку концептологему на рубежі 80-х і 90-х років XX ст. винайшов І. М. Варзар. Її можна подати у такому вигляді: асиметризм “сильна держава/влада — безсилий народ/нація”, який консервує в усіх своїх негативах народний менталітет, слід замінити на симетричні “сильна політична система у надбудові країни — сильна соціальна система у фундаменті країни”. В останні роки він часто акцентується на необхідності повернення соціальній системі її об’єктивних породженців — політичних партій, а також на безальтернативності відродження одвічних ментес- і ментал-творців соціальних інститутів — церкви, освіти і науки, — “всесвітньо апробованих трьох великих учителів народів” [9].

Ще одну соціоменталістську концептологему І. М. Варзар розробив суто стосовно дуалітету “держава — суспільство”, в контекстах якого народний менталітет перманентно формується та вдосконалюється, як мінімум, двома способами. По-перше, розгортанням у суспільстві різноманітних процесів політико-демократичного характеру, особливо електоральних і плебісцитарних. По-друге, налагодженням у країні науково продуманих і концептуально засадованих галузей державної політики в усіх сферах і галузях суспільного життя, перетворивши їх на своєрідні “канали взаємозв’язку” та “річище взаємовпливу” влади і народу [6, 263, 515]. Одну з цих галузей — держав-

ну етнічну політику — автор адресує суто ментес-феномена етноменшинських народів-співвітчизників [10].

У підсумку самовимальовується своєрідна *ментал-творча триада*: 1) титульний народ-етнос плюс етноменшинські народи-співвітчизники → джерело політичної влади країни; 2) галузі державної політики плюс ситуаційні політичні процеси → річище взаємовпливу влади і народу; 3) інститути політичної і соціальної систем плюс політичні партії і громадські об’єднання → всекраїнова політична нація. Гадаю, тут — за умов лінійно-вертикального та перехресного “прочитання” цієї робочої “схеми” — можуть відкристалізовуватись численні політолого-етнологічні проблеми як у чистому, “однопрофільному” вигляді, так і в суто народно-менталістських аспектах. Це, напевно, й підтвердить думку француза М. Вовеля: політолого-менталістська проблематика — “нова галузь знання, відкрита для постановки нових і нових питань” [12]. І для мене це — нові теми та імпульси інших досліджень невичерпної проблематики.

Література

1. Антонюк О. Історична пам’ять народу // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 82.
2. Бебик В. Історико-психологічні особливості формування української державності і права // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 196–197.
3. Бичко І. Менталітет української нації // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 213.
4. Бичко А. Культурна матриця українського менталітету // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 88.
5. Варзар І. Державне будівництво в призмі політичної етнології // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 327–329.
6. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003.
7. Варзар І. Підсумки виборів 2006: Чому ми опинилися у “популістському полоні”? Спостереження політичного мізантропа // Чорноморська безпека. — 2006. — № 2(4). — С. 71–76.
8. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994.

9. Варзар І. М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної і політичної систем транзитного суспільства // Трансформація політичних систем на пострадянському просторі. — К., 2006. — С. 16–21.
10. Варзар І., Романюк О. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Наукові записки ІПіЕНД. — Сер. "Політологія та етнологія". — Вип. 30: Курасівські читання-2005. — У 2 кн. — Кн. 1. — К., 2006. — С. 107–116.
11. Вико Джамбаттиста. Основания новой науки об общей природе наций: Пер. с итал. — М.; К., 1994.
12. Вовель М. Ментальность // 50/50. Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. Ю. Афанасьева, М. Фiero. — М., 1989. — С. 459.
13. Гегель. Философская пропедевтика: Пер. с нем. — М.; Л., 1937.
14. Гуревич А. Я. М. Блок и его "Апология истории" // М. Блок. Апология истории, или Ремесло историка: Пер. с франц. — М., 1986. — С. 215.
15. Гуревич А. Ментальность // 50/50. Опыт словаря нового мышления / Под общ. ред. Ю. Афанасьева, М. Фiero. — М., 1989. — С. 454–455.
16. История Румынии (1848–1917) / Под ред. В. Н. Виноградова. — М., 1971.
17. Канак Ф., Лобас В. Національний прогрес: ідеології, ментальність // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 551.
18. Картунов О. Національна держава // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 366.
19. Майборода О. Нація-держава // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 567.
20. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 8. — С. 116–117.
21. Мартенс Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — Т. 2. — СПб., 1882.
22. Медвідь Ф. Оріховський Станіслав Станіславович // Політологічний словник: Навч. посіб. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К., 2005. — С. 551–552.
23. Межнациональные отношения. Термины и определения / Под ред. Ю. И. Римаренко. — К., 1991.
24. Олех Л. Г. Революция и цивилизация. — Новосибирск, 1983.
25. Парахонський Б. Ментальна структура нації // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 90.
26. Рабинович П. Національна держава // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 538.
27. Римаренко Ю. Національна меншовартість // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 656.
28. Римаренко Ю. Національний розвій України. — К., 1995.
29. Римаренко Ю. Етнічний менталітет // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 53.
30. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами / Кер. проекту І. Солоненко. — К., 2004.
31. Сен-Симон Анри де. Труд о всемирном тяготении // Утопический социализм: Хрестоматия / Под общ. ред. А. И. Володина. — М., 1982. — С. 220.
32. Степико М. Життєвий досвід та самосвідомість у ментальності українського народу // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 79.
33. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — <http://www.president.gov.ua>
34. Шкляр Л. Етнічний "нарцисизм" // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 439.
35. Levy-Bruhl L. Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. — P., 1922.

Исследуется "народ" в двойном качестве: как население страны и как этноисторическая общность. Народный менталитет (ментальность) рассматривается в единстве трех своих этносоциальных начал: исторической памяти народа; накопленного им социального опыта и выработанного им общественного сознания. Специфика формирования "современной украинской политической ментальности" откорректирована историологическим методом из арсенала науки политической этнологии. Самыми эффективными тут оказались две его интенции: проявление конкретных "извилил" отечественного этнополитического менталитета на фоне и в предметной связи с общеевропейской политической историей Нового и Новейшего времени.

In the article "nation" is investigated as double-meaning phenomenon, — as a) inhabitants of the country and b) as ethnohistorical community. The national mentality is considered in the unity of three ethnosocial origins. It is — 1) national historical memory, 2) acquired social experience and 3) produced by the nation social consciousness. The specific of forming "modern ukrainian mentality" is cleared by the historiological method from the methods of political ethnology. The most effective positions are the next ones, — finding the concrete "exceptions" of the national ethnopolitical mentality on the background and in the subject connection with the general European political history of New times and ages.

Надійшла 20 червня 2007 р.

ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ СИНТЕЗИ З АНАЛІЗУ КОНКРЕТИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ У ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ ВІД “ВЕСНИ НАРОДІВ” СЕРЕДИНИ ХХ ст. ДО ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 144–155

У поліетнічних країнах кожний народ-етнос прагне реалізувати своє право на “політичну нострифікацію батьківщини”, і де й коли йому інший народ або держава чинять спротив, там і тоді неминучі різноманітні етнополітичні конфлікти. В них найчастіше йдеться про право усіх народів-співвітчизників бути джерелом політичної влади і носієм суверенітету країни. Ця політологема (зафіксована у ст. 5 Конституції України) прослідковується в етнополітичній історії понад десятка європейських, азійських, американських та африканських країн, з чого виводяться актуальні політолого-етнологічні висновки.

Ледь не в більшості із сучасних поліетнічних (багатонародних) країн за останні сто п'ятдесят років періодично активізувався тріалітет “народ-етнос — політична держава — політична теорія”. Кризові діалоги та дуелі між народами-етносами (народами як етноісторичними спільностями, а не народонаселенськими сукупностями) та між ними і державою в тих країнах зумовлені прагненням не окремих, а *усіх народів-етносів реалізувати найсуттєвішу в політичній історії місію — слугувати свідомим джерелом політичної влади і носієм політичного суверенітету своєї країни.*

Звернімо увагу на тріадний займенниковий сленг “моя країна — політична влада в моїй країні — політичний суверенітет моєї країни”. Право на “політичне присвоювання країни” мають усі народи-співвітчизники, якого б фізичного масиву вони не були у даному атестаційному моменті. Де й коли будь-якому народові-етносу чинять бодай якийсь спротив у справі “політичної нострифікації країни”, тобто у реалізації зазначеної політичної місії, там і тоді неминучі різноманітні *етно- і міжетноконфліктні колізії*. Ця діалектична контрверза (про об'єктивне прагнення усіх народів-етносів реалізувати свою місію джерела влади в багатонародній країні та носія політичного

суверенітету країни на геополітичній арені, — що зафіксовано у ст. 5 Конституції України) — вона й імпульсує ситуативне створення своєрідної *етнополітичної тріади*: 1) комплекс політолого-етнологічних проблем, які конститууються навколо явища етнічного конфлікту; 2) розмаїття самих етноконфліктів, які об'єктивно стимулюють конституацію дедалі нових політолого-етнологічних проблем; 3) політолого-етнологічний плюралізм, який єдино здатний глибинно та об'ємно висвітлювати явище етноконфлікту.

Подальше викладення матеріалу — це роздуми і теоретичні узагальнення в координатах наведеної вище етнополітичної тріади. Плекаємо надію: “ступенями” певно короткого історіолого-концептуального екскурсу (приблизно із середини ХІХ ст. і до сьогодні) виявити генезу та нинішню концептуальну постановку основних — і без сумніву, актуальних — політико-етнологічних проблем, об'єктивно “зав'язаних” на феномені етноконфлікту. В науці, писав Гегель, “рух уперед є скоріше поверненням назад,... до першопочаткового та істинного,... яке насправді й породжує начало” [13, 127]. У процесі, — нехай, і короткого, — аналізу двох наших “дослідницьких предметів” (деяких політолого-етнологічних про-

блем “на тлі” конкретики конститування деяких етноконфліктів) намагатимемося дотримуватись вимог відомої методологічної тріади Гегеля, виявляючи при цьому: 1) якою є внутрішня структура досліджуваного предмета; 2) яким є у досліджуваного предмета власне джерело саморозвитку; 3) якою є система взаємозв’язків досліджуваного предмета з оточуючою реальністю.

Етнічним конфліктом (від давньогрецьк. *ethnos* — народ і лат. *conflictus* — сутичка, спір, боротьба) — як явищем зіткнення двох і більше народів-етносів — носіїв суперечливих (а часто — й непримиренних) позицій у процесі реалізації своїх життєвих потреб та інтересів — уперше предметно зацікавилися у роки “весни народів” — серії буржуазно-демократичних революцій 40 — 60-х років XIX ст., що відбулися майже в усіх європейських країнах того часу, у тому числі в деяких нинішніх західноукраїнських землях. Особливо “різнобарвними” та “різноефектними” ці революції виявилися у двох сусідніх багатонародних країнах — в Австрії та Угорщині. Та саме післяреволюційна проблематика змусила правлячі сили об’єднати ці дві країни під одним політико-державним “дахом”, аби ж ніколи надалі не знати й не чути про революції та конфлікти на етнооснові. Зрештою, саме ця (за тим часом) надмірно багатонародна дубль-країна стала своєрідною “лабораторією” для апробації засад (а) етноконфліктної теорії, (б) теорії всекраїнової політичної нації, (в) концепції співвідношення рівня цивілізованості народів-етносів та їхнього конфліктогенного потенціалу та інших і до сьогодні актуальних політолого-етнологічних проблем.

Серцевиною політолого-етнологічних проблем австро-угорської ойкумени зазначеного часу виявився негативний дуалітет “цивілізований — недосоціалізований (“примітивний”) народ-етнос” (автором позиції є політолог і політик 40–70-х років Ф. Деак). Малася на увазі колізія: усі австро-угорські народи-етноси і населенські спільноти апріорі приймаються за цивілізовані, розвинені і культурні партнери двох титулярників — австрійських німців і угорців — у справі співучасті в розбудові безпрецедентної в історії “безнаціональної спільноти”, а щонайменші з чийогось боку проконфліктні прояви є ознаками “аполітичності” і “антидержавності”. У звичах цієї, умовно кажучи, “недорозвиненої” політолого-етнологічної думки викристалізувалися два показових висновки.

1. Усі мислимі колізії суперечливої взаємодії сил, кіл і верств слаборозвинених народів-етносів

слід назвати “не іманентією тамтешнього поточного життя, а *позаправояридичною етноконфліктною несумісністю поглядів* тих аборигенних сил, кіл і верств на життя цивілізованих країн, до якого їм ще слід рости і рости” [28, 103–104]. Акцент на цивілізованість/недоцивілізованість конфліктуючих народів як етноісторичних спільностей зберігся й понині. Варто тут згадати відому назву книги американського політолога С. Хантингтона (2000 р.) і розтиражований фігуральний відгук екс-Президента Франції Ж. Ширака на терористичну атаку на США 11 вересня 2001 р.: “Розпочалася війна цивілізацій”.

2. Другий висновок ще більш “профілізований” до проблематики нашої теми. Оскільки у “недосоціалізованих” народів-етносів мислительська діяльність підпорядкована радше емоціям, аніж розуму, в конфліктах того етносередовища самопроявляється лише периферійний аспект політики — “partiципация”, тобто лише аспекти співучасті окремих груп, кіл і верств неструктурованого населення тих “недоцивілізованих країн” на боці окремих же конфліктуючих сторін. Наскільки відомо, першим на це звернув увагу — ще сто років тому — француз Люсьєн Леві-Брюль [38, 19–21]. У наші дні це питання переростає у надзвичайної значущості політолого-етнологічну проблему — пошук засобів підтримання постійно діючих і плідних діалогів “політична держава — громадянське суспільство” і “верховна політична влада — поліетнічне народонаселення країни” [6, 263, 515; 36, 5, 7, 15–17].

Зазираючи у самісінькі глибини, бодай у тьота одного аспекта цієї проблеми, доходимо висновку: міра цивілізованості/недоцивілізованості конкретних народів-етносів виявляється в їхній здатності/не-схильності конфліктувати з іншими народами-етносами та народонаселеннями, а ця найцінніша валентна якість проявляється в *конкретних формах політичної участі*. На сьогодні політична наука виявила кілька форм виразу політичної участі: державотворення, партієтворення, елітотворення і творення всекраїнової політичної нації. Наважуємось стверджувати тут про *своєрідну політолого-етнологічну закономірність*: якщо ім’ярек народ-етнос є повнокровним “наповнювачем” усіх мислимих форм політичної участі, у нього немає об’єктивних потреб задумувати етноконфлікти або ж бездумно “встрявати” у контексти “тліючих” чи вже “діючих” етноконфліктів.

Особливо плідні та перспективні політолого-етнологічні роздуми зумовлює *феномен участі*

народів-етносів у творенні всекрайньої політичної нації. Виходимо з того, що останнє є і вищим, і синтетичним виразом творчої участі якогось народу-етносу у політичній сфері багатонародного суспільства, а отже, й комплексом його антиконфліктогенних якостей. Компонентами політичної нації є і кадрові представники того народу-етносу у складі правлячого політикуму країни, і солідні його етнотрупи у депутатському корпусі країни на центральному та місцевому рівнях, і відчутна участь його елітних груп у діяльності суміжних із політичною сферою галузях суспільного життя людей, і неодмінно конструктивна участь усього його дорослого масиву у державотворчих процесах і плебісцитарних кампаніях у тій багатонародній країні [9]. Вважаємо, що всі наведені компоненти являють собою *антиетноконфліктогенний потенціал політичної нації в багатонародній країні*.

Народи-етноси, чиє політичне життя у багатонародному суспільстві можна — без манівців і “натяжок” — верифікувати з огляду на наведені компоненти феномена “політична участь”, лише ті народи-етноси можуть складати *соціальну базу всекрайньої політичної нації*. Довільно, “на свій погляд і смак”, відносити народи-етноси до складу тої бази, або ж остракувати від неї, — не можна. Подібна волюнтаристика особливо неприпустима з боку політикумних “верхів”, як цього нещодавно припустилися у Телезверненні Президента України з нагоди Дня Соборності [34]. Намагання у подібний спосіб когось “наблизити”, когось “остракувати”, а всім іншим “дати чітко знати, хто в домі хазяїн” — це зразок політолого-етнологічної акції за *конфліктознавчим “типом Happy pieng”*, коли добре відомий лише початок інаугурованої політичної дії, малозрозумілим є продовження і є зовсім непрогнозованим ефект дії.

Але повернемося до нашої теми в її ретроспективній інтерпретації півтора столітньої давнини. Наш аналіз виявив, що чим швидше час добігав другої половини XIX ст., тим динамічніше змінювалися світова етнополітична ситуація, *темп і тонус концептуалізації “конфліктного сегмента” політолого-етнологічної думки Австро-Угорщини*. Найсуттєвішим тут виявився момент “розщеплення” *суб’єктних сторін усіх мислимих у подальшому етноконфліктів* — на “внутрішні” (на згадані зовнішньокрайнові “сили”, “кола” і “верстви” недосоціалізованих народів-етносів навколо “дуальної монархії”) та “зовнішні” (як правило та суто на той момент, це були “цивілізовані” метропольні народи-етноси класичних колоніза-

торських країн). У цьому “етноконфліктному діалозі сторін” поступово в етнополітичному лексиконі сучасності стали з’являтися спочатку у ролі *пересічно-буденних слів*, а згодом і *терміни в ролі політико-символічних понять*. Сьогодні це низка ксенофобіанських “страшилок” з етноконфліктним навантаженням — на кшталт: “внутрішній/зовнішній ворог”, “дружні/не-дружні народи”, “кровожерливі/мирні нацмени”, “культурні/абскурантні народи”, “вузькоокі/жовтолиці абреки”, “троянський кінь”, “п’ята колона”, “надійні/не-надійні сусіди”, “стратегічні/ситуативні партнери” та ін. З тривогою у душі нам, на початку XXI ст., можна, — хоча і в режимі “між іншим”, — зазначити: тим етнополітичним “страшилкам” сто і понад сто років, тим не менш, говорячи стилем сучасного російського політолога, вони “закарбувалися у лексиконі наших державних етнополітиків і визначили сам *тип мислительського апарату* останніх п’ятнадцяти років” [21, 93]. Це, безперечно, стосується і сьогочасної України.

Під цим кутом зору знову поринаємо у ретроспекцію столітньої давнини, — не за попелом, а за “початками начал істинного, первісного теоретичного знання” [13; т. 2, 28]. Маємо підстави апріорі констатувати: *саме діалектика взаємодії та взаємообернення суб’єктних сторін і перетворює той етноконфлікт на по-своєму цілісний процес*, що конститується відомими гегелівськими фазами: 1) *виникнення* з певних передумов; 2) *становлення* неповторною цілісністю; 3) *розвиток* на власних феноменальних засадах. Чи стане він колись цілісно завершеним або ж “хвилясто”-сегментарним, яким виявиться сегментний або ж і кінцевий результатив, чим буде для протистоящих сторін результуючий позитив/негатив, — усе це є, за визначенням Гегеля, “конкретикою конкретної ситуації”, бо ж у науці “начало продовжує лежати в основі всього наступного і не зникає з нього” [13, т. 1, 128].

Згадана вище серія буржуазно-демократичних революцій середини XIX ст. послугувала сукупним фактором політичного змужніння всіх народів-етносів континенту по лінії “межимор’я” (від Балтики через Віслу — Случ — Збруч — Дністер до Чорного моря). Після цього, вже у 60–70-х роках, поступово перестають говорити про “недосоціалізовані/недоцивілізовані/некультурні” народи, всі народи-етноси опинилися у подвійному статусі “*державствуючих націй*” (пізніше їх назвуть “титульними”) і “*національних меншин*”, а в кожній, окремо взятій країні їх політико-надбудовний синтез був названий “*політичною нацією*”.

Тоді й постало питання про “нерозумність” (“іраціональність”) самого феномена етноконфлікту, його несумісність з логікою життя цивілізованого багатонародного суспільства. Вперше про це заговорили у 1867 р. угорські політологи та (через рік, у 1868 р.) австро-угорські політики Ф. Деак і Й. Йотвюш. До речі, обидва вони є і авторами політичного проекту державного об’єднання Австрії та Угорщини рамками дуальної монархії, і авторами першого у світі етнополітичного “Зако-ну про рівноправ’я національностей” (злегітимованого підписом імператора 23 листопада 1868 р., чинного до 12 листопада 1918 р. і відновленого до юрисдикції в Австрії 1946 р., а в Угорщині — 1949 р.), і авторами популярного нині політолого-етнологічного сленгу “єдинокраїнова політична нація”. У названих двох документах містяться сутнісні елементи політолого-етнологічної теорії з контексту нашої теми: усім зрівняним у правах національностям (Австро-Угорщини) відтоді не було “жодного сенсу конфліктувати”, оскільки, “згідно з основними принципами конституції,... всі вони є громадянами вітчизни, до якої б національності не належали”, — всі вони відтоді “у політичному сенсі складають одну єдину і неподільну політичну націю” [19, 246–249].

Як це не дивно, ця ремінісценція 1867–1868 рр. (на тій підставі, що одна чверть нинішніх українських земель колись була австро-угорською етнополітичною приналежністю) на рубежі 1992–1993 рр. потрапила до інтерпретаційного лексикону першого Президента України Л. М. Кравчука. Так, виступаючи в ізраїльському парламенті у січні 1993 р., прозоро натякуючи на центральноєвропейський генезис і статус України, він оголосив усі етноменшинські народи країни складовими “єдиної політичної нації — українського народу” [12]. Останній оголошувався “безконфліктним” і “внутрішньо злагодженим”. І це при тому, що за спиною вже “вибухали” етноконфлікти закарпатсько-русинський, керченсько-кримський та “бендерська війна” у Придністров’ї... Це, напевне, данина радянській звичці “не виносити бруду з дому”. Повернемось до австро-угорців другої половини XIX ст., які подали світові ще один повчальний етнополітикоконфліктний урок...

Із теоретичного контексту викладеної політолого-етнологічної концепції Ф. Деака — Й. Йотвюша впливала думка: єдинокраїнова політична нація є безконфліктним феноменом лише доти, доки на дану багатонародну країну не йдуть негативні зовнішньополітичні впливи... Подібні впливи на Австро-Угорську монархію поси-

лися особливо в 60-х — на початку 70-х років: із західно-північного боку — франко-пруська війна, польське та галицьке повстання (у контексті останнього і виник “начинений вибухівкою” політолого-етнологічний феномен “Ще не вмерла Україна... від Сяну до Дону”, двічі злегітимованого парламентом України у 1992 і 2001 р. в етнополітичному контексті Гімну України), а з південно-східного боку — серія російсько-турецьких війн на Балканах у супрязі з етновизвольними війнами та державотворчими процесами в Болгарії, Сербії, Молдові, Валахії, Трансільванії та ін. У цій конфліктно дифузній обстановці у досі “монолітній монархії” заворушилися хорвати, чехи, воєводинці, валахи, трансільванські секкеї, буковинські сакси (саші), галицькі українці, мазовецькі поляки та ін. Коли у 1872 р. про подібні “неприємні епізоди” доповіли імператору Францу I, він розважливо у кратологічному сенсі відреагував: “Що, мої народи чужі одне одному? — Тим краще... Бо ж з їхньої антипатії народжується *порядок*, а з їхньої взаємної ненависті — *мир* у країні” [19, 58].

Урок з цієї політолого-етнологічної колізії міг би бути такий: цілком та об’єктивно і в усьому урівняти, а тим більше “нівелювати” народи-етноси нікому, ніде і ніколи ще не вдалося, а коли так, то *по-своєму мудрі політичні кратологи прагнуть “законсервувати” етноконфліктний стан у суспільстві*. До наступного випадку сильного зовнішньополітичного впливу. На думку В. М. Бебика, в суверенній Україні цей урок добре був засвоєний Л. Д. Кучмою впродовж обох його правлінських каденцій [14, 174–175]. Схоже на істину. І, напевне, ця риса “м’якої диктатури” на десять-двадцять років “законсервувала” етноконфліктні “вузли” у Криму, в Закарпатті, у Придунав’ї і на Буковині, а також відклала “на потім” вибухоподібний “києво-донецький державномовний діалог”, — аж до порогу Майдану 2004 р. і “сєверо-донецького сепаратистського сигналу” 2005 року. На думку І. М. Варзаря, популістські — з обох боків “переможних сил” — підсумки парламентських виборів березня 2006 р. знову на деякий час “законсервували” етноконфліктну ситуацію в країні, доки, не приведе Господи, не здетонує своєрідна на українському ґрунті “концепція доміно”: розпад парламентської коаліції — відставка уряду — дострокові парламентські вибори — дострокові президентські вибори [2; 7].

Повертаючись до австро-угорського етнополітичного досвіду, мали б зазначити й таке. Етнічними, як і іншими різновидами соціополітичного конфлікту, успішно урядовувати в рамках унітар-

ного титуляризму майже неможливо (якщо, звісно, у тій багатонародній країні не встановлювати диктатуру); у рамках дуалізму титульних (“державствуючих”) народів-етносів дуже важко (на що вказував той же австро-угорський досвід уже через 4–5 років після об’єднання країн у 1867 р.), може, це є можливим у рамках “федеративного тріалізму титулярників”? Над останньою редакцією найгострішої сучасної політолого-етнологічної проблеми у Відні та Будапешті напружено замислилися на початку 1871 р. Як констатує сучасний угорський політолог П. Ханак, саме на той момент політичні кратологи багатонародної країни дійшли висновку, що “дуалістична державна структура монархії вже не відповідала прагненням і свідомості співвітчизняних націй, які давно дозріли до утвердження свого суверенітету. Адекватними рамками для продовження спільно-сумісного існування могла б стати *тріалістична федерація* [35]. “Пошук третього” привели до висновку: ним можуть стати чехи, і тоді ж уряд Ф. Хоєнварта підготував проект “Угоди про перетворення дуалізму на тріалізм”. Але цьому “багатообіцяючому експерименту”, продовжує свій аналіз П. Ханак, заважала тріада різнорідних (одного зовнішнього і двох внутрішніх) факторів: а) зовнішнє втручання у справу німецького канцлера О. Бісмарка; б) внутрішньоурядові і внутрішньопарламентські суперечки між угорськими та австрійськими правлячими коаліціями; в) “затверділий чеський сепаратизм”. У підсумку “відмова від тріалізму більшою мірою послабила внутрішню згуртованість монархії, аніж якби він був уведений” [35, 8].

Аналогія з українською ситуацією 2005–2007 рр. — мінімум на дві третини сутнісного змісту! — нам уявляється цілком припустимою. Але в сьогочасній Україні ця “етноконфліктна тріалістика” ще перебуває “у згорнутому стані” (або ж “у соціологічному стані кокону”), і неможливо з належною вірогідністю сказати (принаймні, доки не завершена щойно розпочата масштабна політреформа), як вона буде “реалізована/розв’язана” завтра-післязавтра — у близькому прийдешньому. А ось про те, як вона була праксеологізована в СРСР (з кінця 20-х років ХХ ст.) та Китаї (з кінця 40-х років), уже можна. Тут етнополітична кратологіка — в принципі — виявилася однотиповою. *Знизу — доверху* (від волості/району — через губернію/область, національний округ/автономний район, автономну область/автономну етнореспубліку і союзну республіку/адміністративний регіон — до центру) правила/управляли/

адміністрували тріадним чином: 1) *відома суто у даній місцевості етноособа* (як правило, “вірний лінії партії місцевий практик-нацмен”); 2) *широко знана на середньому рівні етноособа* (як правило, підготовлена “у центрі”); 3) *видатна, всекраїново-го масштабу етноособа* (як правило, представник великоруської/великоханьської національності). Основний політолого-етнологічний висновок: ця “схема” (саме знизу — доверху, а не навпаки побудована) десятиліттями тримає багатонародну країну у стані “урядовуваного порядку”, а етноконфліктні явища і процеси — у перманентно контрольованому “коконовому стані”. Із незначними корекціями ця “схема” в СРСР діяла аж до “початку кінця” горбачовської “перебудови” другої половини 80-х років [18], а в Китаї вона жива й досі [37, 5–22, 70–92, 145–151, 169–172].

І ще раз повернемося до австро-угорського прецеденту. До остаточного краху “дуального етнополітизму” (1918 р.) було ще приблизно 50 років. Але на той момент (початок 70-х років ХІХ ст.) із цієї своєрідної Кавдинської ущелини австро-угорських етнократологів вивела австро-угорська ж політолого-етнологічна думка. Групою вчених і практичних етнополітиків (Л. фон Штайн, Ф. Деак, Й. Йотвюш, О. Гаман, Ф. Адлер, К. Реннер, О. Бауер та ін.) у 70–80-х роках була змодельована певна сутнісно-просторова редукція: вони просто перенесли акцент конфліктної генези з етнічного етноконтексту багатонародної країни на її суміжне етногеополітичне середовище.

Це виявилось не безневинним зміщенням акцентів. Бо ж від того і фізіономія етноконфлікту стала набувати цивілізаційно-культурологічного гатунку: мовляв, віднині конфліктують не народи-етноси як такі, а суто “відсталі та расово неповноцінні” народи між собою, “торкаючись” при цьому життєвих потреб та інтересів “цивілізованих народів”, які — за таких умов — просто не можуть залишитись осторонь будь-якого конфлікту на планеті. “Погасити будь-які та будь-де тліючі конфлікти — історична місія цивілізованих народів”, — під цим гаслом у ХХ ст., по суті, підготовалися дві світові війни та до сотні “локальних війн”. До австро-угорців долучилися вчені американські, британські, французькі, німецькі, російські та ін. І вже з того часу стали публікуватися численні цінні дослідження, але такі, що містили бодай одну мізерабельну етнорасову нотку, — Л. Моргана (“Стародавнє суспільство”, друге видання 1972 р.), Л. Гумпловича (“Расова боротьба”, 1873), Ф. Ф. Мартенса (двотомна праця “Міжна-

родне право цивілізованих народів”, 1882), Г. Лебона (“Еволюція цивілізації”, 1890), В. Зомбарта (“Пролетаріат”, 1903), У. Самнера (“Народні звичаї”, 1909), В. Вундта (десятитомна “Психологія народів”, 1900–1920 рр.) та ін.

Зазначену суперечливу діалектику “діалогуючих цивілізованих/недосоціалізованих суб’єктних сторін” у процесі конституції якогось етноконфлікту вперше — та у чітких концептуальних рисах! — продемонструвала низка етно- і військовополітичних подій кінця XIX — початку XX ст. (назвемо лише три події): 1) іспано-американська (США) війна на Кубі (1898 р.); 2) “боксерське повстання” в Китаї (1898–1900 рр.); 3) повстання у Трансваалі та англо-бурська війна (1899–1902 рр.). Конкретика цих етнополітичних ситуацій — і теж уперше у світі! — продемонструвала ще дві пари діалогуючих компонент, іманентних для будь-якого етноконфлікту. Бодай попередній аналіз цих, здавалося б, “архівних матерії” є беззастережним актуальним теоретико-праксологічним завданням. Пропонуємо вдуматись у наступні етноісторіологізми.

Внутрішньокраїновий потенціал народу-етносу, який слугує об’єктивним стрижнем даного етноконфлікту, — це його ж (потенціалу) зовнішньосвітова геополітична противага. (Надалі, для спрощеної зручності аналізу, назвемо “діалогуючих” відповідно “внутрішнім фактором” і “зовнішнім фактором”). З точки зору динаміки аналізованого питання, це центральний “діалог” і провідні формоутворюючі елементи у контексті процесу виникнення, становлення цілісним і розвитку до розв’язки будь-якого етноконфлікту. Самі ж оті “внутрішньополітичний потенціал” і “зовнішньогеполітична противага” у процесі конституції різних етноконфліктів “діалогують” по-різному, тобто ситуативно.

А коли так, то при аналізі конкретики окремо взятого етноконфлікту важливою є акцентика у системі аргументації “діалогуючих” пар “внутрішніх” та “зовнішніх” і сторін, і факторів. Найперше, що тут кидається у вічі, — це те, що у процесі конституції ім’ярек етноконфлікту “діалог” поволі перетворюється на “монолог” сильного зовнішнього фактора, — та ледь не за байкарською логікою І. Крилова і Л. Глібова: у сильного безсилий завше винуватий... Як правило, той диктат інтерпретується світові як “цивілізаторська місія” великодержавних народів-етносів стосовно — конкретних у конкретних випадках — “відсталих” і “недосоціалізованих нещасних тубільців”. У названих вище трьох контекстах тими “нещасни-

ми тубільцями” виявилися відповідно: а) “креольсько-афро-індеанські кубинці, які зовсім не зналися на пріоритетах міжнародного сусідства”; б) “зухвало та підступно повсталі дикі китайози, яких слід було провчити назавше...”; в) “індо-афро-євробури, які туго розуміли, на якому світі живуть...” [17, 141, 143, 150–152].

“Монологова аргументація” “цивілізаторської місії” сильного над слабшим і зовсім безсилим — вкрай показова у теоретичному сенсі і досі у чомусь повчальна для політичної сучасності:

1) перший прецедент в аналізованому політолого-етнологічному ряду — американо-іспанський “діалог” з приводу Куби (1898 р.). Доки на острові тривало етновизвольне повстання під проводом Х. Марті та А. Масео (1895–1898 рр.), США висували першоколоніальному “патронові” — Іспанії одну диктаторську вимогу за іншою, й усі по-мілітарному жорсткі та явно “не-виконувані”. Півстоліття потому дослідники констатуватимуть, неначе зумисно нам “у тему”: це був звичайний метод-прийом, “коли плекають твердий намір будь-що викликати конфлікт” [17, 141]. Підсумкова розв’язка відома: Іспанія американському тискові піддалася; Куба у 1902 р. стала формально незалежною країною, а фактично — протекторатом США (до 1959 р.); “найслабший діалогуючий стороні”, пересічним кубинцям, нічого й досі не лишається, як на пікових точках кризових ситуацій спорадично вигукувати “Patria au muerte!” і “Янки — хоу!” А тим часом політолого-етнологічна проблема міжнародно-регіонального масштабу досі залишається не розв’язаною;

2) китайський, “боксерський” прецедент 1898–1900 рр. продемонстрував дещо іншу логіку конституції етноконфлікту — різномісними імпульсами і факторами (зсередини та ззовні). Політолого-етнологічні проблеми, що тут суміжно виникають, одягаються... у цивілізаційні одежі: “цивілізованим народам” дозволено практично все, аж до застосування на геоплощині “недосоціалізованих” народів-етносів варварських і напівварварських політико-мілітарних засобів. Важливо при цьому лише одне: своєчасно та вправно користуватися формоутворюючими та “потрібними” даному етноконфлікту засобами, імпульсами і факторами.

У китайському прецеденті першоімпульси і фактори “внутрішнього характеру” — це серія сміливих та успішних повстанських акцій китайських “боксерів” у 1898–1900 рр., які завершилися облогою іноземних дипломатичних місій (розташованих у тому кварталі Пекіна, де

аборигенним людям і зовсім десятиліттями заборонялося з'являтися) та зухвалим убивством німецького посла Ф. Кеттелера [17; 151–152]. Зовнішніх конфліктогенних імпульсів виявилось тоді кілька. На “жовторасову витівку” першою, природно, відгукнулася Німеччина, яка ще з 90-х років XIX ст. шукала баражних приводів “повчити світ... тримаючись у рамках напівварварства” та діючи на зовнішньополітичній арені “двома засобами, не раз застосовуваними цивілізованими народами, — експропріацією та контрибуцією” [17, 109–110].

Перш ніж удатися до цих засобів стосовно Китаю, паннімецька дипломатія та пропаганда кинулися шукати авангардних союзників-застрільників, тих, хто першими “уторували б доріжку” до серцевинного локусу даного етноконфлікту. Найзручнішим союзником виявилася царська Росія. Показова річ: чимало політолого-етнологічних проблем — прийдешнього, а не поточного тамтешнього часу! — Німеччина мала намір вирішувати у тому конкретному випадку постановкою лише одного конфліктогенного завдання. “Я зроблю все, що від мене залежить, — писав кайзер царю у липні 1900 р., — аби підтримати спокій в Європі і боронити тил Росії... нагадуючи при цьому, що для Росії великим завданням на майбутнє є справа цивілізування азійського материка і захист Європи від вторгнення великої жовтої раси” [17, 116]. Свої ж війська — перед відправкою у каральний похід на Китай — 25 липня 1900 р. кайзер наставляв “учинити там таку розправу, аби китайці твердо запам’ятали німецьке ім’я, як свого часу народи Європи зберегли у пам’яті ім’я гуннів та їхнього вождя Аттилу” [17, 150, 151]. Результат “угамування” китайського етноконфлікту відомий: чотири “союзні держави” — Німеччина, Росія, Франція та Японія — “замирили” Китай, а заодно і Корею, законсервувавши тамтешню етноконфліктогенну ситуацію аж до кінця Першої світової війни. Як кому, а нам усе це нагадує сьогоденну камуфляжну риторику та баражовану нею політолого-етнологічну проблематику навколо етноконфліктогенних факторів “східно-міжнародного тероризму” та “розширення НАТО на Схід”;

3) англо-бурський прецедент 1899–1902 рр. продемонстрував принципово нову модель конституції етноконфлікту. Принципово новими тут здебільше є дві політолого-етнологічні деталі. По-перше, тут виявилось, що одна із колишніх “зовнішніх сторін” конфлікту стала... “внутрішньою”, — та ще й такою, що потребувала “особ-

ливої зовнішньої опіки”. Йдеться про досить численний етномасив іноземних (переважно великобританських) колоністів — “уїтлендерів”, які приїхали у Трансвааль після того, як у 70-х роках XIX ст. там (зокрема, в провінції Уїтватерсранд) виявилися багаті золотом копальні. Мало-помалу синтезувавшись із німцями, голландцями, французами та іншими “прийшлими” золотошукачами в певно окремішню мовно-етнічну людність, ці іноземці перетворилися “на майже аборигенів” і дедалі впевненіше та, з точки зору зовнішньополітичної поведінки, — усе зухваліше стали вимагати для себе особливого життєво-політичного статусу: “окремого правового режиму”, “своєї” системи пільгового оподаткування, “прозорих кордонів”, права на муніципальну і партійну самоорганізацію, міжнародно-торговельних преференцій, а зрештою, й державно-політичної автономії. Політолого-етнологічна “оболонка” цього африканерського питання багато в чому нагадує процес “обрусіння” Криму (після 1783 р.) та “коренізацію великоросами” східно-південних земель України (після російсько-турецьких війн 80-х років XIX ст. та особливо після завоювання Україною політико-державної незалежності у 1990–1991 рр.).

По-друге, фактором специфіки ситуації стало не досить “рівне” ставлення до уїтлендерів і трансваальських державних властей. Оскільки власті неохоче йшли, а часом просто ігнорували подібні “етносепаратизми” з боку далеко незаконслухняних наполовину іноземних громадян, останні і зажадали зовнішньої підтримки. Природно, що першими, до кого уїтлендери звернулися, були великобританці. “Підтримайте нас, бо ж ми — ваші!” Водночас до Великобританії звернулися й бурські власті: “Підтримайте нас, легітимних властей, бо ж уїтлендери — одночасно і ваші етнічні сородичі, і наші співгромадяни, а в етнополітичному сенсі — елементарні сепаратисти-заколотники...”.

“Цивілізовані” великобританці стали на бік етносепаратистів. Спричинився ланцюг скандалів і етнокризових ситуацій — прикордонних, валютних, торговельних, дипломатичних та ін., які завершилися ніким не очікуваним “у цивілізованому світі” оголошенням (11 жовтня 1899 р.) “кольоровими бурами” війни Великобританії. Війна тривала 31 місяць і поділялася на два періоди: підготовчо-дипломатичний; позиційно-партизанський. Найбільш конфліктогенною виявився перший період, до того ж витриманий у старій “цивілізованій візантійській манері”. “Варто було

бурам зголоситись на ту чи іншу вимогу англійців, як останні негайно висували нові, — зазначали свого часу радянські дослідники. — Їх прямий розрахунок бо полягав у тому, аби не дати конфліктові замиритися” [17, 143]. Безпосередні військові дії тривали аж до 31 травня 1902 р. Згідно з підписаним договором, бури втратили державно-політичний суверенітет, а країна опинилася “підданською одиницею великобританської корони з обмеженими правами внутрішньої автономії”. А уїтлендери не тільки зберегли свій “особливий статус”, а й примножили його. “Тричленний етноконфлікт на Півдні Африки” (як колись називав його К. Реннер) тлів аж до початку 60-х років ХХ ст., коли Південно-Африканська Республіка (правонаступниця Трансваалю та інших бурських республік) у 1961 р. стала “незалежною країною зі змішаним політико-кольоровим керівництвом”. Нашадки уїтлендерів збереглися й до сьогодні. Певні етноконфліктні аналогії між позиціями Великобританії та Трансваалю на ґрунті “уїтлендерського питання”, а також України та Росії у “кримському” й “східно-південних” питаннях може не побачити лише сліпий.

Трансваальсько-“уїтлендерський” прецедент рубежу ХІХ і ХХ ст. уперше у світі оприлюднив невід’ємну для будь-якого суто етнополітичного конфлікту *інкадровану іззовні політико-автономістську компоненту*. Оскільки у подальшій політичній історії інших країн та місцевостей цей феномен “у чистому вигляді” рідко де й коли спостерігався, політико-етнологічна думка вже тоді, на рубежі століть, стала шукати його генези навіть у започатках суто унікальних оригіналітетів: де, коли й чому він виник? У. Самнер (“Народні звичаї”, 1909) підказував: “у чистому внутрішній варіації” феномен зародився в 60-х роках ХІХ ст. в Австро-Угорщині, де він і утвердився “навіть як політичний звичай цивілізованих народів у їх зносинах із собі подібними чи із недосоціалізованими співвітчизниками”. Знайомі “цивілізаційні акценти” не повинні затулити від нас основне: *етнополітичний автономізм як асиметрична дилема етноконфліктогенності — чисто внутрішній феномен етносоціального життя багатонародної країни*.

І ми знову звернулися до того, австро-угорського “внутрішнього джерела”. З’ясувалося, що ота автономістська компонента “у внутрішній етнополітичній варіації” вже містилася у політолого-етнологічних контекстах згадуваних “Угоди про об’єднання” Австрії та Угорщини (1867 р.) та “Закону про національності” (1868 р.). Тут ми

натрапили на унікальну понятійну одиницю — на так звану “антиконфліктну тріаду на місцевому рівні”, яка містила в собі конструкційні елементи: а) “широку обласну автономію” для етноменшинських народів; б) “демократичну систему місцевого самоврядування”; в) “самовідповідальницьке господарювання місцевих людей у конкретній місцевості”. Як ця тріада була реалізована на аборигенній австро-угорській геополітичній площині, — це вже справа конкретного дослідження, яке виходить за межі нашого аналізованого предмета.

У процесі відкрystalізації зазначених ретроспекцій з’ясувалося, що суто антиконфліктна редакція тільки-но названої австро-угорської тріади найрельєфніше стала у пригоді... російським більшовикам, а водночас і українцям радянських часів. Але тут назовні проступає принципова відмінність у критеріях політолого-етнологічної аплікації тріади до конкретної багатонародної країни: австро-угорці аплікували її на цивілізаційно-расовій основі, а російсько-радянські більшовики — на чисто кількісно-демографічній основі (останній критерій “живий” і за умов незалежної України)... За підказкою В. І. Леніна (ще 1913 р.), усередині 20-х років “конфліктогенний масив неросійських людностей” (а їх, за даними Д. Гайєр і Р. Ітса, виявилось понад 500) — у чисто кількісному вимірі — був просто механічно квантифікований: до 10 тис. осіб етномасиву — автономний рівень “національного округу”; до 50 тис. — “автономна область”; близько 1 млн — “автономна республіка [у складі союзної республіки]” [17, т. 1; 26].

І все ж австро-угорський політичний досвід і тут був врахований. Згадуваний вище “принцип” Франца І (“Що, мої народи чужі одне одному? — Тим краще...”), наприклад, спрацював у справі “здвоювання” здавна конфліктуєчих народів-етносів рамками одної автономної одиниці, — і таким чином на етнополітичній мапі з’явилися “Ямало-Ненецький автономний округ”, “Кабардино-Балкарська автономна область”, “Чечено-Інгушська автономна республіка” і навіть (що проіснувала недовго) “Карело-Фінська союзна республіка”. Суто цивілізаційно-расовий аспект австро-угорського досвіду з пансько-“верхівських” висот спустився у нижні підвали російсько-радянського низово-народного буденного життя, — ось звідки сленги та штампи на кшталт “чучмеки вузькоокі”, “жид пархатий”, “темноволосі нацмени”, “афрочукчі”, “лиця кавказької національності” і “темна татарва”.

Суто етнологічний аспект антиконфліктогенного феномена (в політичному досвіді Австро-Угорщини він взагалі відсутній, хіба що в намітках побутував у теоретичних міркуваннях Ф. Деака 60-х років XIX ст.) в СРСР був вирішений теж на кількісно-демографічній основі: до 1 млн етномасиву — це “народність”, більше 1 млн — це вже автоматично “нація”. Всі інші — або “малі народи”, або ж і “неперспективні недолюдності”. Питання про чотиристадійну соціально-цивілізаційну еволюцію всіх народів-етносів Землі — про природну обов’язковість для кожного народу пройти стадії роду, племені, народності та нації — це питання із політолого-етнологічним та цивілізаційно-етичним стрижнем, — вперше вирішено українським науковцем І. М. Варзарем на рубежі 80-х і 90-х років. Його етноконфліктознавчого потенціалу ми торкнемося дещо далі.

Як не дивно це комусь видається, деякі аспекти, позитиви, негативи і переосмисленські ситуації обговорюваних австро-угорської і російсько-радянської моделей потрапили і до двох фундаментальних етнополітичних документів першого етапу утвердження незалежної України, — до “Декларації прав національностей України” (1 листопада 1991 р.) та Закону “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.). Вважаємо, що антиетноконфліктний потенціал усіх зазначених документів і згаданих політолого-етнологічних моделей ще мало досліджено, це ще перспективні завдання.

Повернемось у ретроспекцію — до етнополітичної обстановки перших років XX ст. Етноконфліктні колізії навколо “сараївського вбивства кронпринца” 1914 р., розпаду серії колоніальних імперій у 1918–1920 рр., “китайська гомінданівська криза” кінця 20-х років, “аншлюс” Австрії 1936 р., іспанська революція — громадянська війна кінця 30-х років, Друга світова війна, останній раунд розпаду світових колоніальних імперій у 60-х роках, крах світової соціалістичної системи на рубежі 80-х і 90-х років — ці та інші етнополітичні події та етносоціальні зрушення катаклізмового характеру до фундаменту теорії нашої теми кардинальної новизни не дали. Новизна настала лише на ґрунті осмислювання етнополітичної історії “післянаполеонівської Європи”, критично-творчого “прочитування” марксистсько-ленінської теорії з національного питання та переосмисленського ставлення до етносоціополітичних реалій на руїнах колишньої “братської сім’ї соціалістичних народів”. На тлі цього по-новому стали виглядати і основні політолого-

етнологічні проблеми, які сьогодні перебувають у фокусі уваги і широкої громадськості, і в колах науковців.

Уже у першій половині 90-х років стався і “каскад” філіаційних прояснень загальноєвропейської етносоціополітичної ситуації, і прозорішим став той теоретико-методологічний загаль, на якому досі базувалася *всесвітня етноконфліктна гносеологіка*. Прояснилася ледь не головна “заковика” початкового етапу незалежницького політичного часу: сама етносоціополітична обстановка “начинена” конфліктогенним матеріалом не стільки з вини “зовнішніх імперськи-цивілізаторських сил”, скільки з вини власних, внутрішніх кратологічних кіл соціалістичної епохи. Виявилось, наприклад, що вони, ті “керівні кола”, майже нічого адекватного всесвітній науковій істині не відали про (а) об’єктивні джерела виникнення етноконфліктів, про (б) їх різновиди та, зрештою, про (в) апробовані у справді цивілізованих багатонародних країнах способи їх запобігання та засоби їх врегулювання.

У деяких теоретичних дослідженнях (за абеткою) І. М. Варзаря, О. В. Картунова, І. Ф. Кураса, О. М. Майбороди, О. В. Маруховської, М. І. Пірен, Ю. І. Римаренка, Л. Є. Шкляра, М. О. Шульги та інших науковців зазначені “прогалини” ліквідовано, — чим і політолого-етнологічну теорію принарощено, і практичній державній етнополітиці надано численні творчі імпульси до вдосконалення. По-перше, вирішено ледь не основне завдання — подано своєрідну і класифікацію, і ситуаційну ієрархізацію *типів і різновидів етноконфлікту*. Зокрема, уточнено, що оті типи та різновиди розташовано у лінійно-“гологафічному” просторі за логікою “російської матрьошки”, коли маленький феномен виходить з великого, а той — ще з більшого. Скажімо, так звані етноконфлікти кримський, закарпатський або трансністрійський, — кожний з них є “комплексом” із трьох-чотирьох “матрьошок”. Наприклад, “кримський вузол”: а) “корінним” явищем тут є міждержавне, неврегульоване свого часу територіальне питання між Росією та Україною; б) у рамках цього “міждержавного етнеополітичного конфлікту” “малою матрьошкою” є суперечності між аборигенними татарами і прийшлими росіянами та українцями (як одразу ж після “приєднання” Криму до Росії у 1783 р., так особливо ж після етнополітичної депортації татар у 1944 р.), нескінченні тертя через спір про “приватизацію етнооюкумени буття” аборигенними/не-аборигенними етнолюдностями; в) ця ж “матрьошкова

фігура” щоразу виходить із негативного дуалітету російської меншини із титульним українством як у центрально-периферійному, так і в регіональному вимірах; г) а “тузлівська криза”, “суперечки щодо ялтинських маяків” або ж “бахчисарайська бійка на мусульманському цвинтарі” — мікрокомбінації з конфліктних деталей великої та непрозоро суперечливої етногеополітичної панорами усього півострова [23].

По-друге. Як уже зазначалося вище, досі не розв’язаною залишається політолого-етнологічна проблема джерельних факторів виникнення етноконфліктів. Ще класична наука (Ф. Ф. Мартенс, К. Реннер, Б. Малиновські) поділила ці фактори на об’єктивні та суб’єктивні. У 90-х роках ХХ ст. найбільш сутнісним суб’єктивним фактором О. В. Картунов, І. Ф. Курас, О. М. Майборода та Ю. І. Римаренко вважали досконалу/не-досконалу концепцію та практику державної етнополітики [22; 24; 27; 31–33]. Щодо об’єктивних факторних джерел у науці й сьогодні тривають творчі суперечки, розпочаті “цивілізованими расологами” рубежу ХІХ і ХХ ст. (Л. Гумплович, Л. Леві-Брюль) і які тривають досі, наприклад, в Україні та Росії [8; 29; 30].

Принаймні, три розв’язки і творчі акценти на прояснення проблеми подав І. М. Варзар:

1) першого з цих акцентів ми вже торкалися вище. Усі народи-етноси планети мають пройти (але далеко ще не всі пройшли) чотири стадії соціоцивілізаційного дозрівання до статусу свідомого етнополітичного суб’єкта: рід, плем’я, народність, нація. Штучне затримування народів на недостойних для них стадіях — типові фактори “законсервування” не одного етноконфлікту [6, 46–47, 64, 179–180, 297; 8, 129–134]. Переселенням у 50-х роках ассирійців із Закавказзя в Чернігівську область та сьогоднішні маніпуляції навколо “визнання/не-визнання русинів окремим етносом” — найтиповіші тут приклади, коли штучно створюють конфліктогенні політолого-етнологічні проблеми;

2) творчою розв’язкою нашої проблеми та своєрідним плюралістичним тлумаченням ст. 13 ООНівської “Загальної декларації прав людини” (1948 р.) вважаємо й питання про самопереміщення народів-етносів геолокусами свого виникнення, становлення та розвитку на власних засадах, названих І. М. Варзарем “етноплацентою”, “етноойкуменою” та “етнокультурним ареалом” [3–5; 8; 11]. Проблемна “заковика”: перешкоджання народам-етносам у природному праві на вільне переміщення або на повернення з місць депортації чи

вимушеної еміграції на свої етногеолокуси — найхарактерніше для нашого часу етноконфліктне джерело, — приклади кримських народів тут усім відомі;

3) зрештою, чи не “найневичерпнішим конфліктним джерелом” є штучні політико-правові перепони на шляху перетворення усіх народів-етносів кожної країни на свідомих і вільних політичних суб’єктів. Конкретніше йдеться про перешкоджання народам у справах *державотворення, партієтворення та елітотворення*. Ця політолого-етнологічна колізія цінна тим, що в її контексті викристалізовується й своєрідна *закономірність трифазного конституювання суто етнополітичного (з державознавчим стрижнем) конфлікту* між меншинським народом-етносом, який психологічно налаштований на отримання політичної автономії за принципом “будь-що...”, та державним центром. З’ясовано: а) на першій фазі цей народ-етнос тільки висуває державному центру вимоги на реалізацію своїх політичних прав; б) на другій фазі у структурах етномасиву цього народу “переварюється” інформація про реакцію центру і міжнародної громадськості на раніше висунуті вимоги; в) на третій фазі — дуже часто! — ці права у властей збуджені народи “вибивають”, “видають” силою [6, 386–387].

На щастя, у нас подібних реальних прикладів немає. Але й тут є над чим замислитись. Всезагальна небезпечність колізії, робить висновок дослідник, полягає у тому, що конфліктуючі “державний центр” і “етнічна периферія” (взяті тут як суб’єктні умовності) об’єктивно *втягуються у “трагічну дихотомію між “хочу” і “можу” та між “необхідністю” і “можливістю”*, в результаті чого “уся життєдіяльна матриця буття даного народу-етносу” просякується конфліктогенним “матеріалом” — спорадичними вибухами, невмотивованою агресивністю, стихійним анархізмом та ін. [6, 410]. Найостаннішою і — одночасно: найсумнішою нам “у тему” — ілюстрацією до цієї дихотомії може слугувати розпочатий ще у 1990 р. етноконфліктний “діалог” Києва і русинів Закарпаття з приводу надання останнім адміністративно-територіальної автономії або ж хоча б “визнання русинів національною меншиною в Україні” (як, до речі, і у 22 країнах світу). Лікар і місцевий обласний депутат Є. Жупан, коментуючи витримане у цій тональності рішення Закарпатської обласної депутатської ради від 7 березня 2007 р. [16], політолого-етнологічну серцевину питання підсумовує таким чином: “Русини в Україні хочуть почуватися комфортно, щоб держава була

стосовно них ненькою, а не мачухою...” [15]. Чіткіше не скажеш.

У процитованому щойно газетному матеріалі один з його авторів, В. Бабенко, констатував побутування в країні “етноісторичної непоінформованості та етноконфліктної необізнаності” як серед усього населення, так і серед кіл фахівців та офіційних політиків. Зі свого боку ми б це явище назвали *загальнокраїновим масштабом синтетичною політолого-етнологічною проблемою*. На посиленні її проявлення ми торкнулися лише трьох блоків теоретичних питань: а) ієрархізації різновидів етноконфлікту у контексті політолого-етнологічних проблем Новітнього Часу; б) аналізу об’єкт-суб’єктної структури до десятка конкретних етноконфліктів у кількох багатонародних країнах; в) виявлення логіки і джерел започаткування етноконфлікту у мережі політолого-етнологічних проблем багатонародної країни як такої. Інші аспекти та акценти питання — мотиви і предмети окремих аналізу, виступів, публікацій.

Література

1. Бауэр О. Австрийская революция 1918 года: Пер. с нем. — Пг., 1920.
2. Боротьба героя з долею, або Навіщо турбувати оракула? // Віче. — 2007. — № 3–4. — С. 11.
3. Варзар І. Етнокультурний ареал // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993.
4. Варзар І. Етноокумена // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993.
5. Варзар І. Етноплата // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993.
6. Варзар І. Із контекстів минулих літ. Вибране. — Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003.
7. Варзар І. Підсумки виборів — 2006: Чому ми опинилися у “популістському полоні”? // Вісн. ЦВК. — 2006. — № 2. — С. 97–102.
8. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К., 1994.
9. Варзар І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові та функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К., 2006. — Т. 2. — С. 81–92.
10. Вдовин А. И. Особенности этнополитических отношений и формирование новой государственности России. — М., 1993.
11. Винниченко І. Геополітичне переміщення народів // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993.
12. Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнесету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2(22), янв.
13. Гегель. Наука логики: Пер. с нем.: В 3 т. — М., 1971.
14. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. В. Бебика. — К., 2006.
15. Жупан Є. На південь від Карпат... // Уряд. кур’єр. — 2007. — 28 берез.
16. “За” і “проти” // Уряд. кур’єр. — 2007. — 28 берез.
17. История дипломатии: В 3 т. / Под ред. В. П. Потемкина. — Т. 2: Дипломатия в Новое время. — М.; Л., 1945.
18. История национально-государственного строительства в СССР 1917–1978: В 2 т. — М., 1979.
19. История Румынии. 1848–1917 / Отв. ред. В. Н. Виноградов. — М., 1971.
20. Иванченко І. Расовый конфликт // Мала енциклопедія етнологічного розвитку / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996. — С. 788.
21. Кара-Мурза С. Потерянный разум. — М., 2006.
22. Карпунов О. Етнологічна політика // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 447.
23. Кримські татари: “національна меншина” або “корінний народ”? Політичний та юридичний аспекти питання // Матеріали “круглого столу” (м. Київ, 5 лют. 1999 р.). — К., 1999.
24. Курас І. Ф. Етнополітика. Історія та сучасність. — К., 1978.
25. Лебон Г. Психология народов и масс: Пер. с франц. — М., 1995.
26. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 24. — С. 58.
27. Майборода О. Етнічний конфлікт // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993.
28. Мартенс Ф. Международное право цивилизованных народов: В 2 т. — СПб., 1882. — Т. 2.
29. Огірчук В. Расоведение // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 271.
30. Расовый смысл русской идеи: Сб. ст. / Под ред. В. Б. Авдеева, А. Н. Савельева. — Вып. 1. — М., 1999.
31. Римаренко Ю. Міжнародні конфлікти в колишньому СРСР // Етнологічний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. — К., 1993. — С. 464.
32. Римаренко Ю. Етнічний конфлікт // Мала енциклопедія етнологічного розвитку / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 689.
33. Римаренко Ю. Міжетнічні конфлікти // Мала енциклопедія етнологічного розвитку / Відп. ред. Ю. І. Римаренко. — К., 1996. — С. 718.
34. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року. — <http://www.president.gov.ua> (офіційне Інтернет-представництво Президента України).

35. Ханак П. Остров или мост? Место Венгрии в Европе // Венгерский меридиан (Журн. обществ. наук, Будапешт). 1991. — № 11. — С. 7.

36. Чемшит А. А. Государственная власть и политическое участие. — К., 2004.

37. Чжунцин Инь, Сюеюань Тянь. Политический строй Китая. — Пекин, 2004.

38. Levy-Bruhl L. Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. — P., 1910.

В полиэтнических странах каждый народ-этнос стремится реализовывать свое право на “политическую нострификацию родины”, и там и когда ему другой народ или государство противодействует, там и тогда неминуемы разнообразные этнополитические конфликты. В них чаще всего речь идет о праве всех народов-соотечественников быть источником политической власти и носителем суверенитета страны. Эта политологема (зафиксированная в ст. 5 Конституции Украины) прослежена в этнополитической истории более десятка европейских, азиатских, американских и африканских стран, из чего извлечены актуальные политолого-этнологические выводы.

In multi-peoples countries every people-ethnic is eager to realize its right on “political nostrification of its Motherland”, where and when another nation or country resists, — there then different ethno-political conflicts appear. They demand the right for all the peoples-compariats to be the source of the political power and represent the country's sovereignty. This position (fixed by the fifth article of the Ukrainian Constitution) traces in the ethno-political history about more than ten European, Asiatic, American and African countries, from which actual politologically-ethnological conclusions are made.

Надійшла 30 травня 2007 р.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І КОНСТИТУЦІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ВІД 3 ТРАВНЯ 1791 РОКУ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 156–159

Обґрунтовано, що прийняття Конституції Речі Посполитої від 3 травня 1791 р., яка мала розширити права людини і забезпечити перехід від конфедерації до федерації у складі Польщі і Великого князівства Литовського, постає важливим уроком щодо значення та ролі Конституції України у розбудові конституціоналізму як політико-правової сутності демократичної системи влади.

Розбудова українського конституціоналізму на початку ХХІ ст. тісно пов'язана із змінами та доповненнями до Конституції України і з практичною реалізацією її положень. Значення та цінність Конституції України як складової конституціоналізму знайшли свій яскравий прояв у конституційній та політичній кризах, що зумовлені з пошуком найоптимальнішої системи організації влади та легітимністю дій її органів. Це ще більше висвітлює та актуалізує потребу в дослідженні зарубіжного досвіду побудови конституціоналізму, важливою складовою якого є формальна або писана Конституція. Таким є досвід, зокрема, Речі Посполитої, пов'язаний з прийняттям Конституції 3 травня 1791 р., або так званої “Устави Жондова”. Цей законодавчий акт останнього десятиліття ХVІІІ ст. поклав початок революційним подіям у Речі Посполитій, які справили величезний вплив на історію багатьох народів Європи. Ця Конституція, ухвалена Чотирьохрічним сеймом, стала видатним досягненням політико-правової думки того часу, свідченням народження конституціоналізму демократичного типу, який має сприяти зміцненню та розвитку нових економічних, соціальних та політичних відносин.

Конституція 3 травня 1791 р. ставила не міфічні, а реальні завдання щодо побудови федеративної держави на підставі громадянського компромісу між прогресивною шляхтою та буржуазією,

з одного боку, і феодалами — з іншого. У цьому компромісі і виявлялась слабкість Конституції. Прибічники радикальних перетворень розглядали її як недостатньо прогресивну, оскільки вона зберігала владу панів над селянами, духовну диктатуру верхівки католицької церкви над усім суспільством. Видатний діяч революції Тадеуш Костюшко (1793 р.) писав, що передусім потрібно ліквідувати залежність селян, надати свободу і рівність прав, ліквідувати духовну диктатуру католицької верхівки, скасувати королівську владу.

Іншу позицію відстоювали представники консервативних, реакційних кіл, які стверджували, що Конституція 3 травня — це “революційна змова”. Для її придушення вони звернулися по допомогу до уряду Єкатерини ІІ.

Розробляючи реформи державного устрою, політики Речі Посполитої насамперед звернули увагу на конституційне право, положення якого були викладені у Статуті Великого князівства Литовського 1588 року. Про це свідчить промова короля Августа (Станіслав Понятовський) у сеймі 11 вересня 1776 р., в якій він відзначив, що Статут 1588 року заслуговує на повагу, тому що ним щасливо і розумно користуються громадяни Великого князівства Литовського, і висловив побажання, “щоб у Короні досягли такого ж щастя, яким пишаться у Литві” [2, 67].

Потрібно відзначити, що через весь Статут реалізується ідея зміцнення правового порядку, при

якому всі державні органи і службові особи повинні діяти тільки відповідно до його положень. Ідея правового порядку була спрямована передусім проти деспотизму магнатів і середньовічної теократичної теорії походження та сутності держави. Ця ідея знайшла своє закріплення у Статуті 1588 року, а також була викладена Львом Сапегою у посланні королю Зігмунду III Вазі і всім верствам Великого князівства Литовського. Л. Сапега писав: “для того права напрацьовані, щоб заможному та могутньому не все можна було вільно чинити. Як стверджував Цицерон, ми є невольниками права, щоб мати змогу користатися своєю свободою”. І далі Л. Сапега продовжує: “свої свободи у всьому захищаємо, щоб не тільки сусід, а й наш обиватель і сам господар-пан ніякої зверхності над нами вживати не зміг, за єдиним винятком, коли це йому дозволяє право” [1, 47]. Закріплення цього правового порядку свідчило про народження нової державної теорії, яка цілком відповідала потребам виникнення громадянського суспільства, яке отримало автономію згідно з Конституцією 3 травня 1791 р., а також з прийнятими в тому ж році законами. Спочатку в січні законодавчо були закріплені основні положення, якими гарантувалися права і привілеї католицької церкви, стверджувалась вічна унія між Польщею та Великим князівством Литовським, оголошувалась свобода слова і друку. В березні був прийнятий закон про міста. Два останні закони стали складовими Конституції 3 травня 1791 р.

Конституція 3 травня складається з одинадцяти розділів. У передмові від імені короля Августа зазначається: враховуючи недоліки управління в Речі Посполитій, бажаючи використати стан, в якому перебуває Європа, намагаючись отримати зовнішню незалежність і внутрішню свободу народу для загального добробуту та збереження держави в її кордонах, затверджується ця Конституція.

У першому розділі відзначалося, що пануючою релігією є “свята римська католицька релігія”. Будь-який перехід з католицької віри в іншу заборонявся. Для всіх інших релігій гарантувалася свобода виконання релігійних обрядів. У другому розділі підтверджувалися всі права і привілеї шляхти Польщі та Великого князівства Литовського. Третій розділ містив закон про міста, який оголошувався частиною Конституції. У четвертому розділі йшлося про нові норми щодо селян. У ньому зазначалося: “Селян, руками яких створюються джерела заможності країни, що складають більшу частину населення і є дійовою силою

країни, із справедливості, із почуття людськості та християнського обов’язку, а також враховуючи наш особистий, розумний інтерес, ми беремо під захист права і нашого уряду, стверджуючи, що з цього часу будь-які свободи, пожалувані або дійсні договори, укладені із землевласниками та селянами їх маєтків, незалежно від того, чи були вони укладені з усією громадою або з кожним жителем села, повинні встановлюватися загальні та взаємні обов’язки у відповідності з певними значеннями умов і записаних в указаних пожалуваннях і договорах, які знаходяться під опікою крайового уряду”. Як бачимо, у цьому розділі зроблена перша спроба частково обмежити свавілля панів стосовно селян, але поки що декларативно, тому що їхня залежність від панів не була ліквідована. П’ятий розділ закріплює прогресивні положення про те, що “всяка влада в людській спільноті бере свій початок з волі народу”, а тому має складатися із трьох влад: законодавчої, виконавчої та судової. Шостий розділ визначав структуру та повноваження двопалатного сойма, який формувався у складі палати депутатів, послів і палати сенаторів під керівництвом короля. Палата депутатів оголошувалася свяतिною законодавства. Тут мали обговорюватися всі законопроекти. Сенат, що складався з католицьких єпископів, воєвод, каштелянів і міністрів, під керівництвом короля міг ухвалити або відкласти до повторного розгляду соймом закон, який був прийнятий в палаті депутатів. У разі виникнення незгоди між палатами вони збиралися разом і рішення приймалося простою більшістю голосів. Цим розділом скасовувалося *liberium veto*. Було встановлено, що Конституція підлягає перегляду тільки через 25 років.

Зовсім по-новому було вирішено питання виконавчої влади — уряду, склад і компетенція якого розглядалися у сьомому розділі. Вищим органом виконавчої влади Конституція визнавала уряд, який оголошувався стражем прав. До складу уряду входили король як голова; керівник католицької церкви — прімас як голова комісії народної освіти, п’ять міністрів: поліції, внутрішніх і закордонних справ, військовий та фінансів. Передбачалися посади двох секретарів: для ведення діловодства уряду; для ведення — закордонних справ. Міністрів мав призначати король.

Найбільш значущими змінами було скасування виборності короля та запровадження інституту спадкування трону. Король отримував широкі повноваження. Він визнавався верховним головнокомандувачем збройних сил держави, мав право призначати і звільняти генералів, офіцерів,

службових осіб державного управління, senatorів, єпископів. Усі акти короля засвідчувалися підписом відповідного міністра, який і відповідав перед соймом за виконання цього акта, оскільки особа короля оголошувалася “священною і вільною від всього. Нічого сам один не приймає, ні за що у відповіді перед народом не може бути”. У разі, коли жоден з міністрів не погоджується на підписання королівського рішення, король має відмовитися від такого рішення, а якщо він наполягатиме на своєму рішенні, то питання має розглядати сойм. Для незалежного функціонування виконавчої влади при уряді створювалися постійні комісії: з освіти, поліції, військова, фінансів, які формувалися соймом. Раніше створені воєводські комісії порядку підлягали урядовому контролю.

Створення єдиного уряду в Речі Посполитій повинно було змінити характер державного устрою, перетворити конфедерацію у федерацію, сприяти централізації держави, зміцнити авторитет органів державної влади і управління, обмежити всемогутність і свавілля магнатів.

Істотні зміни були закладені в структуру і характер діяльності судових органів (розділ 8). Закріплювався принцип здійснення правосуддя тільки судами. У зв'язку з цим мали бути закріплені деякі зміни у Статуті Великого князівства Литовського 1588 р. Згідно з Конституцією ліквідовувався суд власника і панів ради, але зберігався головний суд Великого князівства Литовського. Суди належали до першої або другої інстанції. Суди першої інстанції замість сесійного розгляду справ мали працювати постійно і розглядати справи впродовж року. Створювалися референсні суди для вільних селян, а також вищий суд, який називався соймовим. У вищому суді мали розглядатися кримінальні справи щодо державних злочинів, злочинів проти народу або короля. Конституція вимагала видання нового кодексу з цивільних і кримінальних справ. Усі суди, як і раніше, лишалися становими, тобто залежних селян продовжували судити їхні пани.

У дев'ятому розділі визначався порядок призначення регента у разі хвороби, полону або неповноліття короля. Десятий розділ визначав особливості організації навчання дітей короля та нагляд за їхнім вихованням. Одинадцятий розділ закріплював положення про збройні сили, чисельність яких зросла в кілька разів і які складалися з ополчення та рекрутів із селян. Армія підпорядковувалася виконавчій владі і повинна була присягати на вірність народу і королю, служити захисту Конституції.

Конституція 3 травня була прийнята в умовах гострої політичної боротьби. Вона зберігала феодально-політичний лад і водночас створювала сприятливі умови для розвитку мануфактурної промисловості і торгівлі, надавала більш ширші повноваження жителям міста — міщанам. Конституція закріпила докорінні зміни у структурі органів вищої державної влади: сойм мав стати справжнім законодавчим органом. У Речі Посполитій було зроблено спробу запровадити парламентський спосіб управління справами суспільства і держави. Для свого часу ця Конституція мала прогресивне значення, але її положення не були цілком реалізовані через заколот реакційних кіл, які в 1792 р. у містечку Торговище (Україна) оголосили війну своєму уряду і звернулися з проханням по допомогу до царського уряду Росії. 18 травня 1792 р. уряд Росії направив до Речі Посполитої сотисячну армію, що забезпечило швидку перемогу торговчан. Здійснивши військовий розгром Речі Посполитої, торговчани сприяли її другому поділу, оскільки у січні 1793 р. Прусія домовилася з Росією щодо отримання частки території Речі Посполитої. До Росії відійшла частина Білорусі і деякі райони Західної України, а до Прусії — польські землі з містами Торунем, Гданськом, Познанню. Сойм Речі Посполитої, який відбувся 17 червня 1793 р. в Городно, визнав територіальні втрати. На цій сесії було оголошено про розпуск Торговецької і про створення Городенської конфедерації. Також було скасовано Конституцію 3 травня і затверджено нову Конституцію.

Відповідно до Городенської Конституції 1793 р. Велике князівство Литовське зберігало свою державну самостійність, територіальну автономію, своє право, армію, свою судову систему. За цією Конституцією знову починала працювати Незмінна рада, яка створювалася з представників Польщі та Великого князівства Литовського на паритетній основі. Проте і ця Конституція не діяла, оскільки навесні 1794 р. розпочалося повстання на чолі з Тадеушем Костюшко. Велике князівство Литовське стало полем військових дій.

Узагальнюючи, викладене, відзначимо наступне. У польській і литовській сучасній політичній та історичній літературі стверджується, що з прийняттям Конституції 1791 р. була ліквідована державність Великого князівства Литовського і Реч Посполита перетворилася на унітарну державу. Це не відповідає дійсності. Більше того, вона із часом із конфедерації перетворилася на федерацію. Про це свідчать такі факти: за взаємною домовленіс-

тю обох народів, яка мала місце після прийняття Конституції, представникам Великого князівства Литовського гарантувалося прийняття участі на паритетних засадах у всіх спільних вищих органах державного управління, продовжувала існувати судова система з Головним трибуналом Великого князівства Литовського; існувала своя правова система і діяв Статут 1588 р.; залишалися без змін усілякі воєводські і повітові органи влади, на посади яких мала призначатися тільки місцева влада. До цього слід додати, що з початком повстання у Великому князівстві Литовському 24 квітня 1794 р. у Вільно була створена Найвища рада Великого князівства Литовського як вищий орган революційної влади для всього князівства. Все це свідчить, що й після прийняття травневої Конституції Велике князівство Литовське зберігало свою державну автономію у складі Речі Посполитої, яка знаходилась у стані переходу від конфедерації до федерації.

Усе це дає підстави стверджувати, що Конституція 1791 р. — це перша спроба докорінної реформи державного устрою Речі Посполитої, яка здійснювалася згори, без крові, без пік і сокир. Вона свідчила, що справа незалежності держави

тісно пов'язана із суспільними реформами, особливо з аграрною реформою.

Питання реформ завжди було ключовим при вирішенні дуже болючих проблем держави — і в давні часи, і в сьогоденні. Про це свідчать гостра політична і конституційна кризи, які із штучних перетворилися на реальні в Україні 2007 року. Як свідчить досвід Речі Посполитої, лише їх подолання не має перспективи лише через внесення змін до Конституції, бо вони можуть задовольнити лише ту або іншу частину політичних сил України. Сучасний конституціоналізм вимагає реформи всієї політичної системи, враховуючи потребу подальшого зміцнення та захисту прав і свобод людини та громадянина, оновлення системи влади на основі легітимної Конституції.

Література

1. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. — Т. 3. (кн. 1.) — О.: Юрид. літ., 2004. — 666 с.
2. Bardach J. O dawniej i niedawnej Litwie. — Poznan: Univ. im. A. Mickiewicza, 1988. — 442 с.

Згідно з Конституцією Речі Посполитої 1791 року законодавча влада належала сейму, а виконавча влада — уряду на чолі з королем. Відтоді конфедерація мала перетворитися у федерацію. Дві країни об'єдналися в одну. Права простого народу було розширено, що створило умови для подальшого прогресу держави.

В соответствии с Конституцией Речи Посполитой 1791 года законодательная власть принадлежала сейму, а исполнительная власть — правительству во главе с королем. С этого времени конфедерация должна была стать федерацией. Две страны объединялись в одну. Права простого народа были расширены, что создало условия для дальнейшего прогресса государства.

Under the Constution Rzeczpospolita of 1791 legislative power was vested in the Sejm and executive power was vested in the Cabinet with the King at the head. From then on the confederation became a single federal state. Two states amalgamated as one. The rights of the common people were expanded creating conditions for furhter progres within the state.

Надійшла 22 червня 2007 р.

О. В. АНТОНЮК**О. Л. АНТОНЮК**

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 160–166

Висвітлюються концептуальні засади теорії етнополітичного менеджменту як складової та невід'ємної частини державного управління. Показано, що цей різновид менеджменту має власну методологію, яка, з одного боку, містить систему найбільш загальних принципів, положень і методів, що складають пізнавальну основу наукових знань щодо управління етнонаціональною сферою, з іншого — сукупність прийомів, способів і процедур, що застосовуються в осмисленні механізму здійснення етнополітичного менеджменту.

У третє тисячоліття людство вступило розділеним приблизно на 6 тис. етносів (близько 800 із яких вважаються націями) і понад 200 держав. Більшість із них багатонаціональні. В окремих країнах проживає від кількох десятків до сотні народів (Росія, Індія, Індонезія, Китай, Пакистан, Іран та ін.). Однонаціональні країни порівняно рідкісні — Японія, Корея, Бангладеш, деякі держави Європи (Португалія), Аравійського півострова. Багато народів (курди, белуджі, бенгальці, пенджабці в Азії, фульбе, малинке в Африці та ін.) проживають у межах двох і більше держав. У абсолютній більшості держав світу мешкають десятки й сотні етнонаціональних меншин, загальна кількість яких становить кілька тисяч.

Така етнічна різноманітність світу спричинила складні і суперечливі взаємовідносини як між усіма етнонаціональними спільнотами (етносами, націями, корінними народами, етнічними та національними меншинами), з одного боку, так і між ними та державою — з іншого, до виникнення постійно існуючих специфічних і потенційно небезпечних конфліктів.

Усе це зумовило потребу у створенні відповідної науково обґрунтованої системи й механізму управління етнополітичними відносинами у суспільстві.

Етнополітичний менеджмент. Під цим поняттям слід розуміти специфічний вид діяльності

держави, її інститутів, політичних, громадських організацій, спрямованих на управління етнонаціональною сферою суспільства з метою досягнення певних цілей. Дефініція “етнополітичний менеджмент” є новою не тільки для української, а й для зарубіжної науки.

Термін “етнічний менеджмент” вживається у книзі, виданій за редакцією американської дослідниці М. Дрогобицької, де йдеться про міжетнічну політику в Україні та Казахстані [5]. Це поняття застосовується авторами наукового видання “Багатокультурність у Канаді” А. Флерасом і Ж. Еліоттом [6].

У вітчизняній суспільно-політичній літературі термін “етнополітичний менеджмент” уперше з'явився в “Етнічному довіднику”, в якому, зокрема, зазначено: “етнополітичний менеджмент” є складовою системи державного менеджменту (управління), що здійснює контрольно-регулятивні функції держави у сфері міжетнічних відносин [3, 59].

Проблемами етнополітичного менеджменту предметно займаються такі українські вчені як В.Євтух, О. Картунов, І. Кресіна, О. Майборода, М. Шульга, Л. Шкляр та ін.

Об'єктом теорії етнополітичного менеджменту є управління міжетнічними та міжнаціональними відносинами в державі як основного засобу здійснення етнополітики.

З огляду на це визначення предметом теорії етнополітичного менеджменту є теоретико-методологічне та концептуальне обґрунтування процесу досягнення ефективного управління етнонаціональною сферою соціуму внаслідок організації.

У науковому осмисленні етнополітичного менеджменту істинним має бути не тільки результат дослідження, а й шлях, який веде до нього, тобто засоби, методи, інструментарії теоретичного пізнання, а також процес їх застосування, що складає його процедурно-операційний арсенал.

На сучасному етапі зусилля теоретиків етнополітичного менеджменту зосереджені на створенні його власної ефективної методології, яка містила б сукупність різноманітних дійових методів і процедур та їх комбінацій в об'єктивному осмисленні теорії і практики управління етнополітичними відносинами.

У вивченні теорії етнополітичного менеджменту важливе місце посідають такі основні методологічні принципи (вихідні положення): об'єктивності та історизму.

Принцип об'єктивності. Зосереджує дослідження на осмисленні об'єктивних закономірностей, тенденцій, які визначають процеси етнополітичного розвитку. Аналізується вся система чинників як позитивних, так і негативних. Об'єктивність етнополітичних знань передбачає, що процес їх одержання відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків ґрунтується на доказовості наукових фактів.

Принцип історизму. Потребує осмислення фактів та етнополітичних явищ у конкретно-історичних обставинах, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та етнополітичної орієнтації соціальних етнонаціональних груп, верств, громадських організацій. Оцінюючи етнополітичний менеджмент, важливо оцінювати генезис його історичних моделей, зміст їх структурних компонентів, еволюцію і тенденції розвитку.

Весь спектр методів, що застосовуються у теорії етнополітичного менеджменту, можна класифікувати на три основні групи.

1. Загальнологічні методи наукового пізнання, які розробляються в межах філософії (теорії пізнання) і застосовуються в теоретичному і емпіричному пізнанні. Найбільш поширеним пізнавальним прийомом етнополітики є *абстрагування*, у ході якого уявно виокремлюється будь-яка суттєво важлива у даній пізнавальній ситуації властивість об'єкта управління етнонаціональ-

ною сферою, абстрагуючись від усієї решти властивостей для того, щоб спростити ситуацію й вивчити етно явище у чистому вигляді. Із цією операцією тісно пов'язаний *метод аналізу й синтезу*. Під час аналізу цілісний менеджментський етнополітичний об'єкт послідовно розчленовується на підсистеми та елементи з метою їх всебічного вивчення. Однак розчленування досліджуваного об'єкта повинно доповнюватись своєю протилежністю — синтезом. Він передбачає уявне об'єднання раніше виокремлених частин менеджментського об'єкта у систему теоретичного знання. У процесі етнополітичних досліджень аналіз і синтез взаємопов'язані і безперервно змінюють один одного. Кожен із них в якості передумови містить власну протилежність. Аналіз і синтез, широко застосовані у теорії етнополітичного менеджменту, тісно пов'язані з *індукцією* та *дедукцією*. Індуктивний метод дослідження і спосіб міркування дає змогу будувати загальний висновок на основі приватних посилок. Отримані таким чином знання завжди неповні, тому індукція має доповнюватись дедукцією — дослідницьким методом, за допомогою якого із загальних посилок відповідно до законів логіки виводиться узагальнення приватного характеру.

Серед загальнологічних методів теорії етнополітичного менеджменту мають місце:

- *аналогія* — прийом пізнання, при якому на підставі подібності об'єктів за одними ознаками робиться висновок щодо їх схожості і за іншими ознаками;
- *моделювання* — спосіб вивчення об'єкта шляхом створення і дослідження його копії (моделі, що замінює оригінал у певних аспектах, які цікавлять вчених);
- *класифікація* — розподіл усіх досліджуваних об'єктів на окремі групи за якимись важливими для науковця ознаками.

До першої групи методів також належать такі, що застосовуються переважно на рівні теоретичного пізнання:

- *історичний* — передбачає розкриття реальної історії формування етнополітичного менеджменту у всій її різноманітності;
- *логічний* — дає змогу звільнитись від випадкових і несуттєвих деталей й розкрити об'єктивну логіку становлення управлінської системи в етнополітиці;
- *ідеологізація* — уявний процес створення ідеальних етноменеджментських об'єктів шляхом зміни властивостей реальних предметів;

- *перехід від абстрактного до конкретного* — уявне теоретичне відтворення сутності досліджуваного об'єкта.

2. До арсеналу методів теорії етнополітичного менеджменту належить ціла низка методів теоретичного характеру, застосування яких сприяє осмисленню сутності, механізму, фаз, стадій управління етнонаціональними процесами на засадах причинно-наслідкової та нормативної залежності. Особлива важливість цієї групи методів зумовлена такими факторами:

1) теоретичне вивчення подій етнополітики, у тому числі її менеджменту, має ґрунтуватися на попередніх гіпотезах, висунення яких застосовується на загальному баченні етнополітичної ситуації;

2) суперечливість, багатомірність та нелінійність етнополітичних об'єктів, явищ під час їх осмислення зумовлює, як правило, необхідність застосування не одного, а цілої комбінації різноманітних методів;

3) багатогранність методів, способів і прийомів, уживаних під час вивчення етнополітичної управлінської сфери, слугує показником досягнення рівня розвитку етнополітичної науки в цілому.

У контексті цих чинників, починаючи з кінця ХХ ст., в етнополітичних дослідженнях зарубіжних та українських учених починають домінувати теоретичні конструкції, зорієнтовані на діалектичний метод, системний та системно-історичний підходи, порівняльний, комунікативно-кібернетичний, біхевіористський методи та інші дослідження.

Серед засобів осмислення теорії етнополітичного менеджменту важливу роль відіграє *діалектичний метод*. З позицій діалектики етнополітичні процеси являють собою внутрішньо суперечливу цілісність, що знаходиться у стані постійних змін. На зміст і функціонування їх великий вплив справляють різні соціальні чинники: історія, мораль, культура, співвідношення класових і національних сил та ін. Науковці виходять із цих методологічних засад при визначенні шляхів поліпшення керованості етнополітичними процесами та явищами, забезпечення їх динамізму і стабільності. З метою пізнання етнополітичної сфери, її менеджментської структури політологи застосовують закони і принципи діалектики. Етнополітичні явища, механізми управлінського впливу на них розглядаються в єдності й боротьбі протилежностей, у постійному розвитку та оновленні, у співвідношенні етапів реформ і револю-

цій. Історичне тлумачення етнополітичних явищ дає змогу зрозуміти логіку їх розвитку.

Суттєве значення має методологічне осмислення суперечностей як джерела й рушійної сили етнополітичних процесів. Через взаємодію суперечливих політичних чинників реалізуються закономірності функціонування етнополітичного менеджменту, якому притаманні різні суперечності: між етносуб'єктами (особами, етносами, націями, етнонаціональними групами, громадськими організаціями та ін.). Ці суперечності визначають сутність і спрямованість етнополітичного менеджменту, структуру системи його функціонування. Значний вплив на конкретні форми, механізм організації менеджментської сфери етнополітики чинять суперечності між різними елементами політичної системи, її інституційною і нормативною підсистемами, політичною практикою і політичними нормами, політичними інститутами та політичною культурою і свідомістю. Розмежування провідних і похідних суперечностей сприяє з'ясуванню тенденцій етнополітичного розвитку. Осмислюючи етнополітичні суперечності, міжетнічні конфлікти, важливо виявляти їх джерело, причини, структуру, спрямованість, шлях розв'язання.

Особливе місце в осмисленні теорії етнополітичного менеджменту посідає **системний підхід**. Загалом у теорії політики цей підхід уперше був детально розроблений у 50–60-х роках ХХ ст. Т. Парсоном, а особливо Д. Істоном. Сутністю цього методу є філософське уявлення про цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого і частин, про взаємодію систем із середовищем, загальні закономірності функціонування й розвитку систем; про структурованість кожного системного об'єкта, активний характер діяльності суб'єктів соціально-політичних систем. Застосування системного методу дає змогу розглядати етнополітику, її менеджментську структуру як скоординовану структуру її складових множинних елементів, що знаходяться у певному соціальному середовищі. Під час системного аналізу визначають елементи досліджуваних явищ, політичні інститути й норми, структурні підрозділи етноуправлінської сфери, специфіку їх змісту та функціонального призначення. На цьому ґрунті встановлюють системні зв'язки між ними, які виражають властиві суб'єктам і об'єктам етнополітичного менеджменту єдність і цілісність, а також аналізують їх взаємодію та субординацію. При цьому елементи етнополітичного менеджменту розглядають як складні, відособлені феномени,

що мають свій склад і структуру, виконують певну функцію у загальній управлінській системі.

Системний підхід є суттєвим моментом діалектичного методу пізнання і засновується на використанні таких загальнологічних методів, як аналіз (розчленування системного цілого на різнорівневі за ступенем значущості складові — підсистеми, компоненти, елементи) і синтез (розгляд інтегральних властивостей діяльності, якими володіють її складові). Методологічне значення системного підходу зростає, коли він поєднується з принципом історичного аналізу етнополітичних явищ і виступає як **системно-історичний підхід**.

Його використання дає змогу осмислити динамізм етнополітичного менеджменту з точки зору його функціонування та трансформації як механізму, у послідовно-часовому просторі, так і на конкретно-історичному етапі власного розвитку. Реалізація його передбачає виокремлення певних типів і видів етнополітичного менеджменту, що виникали та існують у процесі історичного розвитку багатонаціональних поліетнічних суспільств. Цей підхід сприяє не тільки пізнанню закономірностей та особливостей розвитку різноманітних управлінських етнополітичних систем, а й допомагає глибше розглянути їх історичний взаємозв'язок, навпаки — за формальною відмінністю розкрити сутнісну подібність між ними.

Вагома роль в осмисленні етнополітичного менеджменту належить **структурно-функціональному аналізу**, який передбачає його розгляд як певної цілісної системи, що володіє складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і виконує специфічні функції (ролі), спрямовані на задоволення відповідних потреб системи та її очікувань. Функціональний аналіз виявляє спосіб взаємозв'язку елементів, їх взаємовплив, який забезпечує відтворення цілісності.

Досить поширений у вивченні управлінської сфери етнополітики **порівняльний метод**, який являє собою пізнавальну операцію, що ґрунтується на судженнях щодо схожості або відмінності об'єктів. За допомогою порівняння з'ясовуються їх якісні та кількісні характеристики. Головна умова застосування цього методу полягає у наявності загальних підвалін (ознак), за якими порівнюються досліджувані об'єкти. Вирішені ознаки повинні бути вагомими для даного розгляду, при цьому об'єкти, порівнювані за одними ознаками, можуть бути не порівнюваними за іншими. Ознаки можуть мати оптимальний, змістовний або функціональний характер. Цей метод передбачає

зіставлення здебільше однотипних управлінських систем етнополітики з метою виявлення їх спільних рис і специфіки, знаходження найбільш ефективних видів етнополітичного менеджменту або оптимальних шляхів вирішення управлінських завдань. Застосування порівняльного методу розширює світогляд науковця, сприяє плідному використанню досвіду інших країн і народів. Особливо це актуально для української етнополітології в умовах її становлення.

Останнім часом у вивченні етнополітичної сфери, її управлінської частини широко застосовується **комунікативно-кібернетичний метод**, який дає змогу досліджувати її через призму інформаційних потоків, побудованих на принципах зворотного зв'язку, і мережу цілеспрямованих комунікативних дій і механізмів, що показує відносини між етносуб'єктами менеджменту на усіх рівнях взаємовідносин у суспільстві.

У вивченні теорії етнополітичного менеджменту істотне значення має біхевіористський метод (від англ. *біхевіори* — поведінка), за допомогою якого вивчаються правила, межі і мотиви політичної поведінки. Цей метод посідає провідне місце у політології США і претендує на максимальну науковість у політичних дослідженнях порівняно з іншими методами. Біхевіоризм вимагає застосування до політики методів, що використовуються у природничих науках і конкретній соціології, та передбачає вивчення поведінки окремих осіб і груп з позицій експліцитності — чіткості вираження і визначення дослідницької процедури та верифікації — перевірки знань досвідом. Прихильники біхевіоризму виходять із наступних засад:

а) політика як соціальне явище носить насамперед індивідуальний характер, усі групові форми політичної діяльності можна вивести з аналізу політичної поведінки індивідів, об'єднаних груповими зв'язками;

б) пануючими мотивами у політиці є психологічні за своїм походженням орієнтації;

в) індивіди по-різному проявляють свої психологічні стани та емоції у знакових для них політичних явищах і процесах.

Для осмислення теорії етнополітичного менеджменту мають методологічне значення такі засади цього методу:

1) політика (етнополітика) має особистісний вимір, тому дії людей (колективні, групові) започатковуються поведінкою конкретних особистостей, які є головним об'єктом етнополітичного дослідження;

2) для вченого важливими є теоретичні знання, тому що пізнання етнополітичних явищ може передувати техніці їх конкретного дослідження;

3) завдання політології (у тому числі етнополітології) полягає не стільки в тому, щоб описувати та аналізувати ті чи інші факти, скільки в тому, щоб трактувати їх з точки зору необхідності вдосконалення суспільства;

4) в етнополітології доцільно використовувати досягнення інших наук, зокрема природничих. Це зумовлено тим, що моделі (зразки) поведінки людей схожі у різних ситуаціях і різних видах діяльності, у тому числі в етнополітичному менеджменті;

5) науковці повинні нести відповідальність перед суспільством за методи і висновки дослідження з точки зору збереження і примноження існуючих цінностей цивілізації;

6) політичні явища вимірюються кількісно, що відкриває перед етнополітологією широкі можливості використання математичних та інших методів, статистичних даних, результатів анкетних та інших опитувань за допомогою комп'ютерної техніки.

3. Окрему групу осмислення теорії етнополітичного менеджменту складають емпіричні методи, що ґрунтуються на різних варіантах дослідження структури, функцій, механізму функціонування управлінської частини етнополітики. Ці методи запозичені з інших наук. Вивчають стиль діяльності учасників менеджменту, ефективність політичних рішень, рівень етнічної і національної свідомості, етнокультури різних етносуб'єктів, стан етнічного напруження та ін. При цьому використовують такі методи:

- *спостереження* — пряма реєстрація етнополітичних явищ і процесів їх очевидцями;
- *аналіз офіційних і неофіційних документів* — використовується для збирання первинної інформації, зафіксованої у текстах, рукописах, книгах, періодичних виданнях, кінострічках, магнітних записах, комп'ютерних файлах, усних повідомленнях, статистичних даних та ін.;
- *метод експертної оцінки* — виявлення думок найавторитетніших спеціалістів — знавців етнополітичних процесів;
- *метод опитування* шляхом усного (інтерв'ювання) та письмового (анкетування) вивчення як суб'єктивних, так і об'єктивних характеристик досліджуваного етнополітичного явища.

Система державного управління етнонаціональною сферою у будь-якій багатонаціональній (поліетнічній) державі охоплює такі складові: **суб'єкти** та **об'єкти** управління, що перебувають під організуючим впливом держави; **управлінська діяльність** (процес), тобто відповідного роду суспільні відносини, через які реалізуються численні прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами етнополітичного менеджменту.

Суб'єктами є носії предметно-практичної діяльності, тобто особи (індивід, група індивідів або об'єднання індивідів), задіяні у системі управління етнонаціональною сферою, які вирішують міжетнічні й міжнаціональні проблеми та наділені певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дають їм можливість втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання. У цілому вони складають систему, що управляє об'єктами етнонаціональних процесів. У їх ролі виступають керівники вищої, середньої та нижчої ланок, елітні групи, етнонаціональні організації.

Загалом суб'єкти етнополітичного менеджменту у процесі демократично спрямованої і реалізованої державної етнополітики є носіями різноманітної діяльності, що зосереджена на досягненні стабільності багатонаціонального (поліетнічного) соціуму шляхом узгодження, врегулювання, вирішення етнонаціональних інтересів й вимог, проблем і суперечностей.

Об'єктами управління етнонаціональною сферою суспільства є окремі особи, етноси, корінні народи, нації, етнічні й національні меншини, їхні інститути, етнополітичні процеси, міжетнічні та міжнаціональні відносини. У цілому вони складають систему, яка підпорядковується владній волі суб'єкта управління і виконує його рішення.

Управління етнонаціональними процесами як цілеспрямована діяльність із врегулювання етнонаціональних відносин можливе за таких умов:

- наявність владних відносин, тобто відносин між керівниками і керованими;
- скоординований вплив суб'єктів управління на групові дії або дії окремої особи, підпорядковані груповим завданням;
- поєднання дій людей різних професій і спеціальностей;
- узгодження особистих інтересів учасників етнополітичного процесу з цілями та інтересами суспільства;
- створення і використання нормативно-правової бази;

- визначення перспективних і поточних завдань та підпорядкування для їх реалізації наявних трудових, матеріальних, фінансових та інших ресурсів.

Здійснення етнополітичного менеджменту в кожній багатонаціональній та поліетнічній державі має свої характерні особливості, які зумовлені специфікою прояву національного фактору в усіх галузях суспільного життя. Для цього потрібний цілеспрямований вплив владних структур на всі сфери життєдіяльності етносуб'єктів на різних рівнях регулювання:

- на загальнодержавному, що передбачає розробку стратегічних концептуальних засад державної етнополітики, політико-правове закріплення її основ, формування загальнонаціональних програм її реалізації;
- на відносинах між центром і регіонами, які в умовах поліетнізму включають в себе етнонаціональні аспекти;
- на відносинах між регіонами — узгодження їх інтересів, розв'язання суперечностей;
- на регулюванні міжетнічних процесів у середині регіонів;
- на первісному рівні регулювання міжетнічних відносин — у колективах (трудових, навчальних, військових та ін.), які, як правило, є поліетнічними.

В енциклопедичній літературі розкривається механізм розробки і конструювання технології “етнополітичного менеджменту”. Під ним слід розуміти спосіб організації функціонування управлінської системи в етнонаціональній сфері, комплекс принципів, соціальних важелів, правових моральних норм та інших засобів і процедур, що впливають на керовану систему для досягнення конкретної мети. Вони базуються на принципах наукової обґрунтованості, цілісності, об'єктивності, узгодженості з використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей етнополітики.

У створенні моделі етнополітичного менеджменту слід враховувати і той фактор, що етнонаціональні відносини належать до складу важко

керованих об'єктів суспільного життя. Зазвичай вони потребують тривалого та систематичного впливу, при цьому очікувані результати отримуються недостатньо швидко, а бажані перетворення відбуваються надто повільно.

Важливо зважати й на те, що управлінські дії в етнополітичній сфері не повинні передбачати втручання в об'єктивний природно-історичний процес розвитку етносів, націй, корінних народів, етнонаціональних меншин та й в цілому міжетнічних відносин. Не прийнятним є застосування політики насильницької асиміляції. Тобто управління етнонаціональними процесами несуміжне із суб'єктивізмом і волюнтаризмом.

Механізм етнополітичного менеджменту складається із послідовних етапів:

- *творчий* — пов'язаний з визначенням мети, об'єкта технологізації, розщепленням об'єкта на складові та з'ясуванням соціальних зв'язків;
- *методичний* — вибір методів, засобів отримання інформації, її обробки, аналізу, принципів трансформації у конкретні висновки та рекомендації;
- *процедурний* — організація практичної діяльності з розробки управлінської технології.

Література

1. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб. — 5-те вид., переробл. і допов. — К.: Т-во “Знання”, 2004.
2. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002.
3. Етнічний довідник: У 3 ч. — Ч. 1: Поняття та терміни. — К., 1997.
4. Евтух В. Менеджмент в полиэтнических общинах // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2000. — № 4.
5. Managing Ethnic Tension in the Post-Soviet Space. The Examples of Kazakhstan and Ukraine. A Reference Quite / Ed. by M. Drohobysky. — Washington, 1995. — 197 p.
6. Fleras A., Elliott J. L. The Challenge of Diversity. Multiculturalism in Canada. — Scarborough, 1992.

Етнополітичний менеджмент є складовою системи державного управління, основним засобом здійснення етнонаціональної політики. На нього покладаються контрольні-регулятивні функції держави у сфері міжнаціональних відносин. Як специфічний вид діяльності держави та її структурних елементів, він передбачає планолюбний, свідомий, цілеспрямований вплив на розвиток етнонаціональної сфери суспільства з метою отримання певних цілей. Мету, завдання і напрями функціонування етнополітичного менеджменту визначає державна етнополітика.

Этнополитический менеджмент является составляющей системы государственного управления, основным средством осуществления этнонациональной политики. На него возлагаются контрольно-регулятивные функции государства в сфере межнациональных отношений. Как специфический вид деятельности государства и ее структурных элементов, он предполагает планомерное, сознательное, целеустремленное влияние на развитие этнонациональной сферы общества с целью получения определенных результатов. Цель, задачи и направления функционирования этнополитического менеджмента определяет государственная этнополитика.

Ethnopolitical management is shown as a part of state regulation and the main instrument of ethnonational politics. Functions of control and regulation in sphere of international relations are based on it. As a specific kind of activity of state and its structural elements, it demands gradual, conscious, aimed influence on development of ethnonational sphere of society with aim of receiving definite purposes. Aim, task and direction of functioning of ethnopolitical management are determined by the state ethnopolitics.

Надійшло 13 липня 2007 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Антонюк О. В.** — д-р політ. наук, проф., Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 160
- **Антонюк О. Л.** — здобувач, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 160
- **Ашуров Векіл** — доктор наук у галузі політології, зав. кафедри політології Гянджинського університету (Азербайджанська Республіка), докторант МАУП — 55
- **Бахов І. С.** — здобувач, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України, м. Київ — 193
- **Бідзюра І. П.** — д-р політ. наук, зав. кафедри політології Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 74
- **Блохіна І. О.** — аспірант кафедри психології та педагогіки НТУУ “Київський політехнічний інститут” — 205
- **Вакуліч Т. М.** — доц. кафедри психології та психокорекції Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 188
- **Варзар І. М.** — д-р політ. наук, проф., академік УАПН, проф. кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 81
- **Вассуф Саміх Муса** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 46
- **Винославська О. В.** — канд. психол. наук, доц., зав. кафедри психології та педагогіки НТУУ “Київський політехнічний інститут” — 182
- **Волков Д. О.** — аспірант Харківської національної академії міського господарства — 19
- **Головатий М. Ф.** — д-р політ. наук, проф., ректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 68
- **Гольцов А. Г.** — канд. геогр. наук, доц., заст. зав. кафедри міжнародних відносин Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 102
- **Гречухін О. В.** — докторант Харківського інституту МАУП — 37
- **Загоруй Г. В.** — аспірант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 128
- **Зайченко Л. М.** — старш. викл. Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 108
- **Захожай В. Б.** — д-р екон. наук, проф., Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 31
- **Казак О. О.** — здобувач, пом. проректора з навчально-методичної роботи — генерального директора Президентського університету МАУП, м. Київ — 31
- **Кіт М. І.** — докторант МАУП, Самбірський міський голова — 31
- **Клімбовська А. В.** — докторант Харківського інституту МАУП — 19
- **Коваль О. В.** — заст. керівника Служби з питань звернень громадян Секретаріату Президента України, м. Київ — 64
- **Козлова О. М.** — асистент Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 135
- **Коломінський Н. Л.** — д-р психол. наук, проф., Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ — 167
- **Кононець М. О.** — аспірант кафедри психології та педагогіки НТУУ “Київський політехнічний інститут” — 210
- **Корольова К. А.** — докторант МАУП, магістр психології, психолог-консультант журналу “Cosmopolitan в Україні” — 221
- **Ларченко М. Л.** — асистент Національного технічного університету “Київський політехнічний інститут” — 144
- **Льовочкіна А. М.** — канд. психол. наук, доц., старш. наук. співроб. Інституту психології АПН України, м. Київ; доц. кафедри загальної та практичної психології МАУП, м. Київ — 167
- **Лясота А. Є.** — канд. політ. наук, доц. Дніпропетровського національного педагогічного університету — 116

- **Москальов М.** — здобувач кафедри психології Центрального інституту післядипломної освіти АПН України, м. Київ — 214
- **Новодворський Я. В.** — аспірант Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана — 62
- **Павленко В. В.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 226, 237
- **Рябенко С. Д.** — аспірант кафедри теорії та історії держави і права Інституту права МАУП, м. Київ — 231
- **Рябенко І. М.** — д-р техн. наук, проф., директор Харківського інституту МАУП — 19, 37
- **Свиридов С. О.** — аспірант Харківської національної академії міського господарства — 37
- **Семаков Г. С.** — канд. юрид. наук, проф. Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 226
- **Сівальнева О. І.** — докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 51
- **Солопенко Р. І.** — канд. екон. наук, проф., зав. кафедри економіки і менеджменту Фастівської філії МАУП — 13
- **Солопенко Р. Р.** — старш. викл. кафедри економіки і менеджменту Фастівської філії МАУП — 41
- **Туриніна О. Л.** — канд. психол. наук, зав. кафедри загальної та практичної психології Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 171
- **Федченко В. А.** — аспірант кафедри психології та педагогіки НТУУ “Київський політехнічний інститут” — 218
- **Хижняк І. А.** — д-р іст. наук, проф., проф. політології, зав. кафедри країнознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 93
- **Хомич Г. О.** — канд. психол. наук, доц., кер. Медично-психолого-педагогічної служби Державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди, м. Переяслав-Хмельницький — 179
- **Храмов В. О.** — д-р політ. наук, проф. кафедри політології Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин ім. Аверроеса МАУП, м. Київ; зав. кафедри державного управління та політики зайнятості ІПК ДСЗУ — 89
- **Храмов О. В.** — магістр права, юрист ВАТ “Київспецтранс” — 156
- **Чупріна М. О.** — здобувач, кафедра психології та педагогіки НТУУ “Київський політехнічний інститут” — 200
- **Шопша О. Л.** — д-р філософії в галузі психології, доц. кафедри загальної та практичної психології Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ — 174
- **Шостак Л. Б.** — д-р екон. наук, директор Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин МАУП, м. Київ — 5
- **Щокін Р. Г.** — заступник голови Наглядової ради МАУП, здобувач, викл. кафедри фінансів і статистики МАУП — 23

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 2(16)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 2(16)

Редактор *З. П. Чиркова*

Коректор *А. А. Пютюнник*

Комп'ютерне верстання *О. О. Губанова*

Оформлення обкладинки *С. Б. Каргінова*

Підп. до друку 15.11.07. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк. арк. 26,4. Обл.-вид. арк. 27,5. Тираж 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи № 8 від 23.02.2000*

**Вимоги
до авторів щодо подання статей продовжуваного видання
“Наукові праці МАУП”**

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:

1. Економічні науки.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті — 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали — прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали — повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали — назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (A4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту — 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє — 25 мм, нижнє — 20 мм, праве — 10 мм, ліве — 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме українською, російською та англійською мовами.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові.

Разом із друкованою статтею автор має подати її електронний варіант на дискеті 3,5 дюйма. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word 97. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад pict 10.tif.

На поданій дискеті мають бути лише файли, що належать до змісту статті. На етикетці дискети необхідно зазначити прізвище(а) та ініціали автора(ів).

Текст статті та дискета авторів(ам) не повертаються.

До матеріалу автор обов'язково повинен додати домашній і службовий номери телефонів.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.
2. *Камзин А. С., Русаков В. Л.* Пропорциональный счетчик для мессбауэровских исследований поверхностных слоев при температурах от 100 до 700 К // Приборы и техника эксперимента. — 1988. — № 5. — С. 56–58.
3. *Пугачев В. С., Сеницин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // Автоматика и телемеханика. — 1987. — № 12. — С. 3–24.
4. *Взаимодействие ядер азота и углерода / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Головков и др.* // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5(11). — С. 1208–1246.
5. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.
6. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана: Пер. с англ. / Под ред. Б. И. Вивона. — М., 1988. — С. 304–318.
7. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах. — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).
8. *Программа* экспериментальных исследований на мезонной фабрике ИЯИ АН СССР: Тр. V Всесоюз. сем., 23–27 апр. 1983 г., Звенигород. — М., 1984. — 372 с.
9. *Крупчицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14–18 сент. 1987 г.). — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.
10. *Соботович Э. В., Ольховик Ю. А., Соколюк Г. А., Коромысло Т. И.* Сравнительная характеристика миграционной способности радионуклидов в донных отложениях водоемов // Докл. АН УССР. Сер. А. — 1990. — № 8. — С. 25–34.
11. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.
12. *Ломидзе В. Л., Франк Э.* О накоплении трансактинидов в реакторе ИБР-2. — Дубна, 1988. — 10 с. — (Препр. / ОИЯИ; 18-88-759).
13. *Ковалев Н. И.* Экологические катастрофы. — К., 1998. — 20 с. — (Препр. / НАН Украины. Ин-т ядерных исслед.; КИЯИ-98-5).
14. *Кир'янчук В. М., Рудчик А. Т., Будзановські А. та ін.* Механізми реакції $^9\text{Be}(^{11}\text{B}, ^{12}\text{B})^8\text{Be}$ // Зб. наук. праць Ін-ту ядерних досл. — 2004. — № 1(12). — С. 16–22.
15. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // Nuclear Physics. — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.
16. *Hodges D. A., Jackson H. G.* Analysis and Design of Digital Integrated Circuits. — N.-Y., 1985. — 454 p.